

מערכות

עורך: סגראלוף צבי סיני
עורך משנה: אסתר גולדברשט
עיצוב: פ' קור

המערכת: הקריה ת"א, רח' ג' מס' 1, ת"ד 7026

תוכן העניינים

2	פשיטה ליעטר קרב עם מחבלים בגבול הלבנון סא"ל דוד
8	השגת רציפות טריטוריאלית במלחמת העצמאות ממלחמה זעירה למלחמה סדירה אלי"מ (מיל') מאיר פעיל
18	מי נכשל? מסוק או טקטיקה קול' ה. אי. ליוקנס
20	המ"מים והמ"פ לויטננט ר. ק. וייט
22	הפעלת התחזוקה בשריון אלי"מ אבי-ברק
28	יחסי כוחות, תוקפנות וסיכויי הניצחון סא"ל שמחה מעוז
31	מפגש הצמרת בין ניכסון וההנהגה הסובייטית ומשמעויותיו סא"ל חיים
36	הדילמה — ציות ופקודה בלתי-חוקית פקודה בלתי-חוקית אלי"מ צבי הדר, פרקליט צבאי ראשי ציות
38	סא"ל בנימין שליט
40	התנגשות אדירים (ב') מערכת שריון ב"קשת קורסק" אלי"מ משה
45	מלחמת דבורה וברק (ב') סא"ל (מיל') אלחנן אורן
53	זכות השיט במצרים סא"ל גרשון אוריון

מערכות

בית התוצאה של
צבא הגנה לישראל

עורך ראשי: אלי"מ גרשון ריבלין
צוות המערכת: סא"ל מ. ברימר, קוהנובסקי
מרכזת המערכת: מ' דרורי
"מערכות-שריון": קצין-עריכה רס"נ י' זיסקינד
"מערכות-חימוש": קצין-עריכה רס"נ פ' עמית
"מערכות-פלס": קצין-עריכה רס"נ א' טנא
"מערכות-ים": קצין-עריכה רס"נ מ' שפיר
"קשר ואלקטרוניקה": קצין-עריכה סא"ל מהנדס י' בעל-שם

גבול הלבנון לא שקט גם לאחר ליל 7-8 באוגוסט 1970, והמחבלים המשיכו לפעול ממנו, כבעבר, נגד ישובים, דרכי תחבורה וטיורים. על פעילות זו המשיך צה"ל להתגבר בשיטות מגוונות — כולל הפעלת כוחות חי"ר, שריון, ארטילריה וחיל-אוויר נגד יעדי מחבלים בתוך שטח לבנון. לא תמיד הגיבו כוחות פיקוד הצפון בצמוד לפעילות המחבלים ולמקום האירוע; והפעולה נגד הבסיס ביעטר היא דוגמה לכך. מאפיין נוסף של הפעולה נגד הבסיס ביעטר היה עומק החדירה לתוך שטח לבנון.

פשיטה ליעטר

קרוב עם מחבלים
בגבול לבנון

סא"ל דוד

אף הימצאות המטרה ביעד אזרחי נאלץ צה"ל, מדי פעם, לפעול נגד המחבלים עקב פעולותיהם ההולכות ומתגברות, גם במקומות שהמחבלים לא ציפו להם.

היעד

היעד שכן בקצהו המזרחי של הכפר יעטר, שאוכלוסייתו מונה 2,000—3,000 נפש. סביבתו הקרובה של בסיס המחבלים היתה מוקפת רכסים, ששלטו על דרכי הגישה בתצפית ובאש. כביש אספלט חצה את הכפר לארכו. ביעד נמצאו 6—7 בתי-אבן כפריים אשר שימשו מתקנים אופייניים לניהול בסיס מסוג זה: חלקם שימשו למגורים ובשאר נמצאו מחסן נשק, משרד, שירותים, מטבח ואפילו חדר מעצר. הבסיס הוחזק על-ידי עשרות מחבלים; רובם התרכזו באחד המבנים הגדולים במרכז הבסיס, ומקצתם היו פוזרים ביתר המבנים.

בבסיס נוהלו חיי שגרה. כמו כן נקבעו מספר עמדות, אשר שימשו לאבטחה קרובה, בטוחים של מאות מטרים מהמבנים העיקריים. לפעמים הוצבו בהן מקלעים מדגם „גורִיִנוב“, לשליטה על דרכי הגישה ולהגנה ב"מ. כן עמדו לרשות המחבלים מספר כלי-רכב לתנועה באיזור הבסיסים.

ניתן להניח כי למחבלים היתה שגרה של כוננות מפני פשי-טות אפשריות, נוסף לירי מתוך הבתים, השלכת רמונים, והפעלת בווקות „ר.פ.ג.“. בחלק מהמבנים נבנו עמדות על הגגות, שהקנו שליטה על חלקו הגדול של הבסיס.

עקב פשיטות קודמות של כוחותינו בגזרת הלבנון שמרו המחבלים על הבסיסים בעירנות רבה. כל פעילות שגרתית שלנו בקו הגבול הביאה להגברת רמת הכוננות בבסיסים אלה. כמו כן קוימה באיזור פעילות צבאית לבנונית שגרתית, שכללה סיורי לילה ותצפיות.

כוחות ומשימות

א. כוח „שוקי“: פיצוץ שני בתים בקצה הצפון-מזרחי של הכפר.

ב. כוח „חידו“: פיצוץ בית בקצה המערבי של הכפר.

ג. כוח „יודקה“: פיצוץ הבית הגדול, במרכז הכפר.

ד. כוח „קוחוס“: פיצוץ בית בקצה הדרומי של הכפר.

ה. כוח „ברוד“: אבטחת איזור הפעולה (בעת הפעולה בכפר) ומיקום בסיס-אש מרכזי.

ו. כוח „דודיק“: אבטחת בסיס האש והחזקת גקודה זו משך כל הפעולה כדי לאבטח פינוי אירי (כוח זה כמעט ואינו מוזכר במאמר).

כל כוח מנה 10—15 לוחמים.

הביצוע

הכוח הפושט עשה את ההכנות הדרושות לביצוע המשימה ותירגל כל פרט שעשוי היה להתרחש במהלך התנועה אל היעד או ביעד עצמו.

בסיס המחבלים ביעטר אינו נראה לעין מאיזור הגבול וניתן לצפות רק על סביבתו הרחוקה.

הבסיס נמצא 13 ק"מ בעומק השטח הלבנוני והכוח הפושט אמור היה להגיע אליו ברגל.

בחלוקת הגבול הלבנוני לאזורי-משנה מוגדר איזור הפשיטה כגזרה „המרכזית“; נכללים בה הישובים שתולה, זרעית ובירנית מצדו הישראלי של הגבול, ואילו מצדו הלבנוני — הכפרים בינת-ג'בל, תבנין, יעטר, רמיש, כפרא ואחרים.

שני כבישים עיקריים מצויים בגזרה זו: האחד — כביש בינת-ג'בל — אַנקורה — עובר במרחק של כחצי ק"מ מקו הגבול ומחבר את כל הכפרים באיזור זה. הכביש האחר — העיקרי בגזרה — נמצא יותר בעומק ומחבר את בינת-ג'בל לאיזור צור, שבגזרה „המערבית“. בין שני הכבישים שבגזרה אין דרכי-רוחב מקשרות לרכב, פרט לצירים עוקפים המחייבים מעבר בתוך הכפרים בינת-ג'בל, תכנין ואחרים.

הכפר יעטר נמצא על שלוחת כביש בעומק הלבנוני; מצפון לו הכפר כפרא. שגם בו היו בסיסי מחבלים.

הקרקע באיזור זה קשה וסלעית; צמחיה צפופה מכסה את רוב פני השטח ויוצרת בעיות קשות של תנועה ותצפית, במיוחד בלילה.

הרכסים באיזור מתנשאים לגבהים של 700—800 מטרים, ויוצרים מדרונות קשים לטיפול. כן מצויים בשטח, ובמיוחד על גבי המדרונות, טרסות-אבנים גבוהות אשר המעבר דרכן אפשרי רק בטיפול או בתנועה בשבילי עזים, שרחבם אינו עולה על 20—30 ס"מ.

האיזור כולו מבוטר על-ידי מספר ואדיות וגאיות ובכך מצטמצמות אפשרויות התנועה. בכל האיזור אין דרכי עפר לרכב אלא מספר מצומצם של שבילי עזים, שמעברם מדרונות משופעים מזה ותהום פעורה מזה.

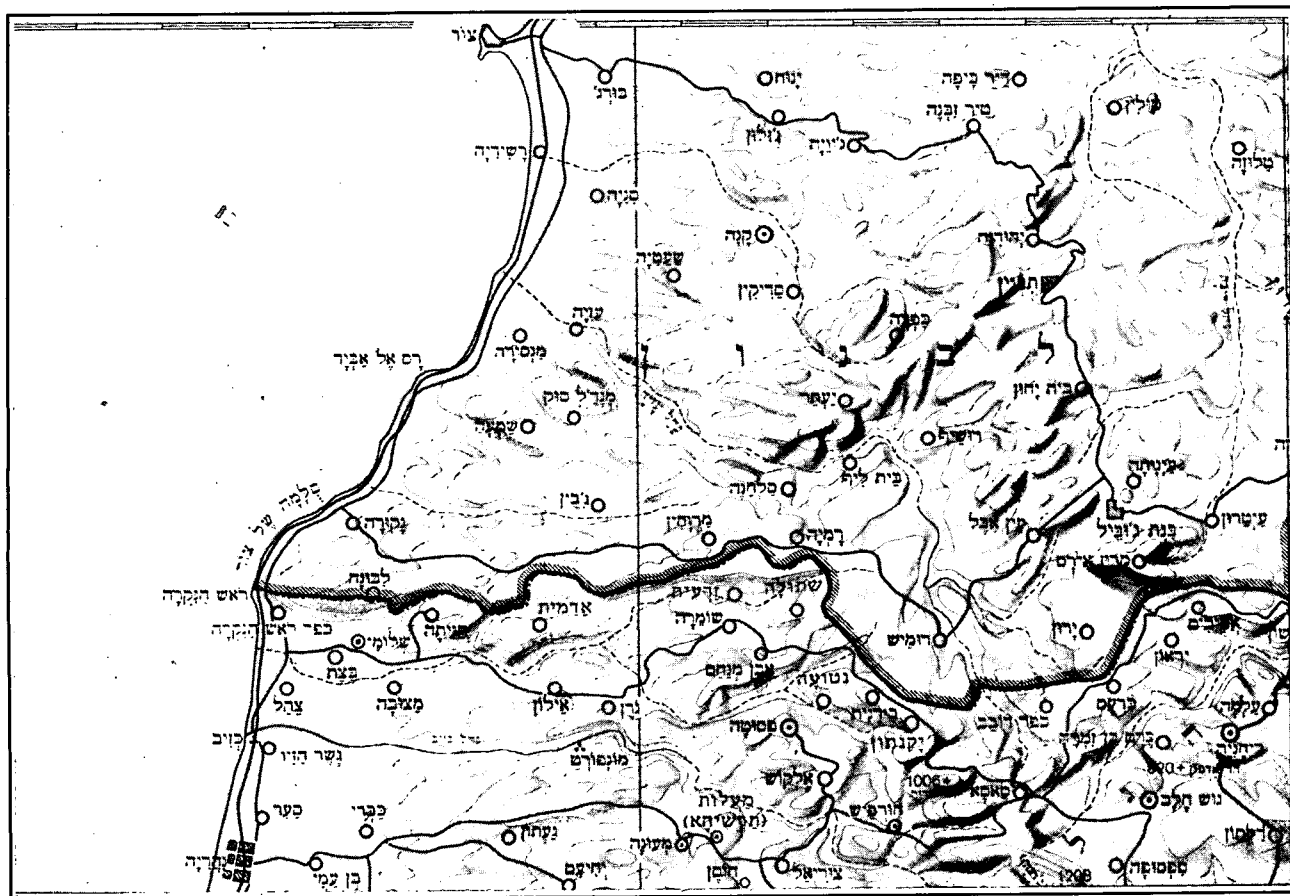
ואדי תנור, שנמצא במרכז השטח וזורם ממזרח למערב, מבתר אותו לשני חלקים עיקריים ויוצר מכשול טבעי, המגן על בסיסי המחבלים באיזור מפני פשיטות ממונעות.

המרחק מהגבול, מכשול-הקרקע המגוונים ותנאי מזג-האוויר הקשים, המגבילים פעילות אירית — כל אלה נטעו בלב המחבלים הרגשה של ביטחון, שלמקומות אלה יקשה להגיע ולהכות בהם, במיוחד בחדשי החורף.

בדצמבר 1970, בתקופה בה נערכה הפשיטה על בסיס המחב-לים ביעטר, החלו המחבלים להתארגן בבסיסים בעומק השטח הלבנוני. הם בחרו לכך כפרים המצויים 10—15 ק"מ מאיזור הגבול, והקימו בהם מאוזים ששימשו כבסיס-מוצק ליציאת המחבלים לפעילות בשטח מדינת ישראל.

בסיסים מוצקים אלה מוקמו על-ידי המחבלים, בדרך-כלל, במבנים במרכז הכפר או בפאותיו. לפעמים מוקמו באיזור מגורים אזרחי מובהק.

המחבלים ידעו מראש שעצם ישיבתם במקומות מסוג זה תגביל את פעולותינו ותציב סייגים לגבי שיטת הביצוע; שהרי כדי למנוע פגיעה באזרחים — ובמיוחד בנשים ובילדים — יש לברור את המטרות הצבאיות ביעד אזרחי. אולם, על

איזור גבול ישראל-לבנון

- אין לפגוע באזרחים, במיוחד נשים וילדים, שעשויים להימצא ביעד.
- המשימה צריכה להתבצע ללא סיכון מיותר של הכוח הפושט.
- תנועה קשה בשטח הררי, ניווט וניתוב בתנאים קשים.
- תנאי-תקשורת קשים.
- התנועה אל היעד היתה קשה. הכוח נע כשלוחם צועד בעקבות לוחם, עמוסים ציוד לעייפה, חוצים שטחים טרשיים לרבות טרסות-אבנים גבוהות או מדרונות משופעים מכוסים בצמחיה עבותה. בלילה בהיר יחסית, אך ללא ירח, חצה הכוח את כביש הגבול. דקות ספורות קודם לכן פיטרל לאורכו כוח-סיוור לבנוני. באותו איזור מוקמה תצפית לבנונית, אך זו לא היוותה מטרד, הודות לתנועה השקטה והמבוקרת של הכוח. הקשיים אשר ציפינו להם מראש בתנועה אכן התמששו בשטח; אך למרות קשיים אלה הגיע הכוח לכלל ביצוע כל התכנית, כולל השמטת כוחות אבטחה, במשכי-זמן קצרים יותר מהמתוכנן מראש. וכך — לאחר מעבר מכשול ואדי והתנועה בשבילים התלולים לפני הכפר יעטר — נערך הכוח לביצוע משימתו.
- הכוח נערך לפני היעד על אחת הכיפות הסמוכות לכפר והמפקדים נקראו לראש הטור לזיהוי המבנים שיצטרכו לפעול בהם. כל מפקד יכול היה לצפות ולהזהר במדויק את ציר

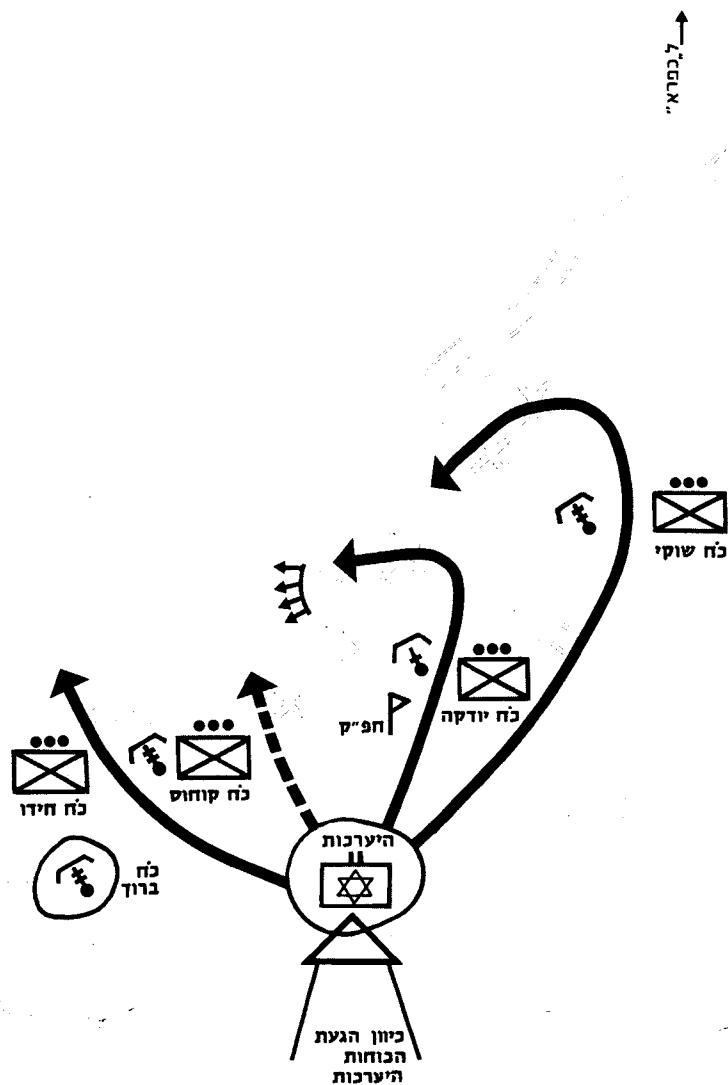
- הכוח חולק לשישה כוחות-משנה בפיקוד חבורת-פיקוד מצומצמת. כל כוח-משנה הורכב מצוות-קרב, שכלל בתוכו חוליות מטהרות, חוליות מרתקות ומספר חוליות עתודה.
- הכוחות היו המושים בנשק אוטומטי, בנשק נ"ט ובאמצעי-חבלה שונים. לכל כוח-משנה ניתנה משימה מוגדרת עיקרית, שאותה היה עליו למלא. זאת נוסף לסיוע לשאר כוחות-המשנה במסגרת הפעולה הכללית בתוך היעד, ובמיוחד סיוע בפינוי נפגעים תוך כדי הלחמה; כן הוטל על כוחות-המשנה לשתק מקורות-אש נוספים שעשויים להפריע בלחימה על היעד. בראש כל כוח-משנה עמד מפקד מנוסה על חייליו האורגניים. מניתוח המשימה, היעד והתנהגותו הצפויה של האויב נקבעו מספר עקרונות אשר הכתיבו לנו במקצת את שיטת הפעולה:
- יש לגרום לנטישת הבסיסים באיזור המותקף.
- הלחימה ביעד חייבת להיות מהירה כדי להגביל את תגובת המחבלים.
- משך התנועה ליעד וממנו חייב להיות קצר יחסית.
- בשל ציר-התנועה הארוך קיימת אפשרות שהתנועה מן היעד תימשך גם בשעות אור.
- מציאת שיטת חבלה מיוחדת, שתוודא הריסת המבנים.
- פינוי נפגעים בשטח קשה, אשר האפשרויות לנחיתת מסו-קיים בו מוגבלות ויש לאבטח את שטחי הפינוי.

מכת-אש לעבר עמדת המחבלים. עם זאת ניתנה הוראה לא להתעכב ולנוע במהירות לעבר המבנים. הכוחות נעו במהירות גדולה מכפי שתוכנן — כל כוח לעבר משימתו. על הכוחות של „חידו“ ושל „שוקי“ הוטל לפוצץ מספר מבנים קיצוניים בצדו הצפון-מערבי של הבסיס ובצדו הצפון-מזרחי. הם נעו במהירות. „חידו“, שציר התנועה שלו עד ליעדיו היה קצר יותר, מיקם בסיס-אש מול פתחי המבנים והחל לירות ולהעסיק באש את בתי המחבלים. כל כוחות-המשנה צריכים היו לפעול ביעד במקביל; לכן נעו עתה כל הכוחות לעבר בתי המחבלים. „שוקי“ יצר בשלב זה מגע עם המבנים שלו וגם הוא הפעיל בסיס-אש לעבר בתי המחבלים. בדרכו אל המבנים היה על הכוח של „שוקי“ לאגוף מספר בתים שלא נכללו בפירוט משימתו; היה צורך להימנע מלפתוח עליהם באש, כיוון שלא היו בתי מחבלים. בעת תנועת הכוח של „שוקי“ על גבי הטרסות, שבר הקשר שלו את רגלו ולא היה מסוגל להמשיך בתנועה — הקשר עם „שוקי“ נותק. הקשר נאסף אל חבורת הפיקוד והכוח המשיך במשימתו בלעדיו. על כוח-המשנה בפיקודו של „יודקה“ הוטל לפוצץ את המבנה המרכזי אשר בעומק הבסיס ובצדו הצפוני. גם כוח זה הגיע במהירות לאיזור המבנים ומיקם מספר בסיס-אש, שפתחו מייד באש. מכת-האש היתה רבת עוצמה: פצצות הבזוקות

הסתערותו ואת המבנים אותם יתקוף. כל הנתונים אודות שגרת הבסיס אומתו: פה ושם נראו מחבלים השומרים על המבנים — ובמיוחד סביב המבנה המרכזי והעיקרי. שם נתגלו שניים-שלושה מחבלים, על נשקם, נעים הלוך ושוב. המבנים היו מוארים בחלקם והמקום עשה רושם של בסיס „חי“. בגמר התצפית נעו מפקדי הכוחות לראש כוחותיהם. הכוח נערך במבנה תקיפה בטורים. הכוח המיועד ראשון ללחימה עמד בראש הטור, והאחרים בעקבותיו על-פי סדר כניסתם לקרב. מפקדי הכוחות נתנו תדריך אחרון ללוחמים. התנועה מנקודת ההיערכות לעבר היעדים החלה. כל כוח השתדל לנוע בשקט. למרות שבשלב זה אי-אפשר היה להימנע מדרדור אבנים. הכוחות החלו להתפצל לעבר משימותיהם תוך כדי התנועה. והנה נשמעה צעקה מצדו הימני של הטור הנע: „מן הדא?“. ברור היה שהכוח התגלה על-ידי אחת מנקודות-השמירה של המחבלים, הקרובה לכוח הנע, אך מרוחקת ממרכז הבסיס כדי 200 מטרים (יתכן, אפוא, שהכוח לא התגלה על-ידי המחבלים שבמרכז הבסיס). בל נשכח שבשלב זה היו הכוחות בשלב המכריע של התפצלות לעבר משימותיהם והמחבל „הקורא“ יכל להפנות אליו את כל תשומת-הלב ולהסיטנו מהמשימה העיקרית — היא התנועה לעבר המבנים. אותו מחבל-שומר ירה מספר יריות. החלק הימני של הכוח הנחית

איזור הפעולה

מרשם קרביהפשיטה על יעטר

באחד החדרים העורפיים נתגלו שני מחבלים, שניסו להתחמק מאחת הדלתות הצדדיות. הם נורו במקום. המבנה המרכזי הוכן לפיצוץ תוך שניות ספורות. הכוח של "יודקה" סרק את החדרים הפנימיים וגילה ציוד לחימה, בזוקות מסוגים שונים, חלקי חגור ומזרונים חמים, שהעידו שבמקום אכן שכנו המחבלים.

בשלב הסריקה פונו הנפגעים לנקודת ההיערכות ושם קיבלו טיפול רפואי על-ידי הרופא שנילווה לכוח. במקביל להכנת המבנה המרכזי לפיצוץ השתלטו הכוחות של "שוקי" ושל "חידו" על המבנים שנועדו להם ללא התנגדות מצד המחבלים. פה ושם נורו יריות בודדות ממערב הכפר אך

נראו פוגעות במבנים. לפני מכת-האש היה איזור המבנים מואר; קו החשמל עבר לאורך הכביש הראשי וממנו התפצלו שלוחות לעבר המבנים של הבסיס. במכת-האש הראשונה שותק קו החשמל והתאורה כבתה. כבלי החשמל התעופפו באויר ויצרו קצר. כן פרצו דליקות בתוך המבנים כתוצאה מירי הבזוקות.

החוליות המטהרות מהכוח של "יודקה" נעו במהירות אל המבנים. אחת החוליות, שנעה למבנה המרכזי, נתקלה בהתנגדות. נורו לעברה מספר צרורות ומאחד החלונות נזרק רימון. הכוח השיב אש. במהלך הלחימה על המבנה נפגעו שני לוחים. יתר החוליות הסתערו על המבנה המרכזי וטיהרו אותו;

אבטחה, בפיקודו של „ברוך“, נשאר על אחת הכיפות על-מנת לאבטח את הכוח בשעת פינוי הנפגעים על-ידי מסוקים באחד המנחתים שנבחרו לכך מראש. פינוי הנפגעים נעשה לאחר תמרונים מסובכים של המסוק, מחמת פני-השטח הקשים. כוח האבטחה של „ברוך“ גילה ג'יפ מחבלים נע במרכז הכפר; הג'יפ נורה ונעצר. בתום משימתו התחבר הכוח של „ברוך“ עם הכוח העיקרי. כל הכוח נע במהירות בשטחים הקשים ובמורד השלוחות לעבר ואדי תנור. לפתע נורתה עליו אש מפוזרת מטווחים רחוקים שמקורה היה בחלקו המרכזי של הכפר. חלקו האחורי של הכוח השיב במכת-אש, אך למרות זאת נפגעו שלושה לוחמים. אחד מהם — סמל רון אלכסנדר — מת מפצעיו, למרות שקיבל טיפול רפואי על-ידי רופא היחידה.

הופעלה אש ארטילרית לשיתוק מקורות האש של המחבלים, שהמשיכו לירות מהרכסים הגבוהים. לאחר מכת-אש נוספת השתרר שקט בכל האזור. התנועה בשלב זה היתה קשה, והלוחמים, עמוסים בנפגעים ובציוד, עשו כל מאמץ להגיע למנחת הבא. מסוק שהגיע לאחר „קריאה“, ולאחר תמרונים של הטייס לנחות בשטח קשה ומוגבל, פינה את הנפגעים. הכוח המשיך בתנועה, חצה את הגבול חזרה וסיים את משימתו.

סיכום

● פעולה מסוג זה מעמידה את הכוח הפועל בפני בעיות עדינות; בפתרון מותנה ביצוע מוצלח של הפעולות. הן מחייבות ניתוח מקצועי ואולי גם שיטות-אימון שונות.

● בפעולה זו נהרגו למעלה מ-20 מחבלים ורבים אחרים נפגעו. רוב נפגעי המחבלים היו דווקא מחוץ למבנים, דבר המלמד שהפעולות החיצוניות ושיטת הפעולה בתחום זה אינן פחות חשובות מטיהור היעדים עצמם.

● תגובות האויב, ובמיוחד המחבלים, חורגות לפעמים אל מעבר להיגיון הפשוט ונעשות טורדניות דווקא בשלבים של סיום הלחימה. פעולות הטרדה, כירי מרחוק, אינן מחייבות ממצעיהן כושר לחימה ברמה גבוהה ולפעמים איננו מייחסים להן חשיבות מספקת; אך הן עלולות לגרום להטרדות בסיום הלחימה.

● תנאי-השטח ההרריים והקשים עשויים לשנות את המושגים שלנו על פינוי נפגעים: החל בארגון הכוח הנושא עמו נפגעים בתנועה וכלה במספר הלוחמים המוקצים לנשיאת אלונקות.

● שטחים מסוג זה יוצרים בעיות-ניווט שונות; בעיות אלה אינן דווקא באיכון היעדים עצמם, אלא בבחירת נתיבי-תנועה מתאימים כמו, לדוגמה, חציית ואדיות במקומות נכונים הן מבחינה קרקעית והן מבחינה טקטית. בחירה מוטעית של נתיבי התנועה וטעויות קלות בניווט עלולות להכפיל את משך הזמן לתנועה ליעד וממנו, ובכך ליצור מושגים מוטעים בדבר היכולת לבצע חדירות עמוקות לשטח אויב בתנאי-קרקע קשים.

ברכת אגדה

יעטר

אלה לא הפריעו להמשך ביצוע המשימות. המבנים פוצצו וכוחות אלה נעו לעבר נקודת הריכוז כדי לאפשר לכוח של „יודקה“ לפוצץ את המבנה המרכזי ללא הפרעה. המבנה המרכזי פוצץ.

כוח-המשנה בפיקודו של „קוחוס“ אמור היה להשתלט באש על מבנה נוסף במרכז הבסיס. הוא השתלט עליו ללא אש והכינו לפיצוץ. גם מבנה זה פוצץ לאחר שכל הכוחות פינו את היעד והתרכזו בנקודת ההיערכות. לכאן ריכזו את כל השלל שנמצא בבתי-המחבלים — נשק, ציוד-אופטי וכיוצא-בזה — והכינו את הנפגעים לתנועה, לאחר קבלת טיפול רפואי. לאחר ריכוז הכוחות ובדיקתם החל הכוח לנוע חזרה; כוח

ממלחמה זעירה למלחמה סדירה

השגת רציפות טריטוריאלית במלחמת העצמאות

אל"מ (מיל) מאיר פעיל

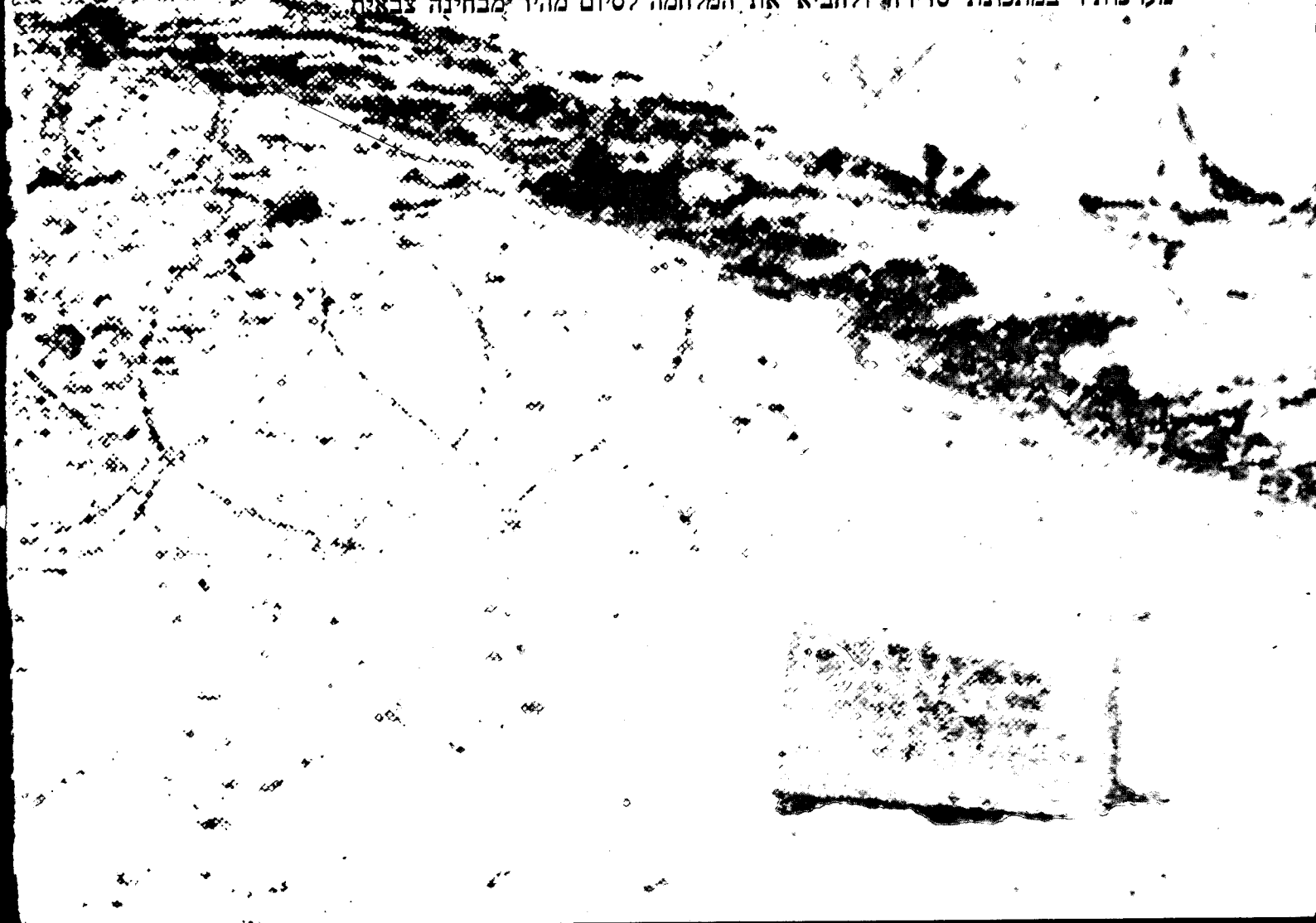
מאמר זה הוא המשכו וסופו של המאמר: „ממלחמה זעירה למלחמה סדירה“, שהתפרסם בגליון יום-
העצמאות האחרון של „מערכות“ („מערכות“ 222, אפריל 1972).

בחלקו הראשון של המאמר תוארו ונותחו שני תהליכים, שפקדו את תפישת מלחמת-הגרילה של
ארגון ה„הגנה“ בחודשיה הראשונים של מלחמת-העצמאות:

א. התפתחות התפישה ההתקפית, והגידול הן בכמות הפשיטות והן בממדיהן של היחידות הפושטות.
ב. גידול ההיקף הטריטוריאלי של הפעילות התוקפנית הניידת, במגמה להצמיד את האויב הערבי
לבסיסיו ולשלול ממנו את חופש-הפעולה התוקפני במרחב.

חלקו השני של המאמר עוסק במעבר ההיסטורי החשוב של ארגון ה„הגנה“ מעידן המלחמה הזעירה
אל עידן המלחמה הסדירה. זאת, תוך כדי ייסודו הפורמלי של צה"ל מתוך ארגון ה„הגנה“.

הצלחתנו להגשים מעבר היסטורי זה, בעוד מועד, חרצה במידה-מכרעת את גורל מלחמתנו נגד
צבאות-ערב הסדירים, שפלשו ארצה ב-15 במאי 1948, כי היא הקנתה לצה"ל את ההזדמנות להביא את
מערכותיו במתכונת סדירה, ולהביא את המלחמה לסיום מהיר מבחינה צבאית.

בגבול יפו—תל־אביב, 1948.

טוריאליים, בכך שלא ניסחה במגילת העצמאות את הגבולות למדינת ישראל.

השתלטות על נכסים קרקעיים בריטיים

הביטוי הצבאי הראשון לאסטרטגיה של השתלטות על מקור-מות-מפתח טריטוריאליים הופיע ב-21 בינואר 1948, בפקודת המטה הכללי של ה"הגנה" שהחלה כך: "בקשר עם סיומו של השלטון הבריטי בארץ, הוטלו על הארגון תפקידים של תפיסת (!) שירותים ונכסים שונים של השלטונות, בתחומים המוקצים למדינה היהודית. לשם מילוי תפקידים אלה עובדה תכנית, אשר תכונה להלן בשם תכנית ש"י. תועברנה אליך (אל כל מפקד הטיבה), מדי פעם, פקודות לתכנון ולביצוע המבצעים אשר יוטלו על הטיבתך, במסגרת התכנית הנ"ל". הפריט הראשון מן הנכסים הבריטיים, שעליו נדרשו החטיבות להשתלט, היו תחנות המשטרה שמוינו לשלושה סוגים כלהלן: "סוג א' — תחנות הנמצאות בתוך השטח או הישוב היהודי.

"סוג ב' — תחנות הנמצאות בריחוק מקום מיושבים יהודיים, אולם נכללות בתחום המדינה היהודית.
"סוג ג' — תחנות הנמצאות מהוץ לתחום המדינה היהודית אולם ערכן החיוני עלול לחייב, במועד מסוים, השתלטות עליהן."

טקטיקת ההשתלטות על תחנות המשטרה נועדה להיות גמישה: משימוש בשוטרים ובנוטרים יהודים, ששירתו בתחנות המשטרה הללו, וכלה בהשתלטות בכוח, תוך הדיפת האויב הערבי שיצליח לתפוס תחנת משטרה לאחר פינויה על-ידי הבריטים.

הפריט השני, עליו יצאה פקודה מפורשת, עסק בנכסי שירות הרכבות. אולם הדבר החשוב המסתבר בעיון בתכנית "ש" הוא תשומת-הלב הצבאית שהופנתה לצורך בהשתלטות על הנכסים הקרקעיים של הבריטים, שעמדו להעזב על-ידם על-פי תכנית הפינוי הבריטית, שלא היתה ידועה בפרטיה לארגון ה"הגנה". לעתים קרובות נקבע בה כי נכסים חיוניים מסוימים יימסרו דווקא לצד הערבי או שיישארו בבחינת הפקר. תכנית "ש", שהוכנה בחודש ינואר 1948, הטילה על מפקדי החטיבות "לסיים את הסידורים והתכנון לגבי כל תחנות המשטרה שבמרחבם לא יאוחר מה-15 בפברואר 1948".² באופן זה הוכנסו כוחות ארגון ה"הגנה" לכוננות רבה כלפי הנכסים הבריטיים כולם; זו הסיבה העיקרית לכך שכמעט כל הנכסים הבריטיים הממשלתיים, המשטרתיים והצבאיים, שנמנו על הסוגים א' ו-ב' הנ"ל, נתפסו במהירות רבה במשך חודשי מרס, אפריל ומאי 1948, מייד עם גטישתם על-ידי הבריטים.

במשך פברואר 1948 החלה להתגבש בין מפקדי ה"הגנה" ההכרה כי נוסף לפעילות התוקפנית הניידת בתוככי השטחים המיושבים ערבים, יש הכרח לתפוס משלטי-מפתח, שהחזקתם תקנה שליטה צבאית על פני מרחבים ניכרים.

ניתן לקבוע בביטחון מלא כי הפעילות ההתקפית במרחב, שהחלו לנקוט בה כוחות ארגון ה"הגנה" מינואר 1948, לא הפכה את הצד היהודי מיניה-וביה לצד היוזם, המכתיב את רצונו לצד הערבי — הן לפלשתינים והן לכוחות, צבא ההצלה". לקראת סוף מרס 1948 הגיעו ממדי היוזמה הערבית לשיא, שהתבטא בהשתלטותם של הערבים על דרכי-תחבורה רבות ובניתוק חלקים ניכרים של אזורי ההתיישבות היהודיים זה מזה. האזורים היהודיים המנותקים העיקריים היו: הגליל העליון המזרחי, הגליל המערבי, מרחב ירושלים והנגב. אפילו הדרך הראשית בין תל-אביב לחיפה היתה חסומה על-ידי הכפרים הערביים שבמורדות המערביים של הכרמל ובמישור החוף הצמוד אליו; התנועה בין חיפה ותל-אביב הועתקה לכביש העובר בואדי-מילק.

לבד מניתוקם של חבלי ארץ גרחבים אלה, נותקה התחבורה גם אל חבלי ארץ קטנים (כמו גוש עציון, ישובי ים-המלח, עטרות — נוה-יעקב, בית-אשל — נבטים) ולישובים בודדים (כמו: בן שמן, הר-טוב, יחיעם, רמות-נפתלי).

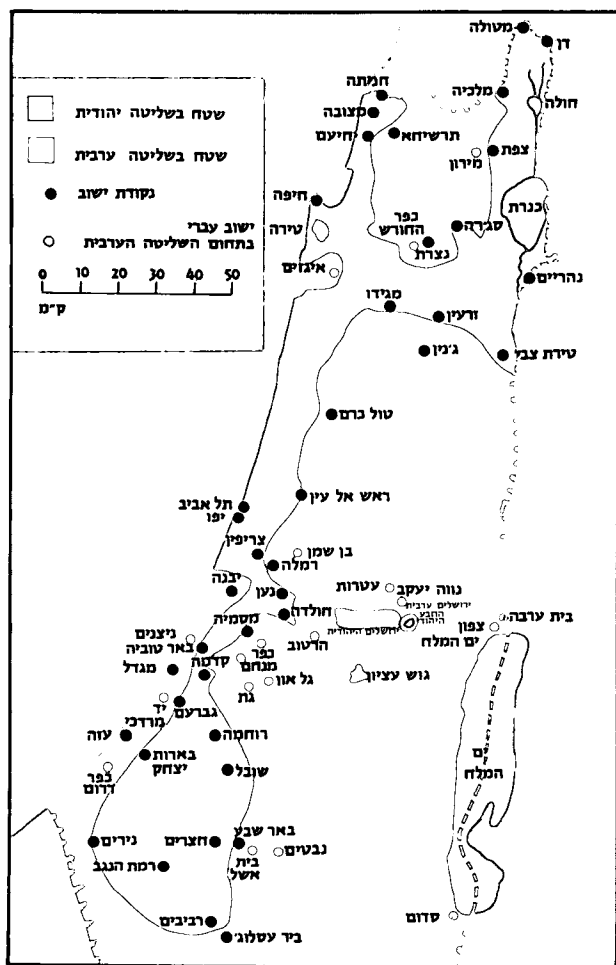
שיאם של ההישגים הערביים ועתות המשבר ליהודים היו: השמדת השיירה מגוש-עציון בנבי דניאל ב-27—28 מרס 1948, השמדת שיירת יחיעם ב-28 במרס וחסימת הדרך לירושלים על-ידי התקפת השיירה ליד חולדה, ב-31 במרס.

כדי להתגבר על המשבר הצבאי החמור לא היתה ליהודים אלא דרך אחת: לנקוט אסטרטגיה התקפית חדשה כדי לכבוש מקומות-מפתח טריטוריאליים וחבלי-ארץ שלמים, שנכללו עד כה בתחום הישוב הערבי, ולהשתלט עליהם דרך קבע. היה זה אתגר קשה לארגון ה"הגנה", כי כדי לקיים אסטרטגיה זו היה עליו לגייס את כל משאבי-העוצמה האפשריים של "הארגון" באנשים, באמצעי לחימה וברוח לחימה, ולהפכם בתקופה קצרה לארגון צבאי הנוקט את אורח-המלחמה הסדיר.

הפעולות הצבאיות הראשונות על-פי מתכונתה של האסטרטגיה החדשה החלו בראשית אפריל 1948 עם מבצע "נחשון", אולם המחשבה והתכנון קדמו למעשה. הרהורים אסטרטגיים בדבר הצורך בכיבוש חלקי ארץ-ישראל הידהו בשיקוליה של המנהיגות המדינית היהודית כבר לפני מלחמת העצמאות. ב-6 באוקטובר 1947 ניסח בן-גוריון את השקפתו על מטרתה הצבאית של המלחמה: "יש לגייס מלוא יכולתו של הישוב (המשקית, הטכנית, המדעית והצבאית) לעמוד נגד התקפה זו [של ערביי ארץ-ישראל וצבאות ערב], לשמור על הישובים ולכבוש הארץ — כולה או חלקה הגדול ולקיים הכיבוש עד סיכום פוליטי מוסמך".¹ השאלה המדינית היתה האם צריכים הכיבושים לחרוג מתחומי המדינה היהודית המיועדת על-פי החלטת החלוקה של או"מ, או שיש להצטמצם לכיבושים בתחומיה בלבד. נראה כי במחצית הראשונה של מלחמת העצמאות, לפחות עד נפילת גוש-עציון ב-12—14 במאי 1948, הגבילה ההנהגה המדינית, הציונית והישראלית, את שאיפותיה הטריטוריאליות בתחום גבולותיה של המדינה היהודית, כפי שנקבעו על-ידי עצרת האו"מ מ-29 בנובמבר 1947. אולם יש להדגיש כי ההנהגה ראתה עצמה אחראית לגורל הישוב היהודי בארץ-ישראל, אף מהוץ לתחומי המדינה היהודית. היא אף השאירה לעצמה אפשרויות פתוחות לשינויים טרי-

¹ הנחיות ד' בן-גוריון לאפרים בן-ארצי, ארכיון תולדות ה"הגנה".

² התכנית לא כללה את אזורי תל-אביב רבתי (כולל פתח-תקוה ורמת-גן), אשר מתוכם פונו הבריטים עוד ב-15—16 בדצמבר 1947. ותחנות המשטרה אשר בהם נתפסו על-ידי שוטרים יהודים.

תחומי השליטה הטריטוריאלית הרצופה במחצית השנייה של מאי 1948, עם גמר ביצוע היעדים של תכנית ד'.

נושי ההתיישבות והאוכלוסיה העברית שמחוץ לגבולות, נגד אויב סדיר, סדיר-למחצה וזעיר — הפועל מבסיסים אשר מחוץ לשטח המדינה או כבסיסים הנמצאים בתוכה". מתוך עיון בפירוט המשימות שהוטלו על כל החטיבות, לאחר ניתוח המצע לקראת התכנית, תקציר התעודה האופרטיבית הכללית, ולאור ראשי הפרקים לתכנון שנקבעו ב, מסגרת לתיק אופרטיבי גדודי לתכנית ד' — ניתן לסכם כי הפעילויות המבצעיות שנבעו מתכנית ד' נועדו להתנהל בשמונה מסלולים מקבילים, שנושאייהם המבצעיים משתנים בהדרגה מפעילות מגננתית לפעילות מתקפתית יותר ויותר. להלן שמונת המסלולים לפי סדר האינטנסיביות המבצעית המתפתחת:

- א. שיפור מערכת ההגנה הקבועה — על-ידי ביצור היסודים, תפיסת משלטים נוסף על הישובים ועל-ידי הפיכת ההגנה למערכת מרחבית לפחות ברמה של חבל.
- ב. חסימת דרכי הגישה של האויב — על-ידי תפיסת משלטים השולטים על הדרכים, פיצוץ גשרים וחסימות הגדרות סיות במקומות או בחומרי-נפץ אחרים.
- ג. טיהור הכפרים הערביים הנמצאים בקרבת יחסיים לישובים עבריים — במטרה למנוע את שימושם כבסיסים לכוח מזוין [אויב] פעיל. טיהור זה נועד להתבצע בשלוש דרגות של חריפות כלהלן:

רעיון זה בוטא לראשונה בתזכיר שהוגש ב-17 בפברואר 1948 למטכ"ל/אג"מ ע"י קצין המודיעין של מטה הפלמ"ח — זרובבל ארבל (וורמל). הרעיון נתקבל על-ידי ראש אג"מ והתזכיר נשלח מייד כהנחיה לעיון למפקדי חטיבות "גולני" ו"כרמלי". התזכיר הציע פתרון כולל לבעיית האיום הצבאי הערבי מכיוון הגלבוע נגד הישוב היהודי בעמק יזרעאל המזרחי ובעמק בית-שאן. הוצע לכבוש את ראס ברקן (נ"צ 18852129, ג"ג 497), שעל רכס הגלבוע, בכוח של פלוגת חי"ש מוגברת ולהחזיק בה. לפי התזכיר יוקם במקום בסיס ממנו יצפו על כפרי-הגלבוע הערביים ויופעלו פטרולים, בעוצמה של מחלקה, על רכסי הגלבוע. כן יישמש המשלט בסיס למכה נגדית בעורף האויב ובאגפיו ולחסימת דרכי נסיגתו במקרה שיצליח לעקוף את יחידותינו ולפגוע בישובים שבעמק".

רעיון זה לא הוגשם באותה עת בגלל שתי סיבות כבדות משקל, שהכבידו מאוד על אימוץ סגנון המבצעים הללו:

הראשונה היתה נוכחותו של הגורם הבריטי בארץ-ישראל. השתלטות צבאית על שטחים בתחום הישוב הערבי היתה עלולה להביא לתגובות בריטיות חריפות, בדרך האויר ודרך הקרקע" ובכך לחשוף את כוחות ארגון ה,הגנה" אל מול מלוא העוצמה הסדירה של הכוחות המזוינים הבריטיים. שיקול חשוב זה הניע לדחות כיבוש שטחים כאלה עד למועד בו יפנו הבריטים איזור מסוים או שכמעט יפנוהו.

הסיבה השנייה נבעה מכך שכביוש שטח בעל חשיבות חייב להסתיים בהחזקתו הממושכת. השקעת כוחות חי"ש ופלמ"ח בהחזקת שטחים היתה מצמידה אותם להגנה ניחתת בנקודות מסוימות, אם גם חיוניות, ופוגמת ביכולת הפעלתם באורה ניד. השקעת כוחות בהחזקת משלטים לעומת שמירתם בעתודה, המאפשרת הפעלה נידתת וגמישה, היתה אחת הבעיות הקשות ביותר בניהול כוחות ארגון ה,הגנה" וצה"ל במהלך מלחמת העצמאות. דוגמות לכך: אי-רצון להשקיע את גדוד 52 בהחזקת קבועה של משלטי לטרון בתקופת 15—20 במאי 1948, כדי שניתן יהיה להפנותו לגזרה המצרית; וכן הפקודה לגדוד 54 לעזוב ב-15 במאי את משלטי אל קובאב, השולטים על עמק אילון, בלי שיחלף על-ידי כוח אחר, כדי להצטרף במהירות למערכת הגנת הדרום בפני הכוחות המצריים. משאורגנו, בהמשך המלחמה, פלוגות וגדודי חיל המשמר (חי"מ) במסגרת המחוזות הטריטוריאליים, הוקהתה, במידת מה, חריפותה של בעיה זו, כי חלק ממשימות החזקת המשלטים ניתן היה להפקיד בידי יחידות החי"מ.

תכנית ד'

התכנית האסטרטגית הראשונה, שה,אני מאמין" שלה גרס כיבוש והשתלטות על שטחים בהיקף ארצי, היתה תכנית ד', שעובדה במטכ"ל והוצאה כפקודת-אב לתכנונים אופרטיביים מפורטים, ב-10 במרס 1948. כמו בכל התכניות של ארגון ה,הגנה" שקדמו לה (תכנית א', ב' ותכנית מאי 1946) היה בתכנית ד' גם צד מבצע-דוקטרינרי, שקבע את יעדי הלחימה ואת שיטותיה; וגם צד ארגוני, שקבע את מבנה הכוחות הניידים שנועדו לפעול במרחב. נעסוק עתה רק בצד המבצעי. המטרה שנוסחה בראשית תכנית ד' היתה: "השתלטות על שטחה של המדינה העברית והגנה על גבולותיה, כן גם על

(„גולני“), עכו („כרמלי“ בשיתוף אלמנטים של הפליים), יפו („קריית“ ו„גבעתי“ בשיתוף עם יחידות פליים), רמלה („גבעתי“), לוד („גבעתי“), בית-לחם, בית-ג'ילה, חברון („עציוני“, תוך ניצול גוש-עציון ובשיתוף עם הפלמ"ח), עזה (חטיבת הנגב, בשיתוף עם יחידות פליים).

ח. פעולות כיבוש בשטח האויב — היעדים למבצעים אלה בתכנית ד' נקבעו, כולם, בתחומי ארץ-ישראל המערבית שמחוץ לתחום המיועד למדינת ישראל במתכונת החלוקה של 29 בנובמבר 1947. גם בנושא זה נקבעו יעדים קונקרטיים שהוקצו לחטיבות בהתאם למיקומן הגיאוגרפי באותה עת כלהלן:

1. לחטיבת „גולני“ — א. כיבוש הר תבור, גבעת-המורה וסביבות מגידו והתבססות בהם. ב. פשיטה על סעסע, הריסתה ומיקושה. ג. פעולות ביעור וסריקה מתמדת על הר טוראן.
2. לחטיבת „כרמלי“ — כיבוש בסה וא-זיב והחוקתם.
3. לחטיבת „אלכסנדרוני“ — בשיתוף עם הפלמ"ח — הרחבת המאחז הישראלי במישור החוף מזרחה, עד מעבר לקו טול-כרם — קלקיליה — כפר-קאסם.
4. לחטיבת „גבעתי“ — כיבוש פלוג'ה, ג'וליס, קסטינה ומסמיה.

5. לחטיבת הנגב — כיבוש באר שבע, מצור על עזה וכן הטרדת דרכי התחבורה ומקורות המים של האויב התוקף מעבר לגבול המצרי.

שמונת המסלולים המבצעיים הללו מעידים בעליל על התמורה שהסתמנה בדוקטרינת הלחימה של ארגון ה„הגנה“, שהחל להתאים עצמו אל הנסיבות המשתנות ולסגל לעצמו את אורח המלחמה הסדיר.

אפשר לחוש בניסוחם של הדברים את כיוון ההתפתחות לקראת העתיד, אולם ניתן להרגיש גם בתשית הדוקטרינרית והארגונית המבוססת על הישגי העבר, כפי שנכתב במפורש בפתחה של תכנית ד': „תכנית זו מסתמכת על שלוש תכניות שקדמו לה, היינו: תכנית ב' — ספטמבר 1945, תכנית מאי 1946, תכנית יהושע — 1948“.

נוסף למשימות שהוטלו לעיל, הוטל על הפלמ"ח בתכנית ד' לתכנן ולבצע פעולות-פשיטה תוקפניות, ברוח „תכנית יהושע“, על כפיסים בעומק שטחו של האויב בתוך גבולות הארץ... בכוח שאינו נופל מגודו וכן „על כפיסים ודרכי תחבורה של האויב מעבר לגבולות הארץ במקרה של פלישה“. בתוך גבולות הארץ ומחוץ לתחומיה נקבעו יעדים קונקרטיים לפשיטה, שהיקפם וריחוקם מעבר לגבול יעניינו אפילו את בעלי המחשבה בימינו.

לא כל המשימות שהותוו בתכנית ד' בוצעו במלואן בחדשי אפריל — מאי 1948. חלקן בוצעו רק לאחר מכן, במהלך המלחמה נגד צבאות ערב הפולשים; חלקן הוגשם רק עם חתימת הסכמי שביתת הנשק (דוגמת חלק מהכפרים הערביים בגזרת „אלכסנדרוני“) וחלקן לא הושג כלל במלחמת העצמאות. אולם יש להדגיש כי חלק נכבד מיעדיה של תכנית ד' הושגם לפני תחילת הפלישה של צבאות ערב ב-15 במאי 1948. המשימות בוצעו בהדרגה, תוך העתקת המאמצים הצבאיים מגזרה לגזרה ותוך מעקב קפדני אחר שלבי הפינוי הבריטי. יתרה מזו — רעיונותיה של תכנית ד' השפיעו לא רק על התכנון והביצוע של המבצעים שנועדו להגשים את משימותיה,

1. דרגה מתונה — טיהור משטרה, הכנסת חיל מצב.
 2. דרגה בינונית — „פעולות ביעור והשתלטות שתי-שינה בהתאם לקיום: כיתור הכפר ועריכת חיפוש בתוכו. במקרה של התנגדות — השמדת הכוח המזוין וגירוש האוכר-לוסיה אל מעבר לגבול המדינה. כפרים שפנו בצורה כנ"ל יכללו בתוך מערכת ההגנה הקבועה ויבוצרו בהתאם לצרכים“.
 3. דרגה חריפה — „השמדת כפרים (שריפה, פיצוץ ומיקוש החורבות) — בעיקר לגבי ישובים שאין באפשרותנו להשתלט עליהם בקביעות“. גם במקרה זה דובר, כמובן, על פינוי התושבים לפני פיצוץ בתי הכפר.
- התכנון המדוקדק של טיהור הכפרים נועד להתבצע בחטיבות בתאי עם יועץ ה-מח"ט לענייני הערבים ועם קצין ה-ש"י המרחבי.

ד. התבססות בערים המעורבות — „השתלטות על כל השירותים הממשלתיים ונכסיהם... גירוש הערבים מהשטחים המעורבים ואף משכונות מסוימות, המסכנות דרכי תחבורה שלנו בערים אלה, או המשמשות כבסיסי התקפה. סגירת כל האוכלוסיה הערבית... בחלק מסוים של העיר אשר יותר על-ידי כוחותינו“.

הערים שנקבעו כיעדים מפורשים בתכנית ד' היו: צפת, טבריה, חיפה, תל-אביב, ירושלים, נס-ציונה.

ה. תפיסת תחנות משטרה וכפיסים בריטיים — בתכנית ד' נקבעו יעדים קונקרטיים שהוקצו, בהתאם למיקומם הטריטוריאלי, לחטיבות השונות כלהלן:

1. לחטיבת „גולני“ — ממטולה ונבי-יושע בצפון ועד בית-שאן ולג'ון (מגידו) בדרום.
2. לחטיבת „כרמלי“ — בכלל יעדיה נכללה גם משטרת בסה וכן מפעלים ומתקנים בריטיים בחיפה.
3. לחטיבת „אלכסנדרוני“ — תפיסת תחנות המשטרה: מזכרון-יעקב וואדי ערה ועד פתח-תקה ורמת גן.
4. לחטיבת „עציוני“ — תפיסת תחנות המשטרה: הר-טוב, אבו-גוש, לטרון, צפון ים-המלח, סדום, מעלה האדומים (להשמיד), בית-לחם (להשמיד אם אין אפשרות להשתמש בה). רוב המשימות הללו נועדו להתבצע על-ידי הפלמ"ח.
5. לחטיבת „גבעתי“ — תפיסת תחנות המשטרה מבית דג'ן וסרפנד ועד עיראק סוידאן.
6. לחטיבת הנגב — שקיבלה גושפנקה פורמלית להקמתה רק ב-14 במרס 1948 הוקצתה המשימה של כיבוש משטרת באר-שבע.

ו. תפיסת משלטים וכיבוש כפרים ערביים כדי להשתלט על עורקי התחבורה הראשיים הארציים:

1. חיפה — ת"א.
2. ירושלים — ת"א — בין השאר הוזכרו במפורש: הקסטל, דיר איוב, תחנת המשאבה של לטרון ומסמיה.
3. העורק בין תל-אביב לנגב.
4. עורקי התנועה בצפון הארץ.

ז. השלת מצור על ערים ערביות — „הוא אומר: ניתוק דרכי התחבורה ואף השירותים החיוניים לערים אלה, במטרה לשבור את רוח האוכלוסיה ולהכריחה לשלום, או כאמצעי לחץ על האויב להפסיק את פעולות המצור שלו על ערינו“ או על אזורי-התיישבות כפריים. הערים הערביות שצוינו כמפורש בתכנית ד' הן בית שאן (על-ידי „גולני“), נצרת

מחלקה מאולתרת לכיבוש טבריה (מצעד אחר כיבוש העיר).

שליטה טריטוריאלית רצופה על השטחים שביניהם, ומכאן הכורח האובייקטיבי לעבור לאורח מלחמה סדיר הגורס כיבוש שטחים והחזקה בהם, כפי שהשתקף בתכנית ד'. מערכת משמר העמק, שניטשה בין 4—15 באפריל 1948, היתה לציון דרך במעבר מאורח מלחמה זעיר לסדיר. מעבר זה התבטא לא רק בהנחת התקפת-הנגד הגדודית על כוחות קאוקג'י, אלא גם בניצול-ההצלחה, שבא בעקבות הדיפת „צבא ההצלה“ הערבי וההשתלטות על כל הפריפריה הערבית שבין הזורע — ג'וערה — משמר-העמק בואכה דרומה עד קו מנסי — כפרין מצפון למגידו. אם נוסף על כך את כיבוש ואלדהיים ובית-לחם על-ידי יחידות „גולני“ במקביל למערכת משמר-העמק, ואת ההתבססות במשלטי אושה וח'רבת אל-כסייר על-ידי יחידות „כרמלי“ במערכת רמת-יוחנן ב-15—17 באפריל 1948 — נבחין כי רעיון הכיבוש וההיאחזות הצבאית בשטחים כבושים הלך והפך לשיטה מקובלת עוד לפני שיעדיה של תכנית ד' החלו להתגשם.

המבצעים הממשיים להגשמת תכנית ד', באורח מתוכנן ויוזם, החלו בהשתלטות על טבריה (16—18 באפריל 1948) והסתיימו בראשית פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל. נסקור בקצרה את ההישגים העיקריים שהושגו בפעולות ההתקפית של ארגון ה„הגנה“ בתקופה זו באזוריה השונים של ארץ-ישראל.

בצפון הארץ — טבריה שוחררה על-ידי יחידות מ„גולני“ ומהגדוד השלישי של הפלמ"ח ב-18 באפריל. לקראת סוף חודש אפריל, מ-25 בו, נקבע כי כל הגליל העליון המזרחי, מהכנרת צפונה, יוצא מהאחריות המבצעית של „גולני“ ויועבר לאחריותה של חטיבת „יפתח“, שכמפקדה התמנה יגאל אלון, כדי להגשים את מטרות תכנית ד' בגזרה זו. עד סוף חודש מאי 1948 הצליחה חטיבת „יפתח“ לכבוש את מחנה הצבא והמשטרה בראש-פינה (28 באפריל 1948), לטהר את כל השטח הערבי שבין צפון הכנרת וראש-פינה ולהשתלט עליו (מבצע „מטאטא“ — 4 במאי), לכתר את צפת ולכבוש כליל (1—12 במאי), לטהר את עמק החולה מרוב תושביו הערבים, לכבוש את משטרת נבי-יושע (ליל 16—17 במאי) לאחר מספר כשלונות בעבר, לכבוש את איזור מלכיה (ליל

הבריטים מוסרים את תחנת-המשטרה בטבריה.

אלא גם על מבצעים יוזמים אחרים שהחלו בראשית אפריל 1948 וקדמו לסדרת מבצעי תכנית ד', שהחלו לקרום עור וגידים רק במחצית השניה של אפריל.

במסגרת מבצע „נחשון“, שהתנהל בין 5—16 באפריל 1948 ושעניינו היה פריצת המצור הערבי על ירושלים היהודית והעברת מספר שיירות משפלת החוף לירושלים, נכבשו ונת-פסו הכפרים הערביים הבאים: קסטל (על-ידי „עציוני“ והגדוד הרביעי של הפלמ"ח, תוך קרבות אינטנסיביים בימים 2—9 באפריל), חולדה הערבית ודיר מוחייזון (על-ידי גדוד מקובץ בפיקוד חיים לסקוב, בליל 5—6 באפריל). נכבש, פונה ופוצץ הכפר קולוניה (על-ידי הגדוד הרביעי ב-11 באפריל). מבצעי כיבוש אלה היו הביטוי הראשון לשינוי הדוקטרינרי הבסיסי שחל בשיטות הלחימה של ארגון ה„הגנה“: „עם כיבוש הקסטל היה ברור לכל, שמעתה חל מפנה בתנאי המלחמה. תחת הגיחות והפשטות על בסיסי האויב החלו המאמצים להשתלט עליהם“ („קרבות תש"ח“, עמ' 64).

במבצעים הנוספים לפריצת הדרך לירושלים, „הראל“ (בין 15—21 באפריל) ו„מכבי“ (8—18 במאי), התברר כי התחבורה מהשפלה לירושלים לא תובטח אלא אם תושג שליטה טריטוריאלית ישראלית רצופה על פרווזדור מינימלי. במבצע „הראל“ נכבשה אמנם משטרת אבו-גוש, אולם כפרים ערביים שנכבשו — כגון: סריס, בית סוריק ובידו — פוצצו וכוחות חטיבת „הראל“ נטשום לאחר מכן. בגלל אי-ההתבססות בשטח נחסמה הדרך לירושלים ב-21 באפריל על-ידי כוחות ערביים מקומיים ועל-ידי יחידות „צבא ההצלה“. במסגרת מבצע „מכבי“ הסתמנה נטיה ברורה לכבוש כברת ארץ: הן על-ידי חטיבת „הראל“, שתפסה משלטים באיזור שער הגיא ואף כבשה את משלט הראדאר ואת בית-מחסיר והן על-ידי חטיבת „גבעתי“, שהשתלטה על כל הפאה המערבית של עמק איילון מאל-קובאב ועד מחנות לטרון. חוסר היכולת להשתלט בקביעות על רכס דיר איוב — לטרון ולהתבסס בו הוא שחרץ את גורל מבצע „מכבי“ לכישלון ואף את גורל ירושלים — להישאר במצור במשך חודש נוסף. בגזרה זו הומחשה באופן ברור המסקנה האסטרטגית כי התנאי לקיום קשרי התחבורה בין ריכוזי הישוב היהודי בארץ-ישראל הוא

רח' הירקון — מסגד חסן בק 8.4.1948.

כיבוש עמדה.

יפו נכנעה לבסוף ב-13 במאי 1948 ולאחריה השתלטו כוחות חטיבת „קריית” על משטרת בית-דגון.

לבד מהישגי „אלכסנדרוני” במבצע „חמץ” השיגה חטיבה זו הישגים מצומצמים מאוד במסגרת הגשמת תכנית ד': כיבוש חלקו הצפוני של מחנה תל-ליטווינסקי ב-15 באפריל, כיבוש כפר-סבא הערבית ב-13 במאי, כשלוש כפר קריע ב-9 במאי וטירה — ב-14 בו. בגזרת „אלכסנדרוני” נכבשו מספר כפרים ערביים גם על-ידי יחידות אצ"ל: שני מקומות חשו-בים — יהודיה וראס אל-עין — נכבשו על ידם בסוף מאי, אולם נכבשו שוב על-ידי הערבים תוך כמה ימים. באותה עת נתפסו מספר כפרים ערביים, שנמצאו בתהליך נטישה, בגזרת זכרון-יעקב — בת שלמה (כפרים אלה לא נכללו בתחום המשימות הארציות של תכנית ד', משום שהיו סמוכים לישוב היהודי והשתייכו למסלול ג' של התכנית). חזון הרחבת „צואר הבקבוק” של מישור החוף בין תל-אביב וחיפה התגשם רק מאוחר יותר: חלקו במהלך המלחמה נגד הצבא העיראקי וה-ערבים המקומיים, וחלקו רק באמצעות ההסדרים המדיניים של הסכם שביתת הנשק בין ישראל ועבר-הירדן.

חטיבת „גבעתי” — שנקרעה בין משימות מבצעיות בשלוש זירות שונות: תל-אביב (מבצע „חמץ”), ירושלים (מבצע „נחשון”, „הראל”, „מכבי”, „בן-גורן”) והדרום — הצליחה, על אף הנטל הרב שרביץ עליה, להשתלט, בין 4—15 במאי, על הכפרים הערביים הבאים במרחב שבין רחובות וגדרה: עקיר, קטרה, בשיט, בית-דרס, בטאני שרקיה, ברקה ומראר. בימים בין 17—28 במאי ניצלה החטיבה את העובדה שעדיין לא נוצר מגע בין כוחותיה לבין הצבא המצרי, שפלש מדרום, וכבשה את המקומות הבאים, אשר סייעו בידה לקיים שליטה טריטוריאלית רצופה במרחב הדרום: צוואפיר אל-שרקיה ואל-גרביה, ומחנה גוליס על הכביש לנגב; בטאני אל-גרביה, קוביבה וזרנוגה, המאפשרים גישה אל כביש החוף; מחנה סרפנד שאיבטח את האגף המזרחי כלפי רמלה ואיפשר קשר טריטוריאלי מאובטח אל תל-אביב. הישגים אלה איפשרו לחטיבת „גבעתי” לגבש מרחב אופרטיבי רצוף אחד במערכת המגננה נגד הצבא המצרי — מגנבה בדרום ועד מרחב ראשון-

28—29 במאי) לאחר כישלון לעשות זאת ב-15 במאי, לפשוט בתוקפנות רבה על בסיסים ועל יחידות של הצבא הסורי והלבנוני מעבר לגבול.

ביצוע תכנית ד' באיזור העמקים (הירדן, בית שאן, יזרעאל) ובגליל התחתון הוטל על חטיבת „גולני”, שהצליחה לבצע את הפעולות ההתקפיות הבאות: כיבוש העיירה צמח ותחנת המשטרה המקומית (23—28 באפריל), תפיסת משטרת גשר (ליל 27—28 באפריל), כיתור בית-שאן וכיבושה (18 באפריל — 13 במאי), השתלטות על מרחב הגליל התחתון הערבי מהתבור במערב ועד עמק הירדן במזרח, משני עבריו של ואדי בירה (6—16 במאי), שהסתיימה בכיבוש רמת סירין וכאוכב אל הווא (כוכב הירדן), כיבוש הכפרים הערביים מדרום לכרמל בגזרת הרי מנשה דוגמת: בוטימאת (13 במאי), אום אל-זינאת (16 במאי), כיבוש זרעין בפאתי הגלבוע (ליל 27—28 באפריל) ומזאר על הגלבוע (ליל 29—30 באפריל), כיבוש פתחת מגידו — משטרת לג'ון ותל-מגידו (30 באפריל).

בגזרת חיפה והגליל המערבי הוטל ביצוע תכנית ד' על חטיבת „כרמלי”, שהצליחה לבצע את הפעולות ההתקפיות הבאות: שיחרור חיפה (22 באפריל), כיבוש בלד אל-שייח' (23 באפריל), ומבצע „בן-עמי” (13—17 במאי), שהביא לכיבוש עכו, סמריה, בסה וא-זיב ולחיבור הגליל המערבי אל עמק זבולון וחיפה.

בגזרת מרכז הארץ נתבצע, במסגרת תכנית ד', רק מבצע מרכזי אחד — מבצע „חמץ”. מטרתו של המבצע היתה לטהר את השטח שבין החטיבות „אלכסנדרוני”, „קריית” ו„גבעתי” לשם כיתורה של יפו ופתיחת הדרך לשדה התעופה בלוד. במבצע לקחו חלק כוחות משלוש החטיבות הנ"ל. הפיקוד על המבצע נמסר לידי מפקד חטיבת „אלכסנדרוני”, דן אבן. מבצע זה נסתבך כלשהו בגלל העובדה שאצ"ל פתח על דעת עצמו בהתקפה על שכונת מנשיה ביפו ב-25 באפריל, אך לא הצליח להשיג יעד צבאי, לפני שהחל מבצע „חמץ” בליל 27—28 באפריל. המבצע הצבאי נמשך שלוש יממות בלבד ובעקבותיו נכבשו: המחנה הצבאי תל-ליטווינסקי, הכפרים ח'יריה, סקיה, סלמה ויאזור. על-ידי כך הושג כיתור מלא של יפו הערבית.

לאחר שנכבשה ע"י כוחותינו. מבצע „קלשון“ הביא להשתלטות הכוחות היהודיים על האזורים המוגנים הבריטיים, שהוחזקו במרכז השטח העירוני של ירושלים — ממחנה אלנבי שבדרום, דרך איזור תחנת הרכבת, אבו-טור, איזור מלון המלך דוד וימק"א, בניין ג'נרלי וכלה במגרש הרוסים בואכה החומה המערבית של העיר העתיקה. שטחים אלה נתפסו ב-14—15 במאי עם פינוים על-ידי הבריטים. השליטה בהם הקנתה ליהודים עדיפות טקטית חשובה בשטח העירוני של ירושלים. במסגרת מבצע „קלשון“ נתפסה מחדש שיח' ג'ראח, שפונתה על-ידי הבריטים ונמסרה, כמובטח, לידי היהודים (שכאמור, נאלצו לפנותה שבועיים קודם לכן בלחץ בריטי). לקראת פלישת צבאות ערב נמצא כל החלק המערבי של ירושלים בשליטה יהודית ואף נתקיימה רציפות טריטוריאלית יהודית מירושלים ועד איזור נוה-אילן — בית-מחסיר, כ-15 ק"מ ממערב לעיר. אולם מרחב ירושלים בכללו נותר מנותק מן הישוב היהודי בשפלה ונקודות ישוב במרחב-ירושלים עצמו נותרו מנותקות מן המרכז העירוני של ירושלים: עטרות ונוה-יעקב בצפון, בית-הערבה ומפעל האשלג בבקעת ים-המלח, ארבעת ישובי גוש-עציון בדרום, מושבת הר-טוב במערב והרובע היהודי שבעיר העתיקה בירושלים עצמה.

בסיכום ניתן לקבוע כי לקראת אמצע מאי 1948 הצליח ארגון ה„הגנה“ להגשים חלק ניכר מכוונותיה של תכנית ד'. לקראת הפלישה של צבאות ערב אל ארץ-ישראל ב-15 במאי אכן קיים בידו ארגון ה„הגנה“ שליטה טריטוריאלית רצופה על כברת-ארץ חיונית של ארץ-ישראל המערבית — ממטולה שבצפון ועד רביבים אשר בנגב, על-פי מתכונת המפה שבעמוד 11.

האתגר שעמד בפני ארגון ה„הגנה“, מה-15 במאי 1948, היה איך — בהישענות על הבסיס המוצק האסטרטגי שנרכש — לבלום את מתקפות הצבאות הערביים, שפלו לארץ-ישראל המערבית, ולעבור במהירות המקסימלית למתקפות-נגד יזומות.

בלימת הפלישה וניצני התקפות-הנגד החטיבתיות

חוסר הצלחה להתמודד בלחימה סדירה עם הצבאות הפולשים עלול היה להביא לכיבושה של רוב ארץ-ישראל המערבית על-ידי צבאות ערב. גם אם היה הישוב היהודי ממשיך תקופה ארוכה בהתנגדות כלשהי בשיטה של מלחמת גרילה במקומות שונים בארץ, היתה נוצרת עובדה שמדינת ישראל אינה מצליחה לשמור את ריבונותה, לפחות בתקופה ההיסטורית הנדונה.

המבחן החשוב ביותר בבלימת הפלישה היה, איפוא, האם יצליח ארגון ה„הגנה“ לבלמה בשיטה של לוחמה סדירה. רק שיטה זו היתה עשויה להביא לכלל בלימה מהירה תוך הפסדים מינימליים בשטח ותוך השארת כברות-ארץ רצופות לקיומה של מדינת ישראל כגוף מדיני עצמאי. רק שיטה זו היתה מסוגלת לשמור בידי הכוחות המזוינים היהודיים בסיסים טריטוריאליים אסטרטגיים, שמהם ניתן יהיה, לאחר שלב המגנה, לעבור למתקפות סדירות ולכפות על האויבים לסיים

הנציגים, לאחר חתימה על הסכם כניעת יפו, מאי 1948.

לציון בצפון. חלקו המערבי של מרחב זה (לבד מניצנים), מבית-דרס ובאר-טוביה בדרום דרך גן-ייבנה ועד אל-קוביבה שבגזרת רחובות, איפשר אפילו היערכות הגנתית במתכונת היקפית סדירה, בעלת רציפות אופרטיבית, שיכלה לשמש בסיס מוצק גם למבצע התקפה בעתיד.

עיקר מאמציה של חטיבת הנגב במסגרת תכנית ד' התמקדו ביצירת מסדרון טריטוריאלי שיחברנה ברציפות עם מרחבי הישוב היהודי שמצפון לה. כדי לבצע משימה זו סייעו כוחות מהנגב ליחידות של „גבעתי“ בכיבוש צוואפיר, ולאחר מכן כבשו כוחות חטיבת הנגב וטיהרו ב-13 במאי את הכפרים הערביים: ברייר, חוליקאת, פאופבה וסומסום. זאת במגמה ליצור קשר טריטוריאלי רצוף עם מרחב „גבעתי“ באזורי נגבה וגזילים. נוסף למבצעים אלה הצליחו יחידות של חטיבת הנגב להשתלט על משטרות המדבר של הווייל ועמארה ופוצצו את גשרי הכביש שממערב לבאר-שבע ומצפון לה. רציפות הקשר עם הצפון לא נשמרה עם התפתחות הפלישה של הצבא המצרי; אולם המרחב הפנימי, מברור-חיל בצפון ועד לרביבים בדרום, נותר בשליטה מלאה של חטיבת הנגב גם בתקופת שיא הפלישה המצרית ושימש לאחר מכן בסיס מוצק אופרטיבי לפשיטות של צה"ל ולמתקפותיו הסדירות נגד כוחות הצבא המצרי.

בגזרת ירושלים התקיימו שני מבצעים שנועדו להגשים את מטרותיה של תכנית ד' באיזור זה: מבצע „יבוסים“ בסוף אפריל 1948 ומבצע „קלשון“ באמצע מאי. בשני המבצעים לקחו חלק חטיבת „הראל“ וחטיבת „עציוני“ ובמבצע השני שותפו גם יחידות של אצ"ל ושל לח"י. מבצע „יבוסים“ נועד להביא לשליטה יהודית על מבואותיה הצפוניים של ירושלים (כיבוש נבי סמואל, שועפאט, שיח' ג'ראח) ועל שכונותיה הדרומיות של העיר (כיבוש קטמון והסביבה) ולהביא לשליטה טריטוריאלית רצופה של היהודים על השטח מעטרות בצפון דרך חלקה המערבי של ירושלים ועד מקור-חיים — תלפיות — רמת-רחל בדרום. חלקו הדרומי של המבצע הוגשם כמעט במלואו ואילו חלקו הצפוני הוגשם חלקית בגלל כשלון כיבוש נבי-סמואל ובגלל לחצם של הבריטים לפינוי שיח' ג'ראח,

את המלחמה במהירות יחסית ולבוא לכלל הסדר של יחסים מדיניים תקינים.

ב־11 במאי 1948 נקבע בהוראה של מטכ"ל/אג"מ כי נוסף „למילוי התעודה שניתנה בתכנית ד/ מתייצבים תפקידים אופרטיביים נוספים והם: הדיפת פלישה תכניתית של צבא סדיר מצפון, ממזרח ומדרום. התפקידים הנ"ל מורכבים משורת מבצעים תוקפניים והגנתיים, המשולבים בתכנית אחידה.“ המשמעות המגננתית הוקצו לחטיבות הלוחמות של ארגון ה„הגנה“ כלהלן:

„א. התפקיד של הדיפת פלישה מצפון ומצפון-מזרח יוטל על חטיבת גולני, כרמלי, וחטיבת המחץ, יפתח. גזרת פעור-לתן — מרחבי, גולני, ו, כרמלי.

„ב. התפקיד של הדיפת פלישה ממזרח — הבאה מאזור ההיערכות של המשולש — יוטל על חטיבת חיל הרגלים, אלכסנדרוני, תוך סיוע אופרטיבי של חטיבות חיל הרגלים, גולני, ועציוני וחטיבות מחץ שונות של הרזרבה הכללית — בהתאם לצורך. גזרת הפעולה — מזרחה למרחב, אלכסנדרוני.

„ג. התפקיד של הדיפת פלישה ממזרח — דרומית לגבול מרחב, אלכסנדרוני — יוטל על חטיבות חיל-הרגלים, קרייתי, גבעתי, ועציוני וחטיבת המחץ, הראל. גזרת הפעולה — מרחבי, קרייתי, גבעתי, ועציוני.

„ד. תפקיד הדיפת פלישה מהדרום ומדרום-מזרח — יוטל על חטיבת חיל הרגלים, גבעתי וחטיבת הנגב. גזרת הפעולה — מרחבי, גבעתי והנגב.“

נוסף למשימות הכלימה נקבע במפורש ההכרח להפעיל התקפות-נגד בנוסח הבא: „לאור ההנחות הנוספות על דרכי פעולתו של האויב, אשר צוינו לעיל, מתייצב התפקיד של הנחתת מכות מכריעות לאויב הפולש, הן על-ידי השמדת כוחו החי והן על-ידי תפיסה או פגיעה בבסיסיו הקדמיים, או כאלה שבקומק שטחו. תפקיד זה יבוצע בשורת מערכות מתוכננות מראש ומתואמות — ויוטל הן על חטיבות המחץ של הרזרבה והן על יחידות של חטיבות חיל הרגלים ועל השירות האוירי, לפי תיאום...“

הרזרבה הכללית נבנתה מ„שתי חטיבות המחץ: הראל, ו, יפתח“ — שנוצרו זמנית לצרכי פעולות מסוימות, אבל נקבע, כי הן תהפוכנה למסגרות חטיבתיות קבועות. נוסף על כך נקבע כי תאורגן חטיבת מחץ שלישית שכונתה: „מכבי“. היא נועדה לכלול, 2, גדודי מחץ ממונעים, 1 גדוד ממוכן ויחידת צנחנים. רעיון הקמת חטיבה זו שימש, ללא ספק, אבן-פינה להקמת חטיבות 7 ו-8 במהלך חודשי מאי-יוני 1948.

מרחבי הפעולה של הרזרבה הכללית נקבעו כלהלן: — „מרחב הפעולה של חטיבת, יפתח“ — יכלול את מרחבי חטיבות, גולני, ו, כרמלי.

„מרחב הפעולה של חטיבת, הראל“ — יכלול את מרחבי החטיבות: „עציוני, גבעתי, ו, קרייתי.“

„מרחב הפעולה של חטיבת, מכבי“ — לא נקבע מראש, אך איזור ההיערכות שלה יהיה בקרבת המרחבים של חטיבות, קרייתי, ו, אלכסנדרוני.“

הפלישה של צבאות ערב, שהחלה ב־15 במאי 1948, נבלמה על-ידי כוחות ארגון ה„הגנה“ ולאחר מכן ע"י צה"ל תוך מספר שבועות. אפילו גלאב פחה,³ מפקד הלגיון הערבי, טוען כי „לאחר ה-1 ביוני נראה שההתקדמות הערבית הלכה ונמוגה.“ היו לצבאות ערב הישגים טריטוריאליים מסוימים גם בימים הראשונים של יוני, לפני שנכנסה ההפוגה הראשונה לתקפה ב־11 ביוני, דוגמה: כיבוש מלכיה מחדש על-ידי הלבנונים (6 ביוני), כיבוש ראש-הגשר של משמר-הירדן על-ידי הסורי-רים (10-11 ביוני), כיבוש קיבוץ גזר על-ידי הלגיון הערבי למשך מספר שעות (10 ביוני), כיבוש קיבוץ ניצנים על-ידי המצרים (7 ביוני), תפיסת צומת 113 על-ידי המצרים וניתוק הנגב (11 ביוני). אולם אלה היו הישגיהם הטריטוריאליים האחרונים של הצבאות הפולשים, שהיה להם ערך אסטרטגי של ממש.

המערכה לבלימת הצבאות הפולשים התנהלה על-פי מתכונת התכנית שהותוותה לעיל: השיטה הבסיסית היתה הגנה עיקשת על נקודות ההתיישבות ועל שטחי-מפתח (דוגמת מלכיה) תוך הפעלה של הכוחות הנייחים שתוגברו על-ידי אלמנטים ניידיים. במקביל להגנה העיקשת קיימו כוחות ארגון ה„הגנה“ ולאחר מכן צה"ל, פעילות תוקפנית בשלושה תחומים הבאים:

א. פשיטות עמוקות על דרכי התחבורה ועל עורף הצבאות הפולשים — דוגמת פשיטת הגדוד השלישי על כפר חארב בליל 23-24 במאי ופשיטות חטיבת הנגב על העורף המצרי לאורך כביש החוף.

ב. התקפות-נגד פלוגתיות וגדודיות שנועדו לשבש את התקפות הערבים, או לכבוש מחדש אתרים שנפלו בידי האויב — דוגמת התקפת-הנגד של פלוגה מהגדוד השלישי על מש-טרט צמח בליל 18-19 במאי; התקפת-הנגד של הגדוד החמישי על רמת-רחל ב־25 במאי; התקפת-הנגד של הגדוד הראשון לכיבוש מלכיה בליל 28-29 במאי; התקפת-הנגד של פלוגת הגייפים של חטיבת הנגב על המצרים, שתקפו את נגבה ב-2 ביוני.

ג. המשך פעילות תוקפנית להשתלט על המרחב כדי להשלים את תכנית ד' — דוגמת פעולת „גולני“ לכיבוש כאוכב אל-הווא ב־16 במאי; פעולות „גבעתי“ במרחב הדרום בסוף מאי, שתוארו לעיל; פעולת „גולני“ לכיבוש זרעין, גוריס, מאזאר ואיזור מגידו בסוף מאי.

אולם השינוי הקובע, שחל בשבועות הראשונים של הפלישה, שהשתקף בנסיגות הראשונות של ארגון ה„הגנה“ ולאחר מכן צה"ל להפעיל התקפות-נגד חטיבתיות; זאת במאמץ עילאי לרכז עוצמה סדירה לגזרה מצומצמת ולהשיג אפקט מוחץ שיביא לתוצאות מיידיות.

נגד הלגיון הערבי בוצעו שלוש התקפות חטיבתיות — כולן בגזרת לטרון: ההתקפה הראשונה — שכונתה „מבצע בן-נון“ — נערכה בליל 24-25 במאי על-ידי צוות-קרב חטיבתי מקובץ בפיקוד מח"ט 7 — שלמה שמיר. היא נכשלה והסתיימה בנסיגה קשה ורבת אבידות ביום ה-25 במאי. ההת-

³ גלאב — „חייל עם הערבים“ ("A Soldier with the Arabs") עמ' 133.

קפה השניה — „מבצע בן-נון — שלב ב' — בוצעה בליל 30-31 במאי. גם הפעם פעל צוות-קרב חטיבתי מקובץ, בפיקוד מח"ט 7. גם התקפה זו נכשלה. ההתקפה השלישית כונתה „מבצע יורם" ובוצעה בליל 8-9 ביוני. בהתקפה זו פעלו שני גדודיה של חטיבת „יפתח". כן הופעלו פלוגה מחטיבת „הראל", סוללת תותחים 65 מ"מ וסוללת מרגמות כבדות. מפקד המבצע היה מפקד הפלמ"ח, יגאל אלון. גם התקפה זו נכשלה.

התקפה חטיבתית נוספת נערכה בין 1-4 ביוני נגד הצבא העיראקי בגזרת ג'נין. בהתקפה השתתף צוות-קרב חטיבתי, בפיקודו של מח"ט כרמלי, מרדכי מקלף, שכלל שלושה גדודי חי"ר, ועוד שתי פלוגות וכן סיוע תותחים 65 מ"מ ומספר משוריינים. התקפה זו נכשלה והישגיה הטריטוריאליים היחידים היו העתקת „קו החזית" הישראלי חמישה ק"מ דרומה, מאיזור זרעין אל איזור מוקייבלה.

על הצבא המצרי הונחתה התקפת-נגד חטיבתית בגזרת אשדוד בליל 2-3 ביוני. בהתקפה פעלו שלושה צוותי-קרב גדודיים. כן נכללו בהתקפה: תותחים 65 מ"מ, מרגמות כבדות ופלוגת גיפים. פיקד על ההתקפה מח"ט „גבעתי", שמעון אבידן. התקפה זו — שנועדה לכבוש את מרחב איסודוד הערבית ולהשמיד את חודי-המתץ הצפוני של הצבא המצרי על כביש החוף — נכשלה.

הנה-כיי-כן עדים אנו כי ארגון ה„הגנה", ההופך לצה"ל בסוף מאי ובראשית יוני 1948, הנחית חמש התקפות-נגד חטיבתיות בתקופה של שבועיים, בין ה-24 במאי וה-9 ביוני 1948. התקפות-נגד אלה נכשלו מבחינה טקטית — כי הן לא הצליחו להשיג את היעדים הטריטוריאליים המבוקשים, לא השמידו את כוחות האויב הרצויים אם כי עלו לנו באבידות ניכרות בנפש. אולם חמש התקפות חטיבתיות אלה יש להן ערך מכריע בהתפתחותה של מלחמת העצמאות ובדרכו של צה"ל לעתיד: הן תרמו תרומה חשובה, שעדיין לא נבדקה עד תום, בהנחיתן מכות קשות על התודעה של הפיקוד הבכיר בצבאות-ערב הפולשים ובהביאן את הפולשים לעצירה ולזהירות-יתר במבצעים בעתיד. הן תרמו תרומה מכרעת להמשך התפתחותו של צה"ל בשמשן אבן-פינה ממנה נלמד לקח חשוב לגבי הפעלה תוקפנית של עוצבות סדירות, שנוצל ויושם החל ממתקפות צה"ל ב„עשרת הימים" (9-18 ביולי 1948) ואילך.

חמש התקפות-נגד אלו היו מחיר הדמים האחרון אשר שולם בדרך הקשה של המעבר מאורח המלחמה הזעיר אל אורח המלחמה הסדיר. המחיר היה כבד. יתכן שניתן היה להקטינו ולהקל על יסורי המעבר. אולם המעבר הוגשם. מתום ההפוגה הראשונה, ממחצית יולי 1948, החל צה"ל לנקוט באורח המלחמה הסדיר ברוב מבצעיו.

מי נכשל? מסוק או טקטיקה

קול' ה. א. ליוקנס

ה "מומחים" במלחמת ויאט-נאם הש- מיעו שוב קולם: הם מודים ב- תכליתיותו של המסוק ככלי שירותים בעורף, אך כופרים בערכו בפעולות התקפיות של הסתערות-גייסות ושל סיוע קרוב. הגיונם פשוט: מערכות נשק-התקפי שאפשר להשמידן — אין בהן תועלת. מסוקים אפשר להשמיד — על-כן אין בהם תועלת כלל.

ברור שאיני מסכים עם "מומחים" אלה; אך עם זאת אני טוען, שצבא ארה"ב הפעיל את המסוק במבצעים התקפיים באופן גרוע. אם לא יחולו שינויים יסודיים בטקטיקה ההת- קפית — יוכיח הצבא את צדקת ה"מומחים".

ב ויאט-נאם מופעלים מסוקים כדי לסייע בכל אחד מחמשת התפקי- דים הקשורים בלחימה: מודיעין, פיקוד ושליטה, הובלת גייסות, תחזוקה וכוח-אש. עד 1968 ניטשה המלחמה בויאט- נאם בעוצמה נמוכה. לכן, בדרך-כלל, נתאפשר למסוק למלא כל אחד מתפקידים אלה כמעט באותו אופן בו הם מתמל- אים לצרכים מסחריים בארה"ב. לדוגמה, מסוק התצפית הקל אוסף מידע על הויאט-קונג באותו אופן בו אוסף מסוק המשטרה מידע על פקק-תנועה; שניהם נמניכים-טוס ומעפפים מבט. ההבדל הוא שאנשי הויאט-קונג יורים במסוק והנהגים, בדרך כלל, אינם יורים בו. גם אופן הביצוע של תפקידי פיקוד ושליטה על-ידי מג"ד בויאט-נאם אינו שונה בהרבה מזה של חוואי היוצא לבדוק את מצב עדריו בשטח; והובלת גייסות בויאט-נאם דומה מאוד להובלת צינורות אל באר נפט בצפון הרחוק או להנחתת מכבי-אש באיזור שמשותלתל בו שריפת- יער. בכל אחד מהמקרים — בויאט-נאם או בארה"ב — נוקטים אותה טקטיקה החושפת את המסוק ישירות לאויב או לסביבה. גם פה וגם שם כרוכה הטקטיקה בסיכון מחושב — אך תמיד יש בה חשיפת המסוק.

ב ויאט-נאם פעלה טקטיקת החשיפה כראוי כל עוד עוצמת הלחימה היתה נמוכה — כשהאויב מפעיל רק נשק נישא-ביד ונשק אוטומטי בעל קוטר קטן. אולם ב-1968 השתנו התנאים בשדה-הקרב: בידי האויב נמצא נשק כבד יותר (0.5 אינץ') אוטומטי, חודר-שריון מצית (נפיץ), ועוצמת הלחימה הפכה להיות "בינונית". באותה שעה,

בפעולות עמק א-שאו, נתקלו כוחות של דיביזיית-הפרשים הראשונה גם בתותחים בני 37 מ"מ מכווני מכ"ם. לכוחות אלה נגרמו אבידות כבידות עקב צירוף של הופעת נשק זה עם מזג-אוויר גרוע, שהגביל סיור ותמרון אוירי. תחקיר יסודי של הפעולות גילה, אמנם, ליקויים חמורים בטקטיקה של חשיפה ישירה לאויב וציין דרכים לשינויים טקטיים כדי לגשר על הפער בין רמות העוצמה של הלחימה. אולם לקחים אלה נשכחו כשהדיביזיה חזרה לפעול בתנאים של עוצמה נמוכה.

הניסיון בלאוס מאשר את הניסיון בעמק א-שאו: גם כאן נקלעו מסוקים לאש ישירה של נשק כבד ולאש מכוונת מכ"מ של נשק אוטומטי. לרוע המזל נזקפות האבידות במסוקים לחובת כלי-הטיס ולא לחובת הטקטיקה לפיה הם מופעלים. לכן נחזתה כליה על מסוקים בקרב התקפי. לא זו בלבד שהמבקרים קבעו כי המסוק אינו מתאים לשירות בויאט-נאם, אלא הוסיפו שאין לו כלל מקום בתנאים של עוצמת-לחימה גבוהה בשדה-הקרב כלשהו. בפעולה התקפית, היקש זה מויאט- נאם לכל שדה-הקרב שהלחימה בו בעוצמה גבוהה, הוא מסוג ההיקש הכושל שהוזכר: כל נשק שלא צלח בויאט-נאם הוא חסר ערך בתנאי-עוצמה אחרים; המסוק נכשל כנשק התקפי בויאט-נאם — על-כן לא יצלח בלחימה בעוצמה גבוהה.

ההיגיון בגזירה-שוה כזו תקף כל זמן שאין עליו עוררין; ואם יתקבל בפיקוד הבכיר — יגרום הדבר להמעטה בערכו של המסוק בתכנון האסטרטגי הכללי של משרדי ההגנה והצבא; מכך ינבע גם קיצוץ ברכש מסוקים ובתקציב המיועד למחקר-ופיתוח הקשורים במסוקים. בשלב חיוני זה של קבלת החלטה ראוי למקד את המבט על המגרעות בטקטיקות של המסוקים בעוצמות-הלחימה השונות, כדי לעורר מחשבה ובכך להיטיב החלטה ולבססה. המעניין הוא, שהפתרון לליקויים אלה היה ידוע אך התעלמו ממנו בארבע השנים האחרונות.

ה פתרון טמון בשימוש בטקטיקה של הסתרה — ניגוד גמור לטקטיקת החשיפה. בטקטיקת ההסתרה נעזרים בכל אמצעי כדי להפחית את חשיפתו של המסוק עד כמה שהדבר אינו סותר את ביצוע משימתו. לכן יש לערוך מבצעי מסוקים בלילה, במזג- אויר גרוע ובראש ובראשונה — להטיס נמוך, סמוך לקרקע. אף כי טקטיקת ההסתרה יפה לכל חמשה התפקידים הקשורים בלחימה — הריהי מתאימה במיוחד לתפקידים של הטסת-סער ולסיוע קרוב. דבר זה מסתבר מכך, שאבידותיהם הכבדות ביותר של מסוקים בויאט-נאם ובלאוס היו בעת שביצעו את שני התפקידים הללו.

נבחון עתה את הטסת-הסער ואת הסיוע הקרוב בקשר לטק- טיקת ההסתרה. הטסת-סער מיועדת להטיס גייסות לחמים ולהנחיתם באזורי-יעד שנמצאים בשטחים המוחזקים על-ידי האויב. כיום מבוצעות משימות אלה בעיקר באור יום (כש- הפעלת לילה מוגבלת להארת שדה-הקרב לכוחות הלוחמים). אם נשתמש בטקטיקת ההסתרה — ייערכו הטסת-סער בעיקר בלילה ובתנאי מזג-אוויר שימנעו מן האויב תצפית ישירה. במקום להצטער על מזג-אוויר גרוע — יתברכו בו המשתמשים בטקטיקה כזו; מבצעי לילה יתנהלו דווקא באפילה ולא בלילה שהפך ליום הודות לתאורה מלאכותית. מבצעי יום

יתוכננו ביתר הקפדה, והטיסה בהם תיעשה ב"חיק האדמה" — צמוד לתוואי הקרקע ולא ב-1,500 רגל כפי שנהוג היום. בתכנון נתיבים לטיסות יום יושם דגש על סיור מוקדם, כדי לעקוף ריכוזי-אויב ידועים ולא לטוס מעליהם, כפי שעושים היום. מסוקים חמושים ישובו למשימתם הראשונה. הגנת כוח בהסתמו; ולשם כך יפוזרו בתוך הכוח המוטס. בקרת-נתיבים מחמירה וטיסה לפי תוואי הקרקע יהיו הכלל — עדרי המסוקים הנפוצים כיום, ללא רועה, ייעלמו, פרט לאותם מקרים בהם מתנהלת הלחימה בעוצמה נמוכה ואשר בהם עשויה הופעה ב"עדריים" להיות מוצדקת.

ביצוע מושלם של טקטיקת ההסתרה בלילה ובמזג-אוויר גרוע מחייב מכשור מיוחד לכך, שיותקן במטוסים. חלקם יצוידו בהתקנים לסימון מטרות ולנתיב נושאי גיטות. מטוסי ניתוב אלה יהיו מסוגלים לגלות יעדי נחיתה בעזרת אמצעי-ניווט עצמיים ולנחות ביעדים כאלה בתנאים מינימליים* של ראות ושל תקרת-עננים. כשהם מובילים קבוצת לוחמים ועזרי ניווט להתקנה במקום יהיו נתבים אלה מסוגלים להקים מנחת** ולהגן עליו בזמן הקצר שנתר עד שגייע הטור האווירי, ינחת את הכוח העיקרי ויפנה את מטוסי מהמקום. ניתן יהיה לשפר מנחת ממוכשר כזה או לנחו — בהתאם למצב הטקטי. ניתן גם להנחית יחידות של סיוע תחזוקתי באותו אופן שמונחתות היחידות של הכוח המסתער.

ח הניסיון בויאט-נאם ובלאוס נראה שעדיין לא הושגה הגמישות הדרושה לגבי עוצמות-הלחימה השונות. הטקטיקות נשמרו מאז א-שאו ועד לאוס, ומעט נעשה כדי להגביר את יכולתו של המסוק לטוס ב"חיק האדמה", בלילה וביום ובכל מזג-אוויר. לאמיתו של דבר, נשמע ברמה דווקא קולם של אלה הטוענים כי מה שדרוש לצבא הוא מסוקים פשוטים ולא מסוקים ממוכשרים ביותר.

אלה המרוצים מן המסוק, כפי שהוא, מזוללים בשיפורים כגון אמצעי ניווט לגובה מועט, מכשור לטיסות מבנה, מכ"מ לטיסה נמוכה ואמצעים עצמאיים לגישה ולהנמכה. מעניין הוא כי עם מתנגדי השיפורים נמנים קצינים, אשר רק כתוצאה מקרבות ויאט-נאם, "הבחינו" בקיום המסוק. הם מושפעים מן המעבר מהליכה ברגל או מנסיעה אל השימוש ברוטור; הטסת כוחות באויר היא חידוש עבורם. קצינים אלה מתעלמים מכך שלשימוש במסוק מלאו עשרים שנה ויותר; הם מתיחסים למסוק בן ימינו כאל מוצר מוגמר ולא כחלק של תפיסה שלמה; על-כן אין בהם הנעה לשינויי טקטיקה או ציוד. אפשר לדמותם למי שגילה מחדש את הגלגל, אך לא הבחין בכך שקיימת דרך קלה יותר לגלגלו. קיומה של קבוצה זו מבאר את הקשיחות הקיימת במחשבה הטקטית ומסביר מדוע כמה ממתנגדי הקולנלים של המסוק הם אלה שכה נכשלו בישומו בויאט-נאם.

אני מאמין באותם תהליכים בסיסיים של שינוי מתמיד, שהביאו לגדולתו של צבא ארה"ב. בטוחני שלקח ויאט-נאם יובן כראוי וכי יוחלט על קדימות חדשות ונכונות. אני חווה שהמסוק אף יתפוס מקום בדוקטרינה ההתקפית של צבא ארה"ב — בכל סוג של עוצמת לחימה — ושהיא תתבסס על טקטיקת ההסתרה. זו תהיה התשובה למתריעים על פגיעותו של המסוק וכך יישמר הפוטנציאל העצום של כלי זה לישום צבאי בעתיד.

רור, כיצד צריך היה לישם שיטה זו במבצעים בלאוס: לא היה צורך לטוס לאורך כביש מס' 9, חשופים לאש ישירה של האויב; הסודיות של אזורים-היעד היתה נשמרת ואפשר היה לתגבר כוחות או לחלצם ללא הפרעה מצד האויב; מזג-האוויר שהפריע לתובלה האווירית, היה מסייע לטקטיקת ההסתרה. אמנם ניתן להפעיל נשק מכוון-מכ"מ נגד טקטיקת ההסתרה, אך יש ליכור שמכ"מ אינו פועל כראוי בגובה נמוך, וכי המסוק — בעל המהירויות המשתנות — מגלה דווקא בתחום זה את כוחו. מלבד זאת, השוק האזרחי מסוגל לספק את המכשור הנוסף, שנדרש למטוסי הניתוב: השיפורים כבר רשומים על לחות השרטוט. צבא ארה"ב צריך רק לקבוע את צרכיו ולהקצות את התקציב לפיתוח ולרכש.

טקטיקת ההסתרה מאפשרת למסוק החמוש לנצל את מלוא יכולתו להגיב מייד ולתמרן במהירות נמוכה — תכונות אשר מלכתחילה עשו את המסוק ראוי לשמש נושא נשק. אם כי הצליח להרשים ולהדהים מתכננים צבאיים במהירותו הגדולה, יהיה על המסוק להיטמע בתוואי קרקע ולהסתתר בצמחיה, בנצלו את כושר הרחיפה שלו, ולא להסתער בשדה-הקרב, גלוי כולו לאויב. המסוק החמוש מסוגל לנצל, טוב יותר מכל כלי אחר, את ההגנה שמעניק מבנה הקרקע, כדי להגיע קרוב ככל האפשר אל האויב ולהכות בו באש ישירה.

אם ימיר מהירות בחשאינות, ואם ידע את תכנית קרבי-הקרקע ואת מיקום הכוחות, יוכל המסוק החמוש לסייע לכוחות הקרקע באש ישירה קטלנית, תוך אבידות מתקבלות על הדעת. כשהוא מנצל את הקרקע הידידותית וטס במהירות

* כמעט אפס-אפס, דהיינו — הראות האופקית כמעט בלתי-אפשרית ותקרת-העננים נמוכה מאוד — המער'.
** משטח נחיתה — המער'.

המ"מים והמ"פ

לויטננט ר. ק. וייט

זה עתה מוגיית לפקד על פלוגת רובאים בקרב. זה מינוי חשוב. הוא עושה אותך אחראי לחייהם ולש-לומם של יותר ממאה חיילים ומובן כי ישפיע, במידה רבה, על עתידך הצבאי.

פיקוד, במיוחד ברמת הפלגה, תלוי במידה רבה ביחסי אנוש. אם חפץ אתה להצליח בתפקידך כמ"פ, חיוני כי תבין את שלושת מפקדי-המחלקות שלך — אותם צעירים בני העשרים-פלוס, בוגרים, "טריים" של קורס קצינים. אם תדע מה, "מריץ" את מפקדי המחלקות שלך, יסייע הדבר בידך להיות מפקד יעיל יותר של פלוגה בקרב.

הכר את מפקדי-המחלקות שלך

קרוב לוודאי כי לא תוכל לשפר שיפור ממשי את איכותם ואת כושרם של המ"מים בהימצאכם בשדה; הזמן והנסיבות לא יאפשרו את זאת. אולם חשוב כי תכיר את המ"מים הכפופים לך ואת יכולתם.

מפקד המחלקה הוא המעצב את פני מחלקתו. למפקד טוב תהא מחלקה טובה; למפקד גרוע — מחלקה גרועה. המ"פ שאתה בא במקומו ודאי, "צידד" אותך בהערכה מדויקת על כל מ"מ. אולם עליך

לאמת את הערכתו במעקב אחר מעשיו של כל מ"מ בשדה.

כאשר תבחר במחלקה מתאימה למצב מסוים, או למשימה כלשהי, תתבסס מן הסתם על הכרתך את מפקדי המחלקות והערכתך אותם, יותר מאשר על הכרתך את המחלקות עצמן. התעלמות מכושרו היחסי של כל מ"מ עשויה לסכן את המשימה ואת שלום המחלקה — וכמובן גם את מעמדך כמפקד פלוגה. למשימות החשובות ביותר ייבחר, כמובן, המ"מ הטוב ביותר. אל תחשוש פן יכרע המ"מ הטוב שלך תחת נטל תפקידים קשים ורבים מדי; משיחושו — הוא ומחלקתו — את מקומם בפלוגה, יעוררו בהם התפקידים המוטלים עליהם רגשי גאווה. פקד דותיק יהוו להם אתגר מתמיד, ולא נטל גובר והולך. כאשר המשימות אינן קשות וגורליות, יש לה־ טילן על המחלקות לפי תור. אם תטיל כל תפקיד על המ"מ הטוב ביותר — כאשר גם האחרים מסוגלים למלא תפקידים אלה כמוהו — תגרום לניכור בקרב המ"מים האחרים ולירידה ברמתם המורלית והמ־ משיית. אם כל מחלקותיך מועסקות כבר בתפקידים אחרים ורק הגרועה שבהן נותרה בידך לביצוע תפקיד קשה וחיוני, הרי הכרתך את מפקדה תדריך אותך כיצד להעניק לו עידוד דרוש, שבלעדיו לא יוכל למלא את המוטל עליו.

היה מודע לנאמנות קבוצתית

מטבע הדברים נאמנים מפקדי מחלקות בראש וראשונה למחלקותיהם ולאנשיהם. הנאמנות לפלוגה, ולך כמ"פ, חשובה בעיניהם, אך לעולם לא תדחוק את מקום הנאמנות למחלקה. רק הנאמנות למ"מים האחרים עשויה להיות קרובה לנאמנות למחלקה. מפקדי המחלקות מהווים קבוצה כשלעצמה, אשר אתה, כמפקד הפלוגה, אינך נכלל בה. שוררים ביניהם יחסי אָמוֹן אשר ספק אם אי־פעם תהיה שותף להם, ביחסים הקבוצתיים הללו משובצת הערכתו של כל מ"מ בדבר מיקומה של מחלקתו־שלו בביצוע וביעילות בהשוואה לשאר המחלקות, הגם שכל אחד עשוי לטעון כלפי חוץ שמחלקתו היא הטובה מכולן. רק לעתים נדירות ייחס מ"מ את הצלחת מחלקתו ליעד־ לותו האישית כמפקדה; איש מהם לא יודה כי מח־ לקתו היא הגרועה בפלוגה. אולם המ"מים האחרים מאוחדים, לעתים קרובות, בדעתם לגבי המחלקה הגרועה ביותר, ויגידו זאת בהעדרו של מפקדה.

טִפְח אחד יותר מהשאר

בשעת הצורך עליך למנות אחד המ"מים לממ־ לא־מקומך. מינוי זה ישירך לתפקיד מבחינה רוחנית, והוא גם יניע את האחרים להסתגל לרעיון שהוא ה־ מ"מ העשוי להחליף את המ"פ. בחר את המ"מ הטוב ביותר להיות מחליפך הזמני, שעה שיחייבו זאת תנאי שדה־הקרב. בחירתך תתקבל ברצון אם החלטתך תהא תואמת לדעתם של שאר המ"מים על זירוגן של

המחלקות בפלוגה. אם תושפע בחירתך מגורמים אחרים, כגון ותק בדרגה או ותק בשירות — עשויים אלה לעורר בעיות שיגרעו מיעילותה של הפלוגה. המינוי נותן למפקד־המחלקה שנבחר הכרה מפורשת בחשיבותו. הוא יהא נכון לקבל על עצמו תפקידים המחייבים שיתוף־פעולה ותיאום בין ה־ מחלקות.

בחירתו של המ"מ לתפקיד המיוחד יוצרת בעק־ בותיה יחס מיוחד בינו ובינך. יתר־על־כן, לעתים תהפוך על־ידי כך שותף ליחסי האמון ששוררים בין מפקדי־המחלקות — דבר שהיה נמנע ממך אלמלא מינית מחליף.

אתה הוא הפוסק האחרון בכל ענייני הפלוגה. אולם עליך לאפשר למ"מים, ככל שהדבר ניתן, להציע הצעות משלהם. מפקדי־המחלקות שלך יהיו נכונים יותר לקבל את הכרעתך הסופית לאחר שהצעותיהם הובעו, נשמעו ונשקלו על־ידיך.

אל תפקח יתר על המידה

אתה מפקד על פלוגתך, אך המ"מים שלך מפק־ דים על מחלקותיהם. כשם שאינך רוצה שהמג"ד ינהל את פלוגתך כך גם המ"מים הכפופים לך אינם רוצים שתנהל את מחלקותיהם. הם רוצים את הדרכתך ואת ביקורתך, ומקבלים אותן. אולם אין דבר שמכעיס מ"מ יותר ממ"פ החותר תחת התפ־ קידים הנתונים בידי המ"מ כדין.

ככל שתמעט להתערב כן עליך להאמין יותר במפקדי־המחלקות שלך. עליך לבטוח בהערכתם את המצב הטקטי, אלא־אם־כן הכרותך מ"מ מסוים מחייבת לבחון את דיוק המידע שזה מספק. אם תתבע בדיקה כפולה בכל מקרה, יצמיח הדבר חוסר־ אָמוֹן. וידוע הוא כי יחסי־עבודה תקינים ששובשו — לא במהרה ישובו לקדמותם. אם מטיל אתה ספק בדיווחו של מ"מ או ביושרו, אתה חותר תחת אמי־ נותו ותחת יכולתו לפעול כמפקד.

היה מציאותי

היה מציאותי בדרישותיך. שאל תמיד את עצמך אם הנך מסוגל למלא את המשימות שמטיל אתה על מפקדי־המחלקות שלך בעת קרב. כל אימת שה־ מצב והנסיבות משתנים — הערך מחדש האם דרי־ שותיך מציאותיות. אז גם המ"מים יהיו נכונים לומר לך את דעתם. אולם אם אתה עיקש וחוסם את הדרך לשינוי, ימצאו עצמם המ"מים — אף הטובים שבהם, אלה שבטחת בהם — מנותקים ממך. ודע: אם מהסס המ"מ מהו צו חובתו — לבצע משימה בלתי־ מציאותית שהוטלה עליו או לשמור על שלום אנשיו, תקדם תמיד נאמנותו למחלקתו לנאמנותו לך, כמפ־ קד הפלוגה.

זכור: הצלחתך כמפקד פלוגה בקרב אינה מחייבת גאוניות טקטית. אולם היא תלויה בהבנתך את מפקדי־המחלקות שלך.

הפעלת התחזוקה בשריון

אל"מ אבי-ברק

לימוד מערכות צבאיות מצביע על כך שארגון ומבנה טובים בלבד אינם יכולים לחפות על תקלות חמורות במערכת התחזוקה אם עקרונות הפעלתה לקויים. אין די בכך שהיחידות תהיינה מצוידות בציוד מודרני להובלת האמצעים ובאמצעי-קשר מפותחים וכוח אדם טוב. יש לוודא שמערך התחזוקה יורכב בשיטה פשוטה ומותאמת לצרכי השריון, לאופי לחימתו ולתכונותיו.

האחריות העיקרית להפעלה יעילה חייבת להיות מוטלת על דרגי הפיקוד, כיוון

שהספקת צורכי הכוחות הלוחמים במועד היא אחד התנאים החשובים ביותר להצלחה בקרב.

המפקדים בכל הדרגים חייבים לשאת באחריות להפעלת שירותי הספקה, רפואה וחימוש. קציני המנהלה מסייעים למפקד ומוציאים לפועל את רצונו בתחום אחריות התחזוקתית.

כדי לוודא הפעלה נכונה של המאמץ התחזוקתי על המפקד לאשר את התכנית התחזוקתית בשעת נוהל-הקרב הנערך לקראת המבצע.

חילוץ „שרמון“ פגוע בעזרת טנקי „פטון“ ירדניים.

נוהל קרב במערך התחזוקה הדיביזיוני

כתוצאה מלימוד שלביו של נוהל-הקרב במערך הדיביזיוני בצבאות שונים עולה כי בנהל-הקרב של מערך התחזוקה הדיביזיוני קיימות שלוש בעיות-יסוד:

הראשונה • מציאת שיטת-שילוב נכונה של קציני המטה והקצינים המקצועיים של הדיביזיה והעוצבות מזה, ומפקד גוף התחזוקה ומפקדי יחידותיו המקצועיות (רפואה, חימוש, הספקה) מזה, בנוהלי הקרב התחזוקתיים והמבצעיים ברמות השונות של הדיביזיה.

לדוגמה, האם קצין חימוש וקצין רפואה דיביזיוניים ישתתפו בקבוצת-פקודות דיביזיונית אם לאו? האם יתנו את חלקם במסגרת קבוצת-פקודות או שקצין-האפ-סנאות הדיביזיוני ייצג גם אותם? האם ישתתפו קציני חימוש ורפואה עוצבתיים בקבוצת התחזוקה הדיביזיונית או גם כאן ייוצגו על-ידי קצין האפסנאות העוצבתי? האם מפקדי חימוש, רפואה והספקה ישתתפו בקבוצת התחזוקה הדיביזיונית?

הפתרון המסתמך הוא שהשתתפות הקצינים המקצועיים האלה חייבת להיות תואמת את המצב התחזוקתי באותו זמן. כלומר, אם קיימות בעוצבות בעיות-חימוש קשות יש לשחרר את קצין החימוש משיבות ולאפשר לו להיות בשדה ולפתור בעיות דוח-קוט. מתן זמן לפתרון בעיות מקצועיות עדיף על דיונים ארוכים. עם זאת, כאשר הקצין המקצועי פנוי יש לאפשר לו להשתתף בקבוצת פיקוד ותחזוקה, כי או יבין טוב יותר את כלל התכנית של המפקדה הממונה.

השנייה • קשורה בנוהל הקרב של חברות השליטה. חובה להקפיד שמפקדי היחידות בגוף התחזוקה יסיימו את נוהל הקרב שלהם מהר ככל האפשר ויעבירו את ההוראות למפקדי חברות-השליטה, כי עליהם לבצע הערכת מצב משלהם ולתת פקודה למפקדי היחידות המקצועיות. מפקדים אלה חייבים גם הם — על בסיס הפקודה של חברות השליטה — להוריד פקודות למפקד-המשנה שלהם.

השלישית • המגע בין חברות-השליטה ובין העוצבה (או העוצבות) שאחריה היא נעה. שיתוף-פעולה יעיל מחייב מגע מוק-

דם בין מפקד חברות השליטה לבין קצין האפסנאות העוצבתי. כן דרוש מגע מוקדם בין הקצינים המקצועיים העוצבתיים, כגון קצין חימוש וקצין רפואה עוצבתיים, לבין מפקד החימוש ומפקד הרפואה כדי לתאם את כל הדורש תיאום. אכן, תיאום יוכל להתבצע, בתנאי לחץ, גם דרך הרדיו או באמצעות מגע מהיר תוך כדי התפעול, אך תיאום פסי מוקדם מונע תקלות רבות.

גיבוש התכנית התחזוקתית

התכנית התחזוקתית מוכתבת על-ידי התכנית המבצעית ומושפעת ממנה. עליה להיות פשוטה וגמישה וניתנת לשינויים; הוצאתה לפועל חייבת להיות מתואמת עם שאר אנפי המטה. עליה להיבדק מחדש בכל שלבי המבצע כדי להתאימה לשינויים שיחולו בדרג הלוחם — הנחיות אלה אופייניות לצבאות השונים בעולם, שביקרתי בהם.

צריכה של דלק ותחמושת, מספר הנפגעים ומספר האבידות בטנקים במהלך משימה מבצעית — אינם נתון קבוע. אולם הם ניתנים להערכה משוערת. בקרב ההתקפה, למשל, תגובש התכנית התחזוקתית על-פי העיקרים הבאים:

המרחק אל היעדים • המרחק אל היעדים שאליהם חייבת הדיביזיה להגיע קובע את כמות הדלק שהיא תצרוך.

עוצמת כוחות האויב בגזרת הפעולה • זו תוכל לרמוז על הקרבות הצפויים לדיביזיה ומכאן: כמות הפגזים לטנקים ולארטילריה אשר יידרשו בקרבות הצפויים; מספר הטנקים אשר עלולים להיפגע באש אויב; ומספר החיילים שיש להניח כי עשויים להיפגע בקרבות אלה.

שיטת פעולה • חזירות עמוקות של כוחות, שינועו ללא תלות בציר אספקה, יחייבו ניהול אמצעי אספקה על רכב משוריין וחלי, והכנות להספקה בהיטס ולפינוי אוירי.

אופי הקרקע של גזרת הפעולה • ללחימה בשטח הררי-סלעי תהיה השפעה על הצטמקות מספר הטנקים בדיביזיה כתוצאה מפחת צפוי; כמו כן תגדל צריכת הדלק שלהם.

גזרה שבה צירים מוגבלים ומכשולים קרקעיים רבים • תחייב ריכוז מכסימלי של אמצעי תחזוקה והכנה של אמצעים הנדסיים להכשרת נתיבים לציירי-אספקה דיביזיוניים.

גמישות בצוותי כוחות תחזוקתיים והפעלתם

אופי הלחימה, הרכב צוותי הקרב ומרכיבי הכוח הבינו-חילי הטמונים בשריון (טנקים, תותחים, אמצעי-סער הנדסיים, חרמ"ש, סיור) מחייבים איגודי כוחות תחזוקתיים, למימוש האחזקה.

איגוד כוחות תחזוקתיים אלה יבוצע בעיקר בשלב ההכנה למבצע. אולם, הודות למערכת-הקשר המסועפת המשרתת כיום את הכוחות התחזוקתיים ניתן להפעיל אי-גוד כוחות בגמישות ובמהירות, שבעבר היו נחלת הדרג המסוער בלבד.

אמצעי תגבור למערך התחזוקה

נוסף לתקנים שלו מתוגבר, בדרך-כלל, מערך התחזוקה הדיביזיוני באמצעים חיצוניים:

אמצעים הנדסיים • להכנת מחפרות וצירי תנועה בשטחי כינוס, לשיפור נתיבי תנועה ולהתגברות על מכשולים במרחב העורפי של גזרת הדיביזיה, לבדיקת אוזורים חשודים במיקוש בשעת פינוי רכב-קרב משוריין וחילוץ, לפינוי פצועים ולמעבר דרך שטחי אויב.

תותחים נ"ט • לאבטחת מערך התחזוקה בכינוס ובתנועה, ובמיוחד מערך ההספקה.

כוחות קרקע • כוחות חי"ר או חרמ"ש ואמצעים נ"ט, אשר יאבטחו את המרחב העורפי בשליטת גוף התחזוקה ויספקו אב-טחה צמודה ליחידות התחזוקה, לאזורי-עבודה חימושיים, ולאיוור טיפול בנפגעים.

אמצעי סיור • לניווט, לקישור, להעברת אמצעי תספוקת ליחידות הדיביזיה ולאי-כוון רכב-קרב משוריין שנפגע.

פריסת התחזוקה במבנה הדיביזיה

דיביזיה בפעולה משתרעת בעומק של

יחידות סדנא מתקנות טנק שנפגע בקרב.

טיפול בפצוע ופינויו משדה הקרב.

בקרוב הבקעה ● או במעבר מכשול, כאשר אחרי עוצבות הטנקים צריכות לנוע עוצבה ממוכנת וארטילריה צמודה — יהיה ריכוז התחזוקה הקדמי מרוחק למדי ויעברו מספר שעות עד שגורמי החימוש והרפואה הללו יוכלו להגיש סיוע מתאים. כדי להימנע מפגיגור זה, חשוב להניע בצמוד לעוצבות השריון גורמי רפואה וחימוש אשר יוכלו להגיש סיוע מקצועי של דרג גבוה יותר במהירות מתאימה.

בקרוב התקדמות ● מחלקות מקצועיות של חימוש ורפואה מתוך ריכוז התחזוקה הקדמי חייבות להיות בתוך עוצבת השריון, אבל אחר הגורמים הדיביזיוניים המסייעים לעוצבה, כגון הנדסה וארטילריה. הגוף העיקרי של ריכוז זה נע יותר בעורף, אחרי האמצעים הדיביזיוניים המסייעים או אחרי העוצבה השנייה, אם מתקדמות שתי עוצבות זו אחר זו.

ריכוז התחזוקה הקדמי אשר נע בפיקוד חבורת השליטה לא יופעל על-ידי העוצבה שהוא נע מאחוריה, אלא על-ידי מפקד גוף התחזוקה. למרות זאת הפעלה יעילה מחייבת קשר הדוק בין גורמי המנהלה העוצבתיים לבין מפקדי היחידות התחזוקה.

הפעלת המערך הרפואי

אורח הלחימה המיוחד של דיביזיה משוריינת, המתבטא בשאיפה לנוע קדימה בלי לשים לב במיוחד לאגפים ולעורף — מעורר בעיות מיוחדות לגבי הטיפול בנפגעים ובאבטחתם. החתירה קדימה למיטוט

פריסה ברמה היחידתית

בתנועה מבצעית ● אמצעי חימוש ורפואה יחידתיים ינועו בסוף השדרה היחידתית, תוך קבלת אמצעי אבטחה מהיחידה (גייס פים או גורמי חרמ"ש).

לקרב הבקעה ● רצוי להשאיר בקרבת גורמים אלה 4—6 מכוניות תחמושת.

לקרב ההתקדמות ● רצוי להשאיר בקרבת אותם הגורמים כ-6 מקליות דלק. ניתן לארגן את מנות התחמושת והדלק בתוך זחל"מים בהתאם לצורך. מנות אלה של תחמושת ודלק מהוות „מנות ברזל" ויאפשרו ליחידה להיחלץ ממצבים מסוכנים אם תהיינה תקלות במערכת ההספקה המאורגנת.

הגוף ינוע בפיקוד מ"פ מפקדה או סגנו. ניתן לתגבר את היחידה גם בתחנת איסוף נפגעים או בכוח חימוש מגוף התחזוקה העיקרי.

פריסה ברמה העוצבתית

אחרי עוצבות השריון של הדיביזיה ינועו יחידות מקצועיות מגוף התחזוקה הדיביזיוני בפיקוד מפקדי היחידות החיליות, סגניהם, או מפקדי חבורות-שליטה. יחידות מקצועיות אלה — המורכבות מגורמי חימוש, רפואה והספקה — מאורגנות בריכוז יחידות תחזוקה קדמיים.

40—50 ק"מ וברוחב של 10—30 ק"מ. כיצד מתכננים בעולם את השתלבות הגורמים התחזוקתיים במבנה הדיביזיוני כך שהגורמים התחזוקתיים יהיו במרחק מספיק לפנים כדי להגיש הסיוע במהירות, אך שלא יהיו מקודמים יתר על המידה, כדי שלא יפריעו לפעילות הדרג המסתער וכדי להימנע מהסתכנות מיותרת? להלן סכמה של השתלבות אפשרית של מערך התחזוקה במבנה הדיביזיוני — החל מהרמה הפלוגתית עד למבנה הדיביזיוני — כפי שהיא קיימת במדינות רבות.

פריסה ברמה הפלוגתית

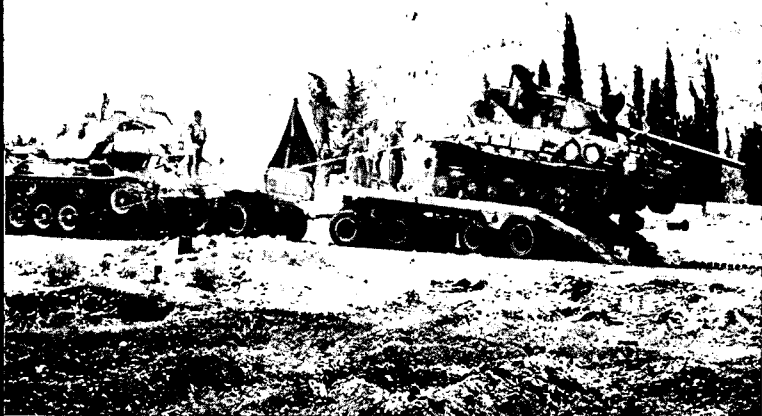
אמצעי חימוש ורפואה פלוגתיים ינועו בשיטה הבאה * :

בתנועה מבצעית ובתנועה למגע ● עם פלוגותיהם ואחרי המבנה הפלוגתי.

בקרוב הבקעה ● הגורמים הפלוגתיים ירוכזו בשליטה גדודית על-ידי הגורמים הגדודיים ויופעלו, תוך הימנעות מהסתכנות מיותרת.

בקרוב התקדמות ובלוחמה ניידת ● מגמה טקטית אחרי הפלוגות (בטווח קשר-עין עם רכבי-הקרב המשוריינים של הפלוגה).

* ברור כי המבנה חייב להיות מותאם לשטח ולתנאי הלחימה.

טנק „שרמן“ פגוע מועמס על מוביל בסיוע „פטון“ ירדני.

טנק „שרמן“ שנפגע נגרר על-ידי טנק „פטון“ ירדני.

של הסיוע הרפואי; חילוף הנפגעים ופינום; פציעות המחייבות פינוי מיידי לעורף.

איכון הנפגעים

הטנקים נלחמים במבנה פרוס ומפוזר. צי-ריי-ההסתערות שלהם ארוכים, והטנקים מסתערים במלוא המהירות לעבר יעדיהם. שיטת-הלחימה אינה גורסת היעצרות של טנקים לסיוע לטנקים פגועים. אדרבא, היא מדגישה את הצורך בהמשך התנופה של כל הכלים הכשירים לעבר יעדיהם. שיטת-לחימה זו מכבידה על איכון נפגעים. במ-יחד קשה הדבר בשטחים מכוסים, בחור-שות, ביערות ובשטחים בנויים ובתנאי לילה. הקושי לאכן את הנפגעים עוד מח-ריף, כי ברוב המקרים ינטוש הצוות את הטנק או הזחל"מ כדי לתפוס מחסה מתאים מרוחק מהטנק הפגוע, המושך אש ותשומת-לב.

ההכרח בהגשה מהירה של

סיוע רפואי

הפלדה של הטנק ושל הזחל"מ ומהירותם נותנים אמנם מחסה ומגן ללוחמים, אולם הדלק והתחמושת הנמצאים בתוכם הם סיכונים קטלניים לגבי פצועים הנמצאים בתוך רכבי-הקרב כאשר אלה מתלקחים ובווערים. לרשות הפצועים עומדות לעתים רק דקות ספורות להינצל מהלהבות האו-פפות את הטנק; האש מתפשטת במהירות

על-ידי כך מובא לביטויו הנכון „אורך-נשימה“ רפואי.

תחנות האיסוף צמודות אמנם ליחידות אורגניות, אך הן יכולות לטפל בפצועים רבים מיחידות שונות הפועלות באותו מר-חב, כגון יחידות סיור והנדסה.

לימוד קרבות שריון מצביע על כך, שרוב האבידות בעוצבות המשוריינות נגרמו בשלב ההבקעה של החזית, בימים הרא-שון והשני של המלחמה. בשלב זה לא היתה החזית מרוחקת מדי ממתקני רפואה קבועים והיתה אפשרות לפנות את הנפגעים ישירות מתחנות האיסוף למת-קנים הקבועים או הפרוסים, ובכך לדלג על הדרג הדיביזיוני.

הפרסומים על לקחי התעסוקה העומס של מערך רפואי (מלבד חללים) אומרים כי בקרבות בשלב ההבקעה יש לטפל בדי-ביזיה ב-350—450 פצועים ב-2—3 ימי לחימה. ואילו בשלב ההתקדמות והמיטוט הסופי של האויב גרשמים 20—30 נפגעים. חלוקת הפציעות לפי חומרתן היא: 10—20 אחוז פצועים קשה. 20—30 אחוז פצו-עים קל והיתר — פצועים באופן בינוני. בדיקת הפציעות לפי חלקי הגוף ביחי-דות שריון מגלה כי אחוז גבוה של הפגי-עות הוא בראש ובגפיים העליונות. פינוי במסוקים מצמצם במידה מכרעת את זמן ההגעה לבית-החולים.

השריון וצורת לחימתו מציגים מספר בע-יות רפואיות מיוחדות: איכון הנפגעים; ההכרח בהגשה מהירה

האויב ולניצחון המבצעי תתנגש בהכרח לטפל בפצועים ולהמתין לפינוםם לאחר לדרג-רפואה עורפיים ובסיסיים יותר, שם יוכלו לקבל טיפול יעיל יותר.

חמש אפשרויות לפינוי נפגעים מוכרות בעולם, ואלה הן:

א. כוחות השריון נושאים אתם את הפצו-עים תוך כדי הקרב עד שניתן לפנותם אל מרכז רפואי.

ב. הנפגעים מושארים בקרבת איזור הקרב ועמם אבטחה וטיפול רפואי מיני-מליים, עד שיגיעו גורמי הרפואה.

ג. הנפגעים מפוזרים משדה-הקרב לאחור, לאיזור ריכוז נפגעים יוום, בוחל"מים, בטנקים או בגייפים.

ד. פינוי ישיר — על-ידי רכב ועל-ידי מסוקים — מאיזור הלחימה למרכז רפואי, קבוע או פרוס, בלי להיעצר בדרג העוצבה.

ה. פינוי על-ידי מסוקים מאיזור הלחימה ישירות לבית-החולים. שיטה זו היא הטו-בה מכל השיטות שהוזכרו ואף המקובלת ביותר על מרבית המפקדים. אולם בשל מחסור במסוקים או מחמת התנאים המב-ציעים לא ניתן תמיד לבצעה. השארת הפצועים בשדה ותנועה קדימה יחייבו להשאיר כוח אדם ואמצעים רפואיים לטי-פול בהם; לכן הכוח המשוריין הממשיך בתנופתו יישאר ללא כוח-אדם רפואי.

כדי למנוע מצב זה יש לתגבר את יחידות-הטנקים באמצעי רפואה מהרמה הדיביז-יונית, ואלה יישארו ויטפלו בגל-הנפגעים הראשון בעוד אשר היחידה הרפואית האורגנית תמשיך לנוע עם הדרג המסתער.

ועלולה לגרום להתפרצות הדלק והתחמושת. בתנאים כאלה נודע ערך מיוחד למהירות בהגשת הסיוע הרפואי לצוות הפגוע, שלעתים אין ביכולתו לצאת בכוחות עצמו מהטנק הפגוע ולהתרחק מאזור הסכנה.

חילוץ פגועים ופינויים

במהלך הסתערותם לעבר יעדיהם אין הטנקים עוסקים בטיהור, ומשאירים כיסיהם התנגדות הממשיכים בלחימה. עלול, איפוא, להתפתח מצב שהטנקים שנפגעו ונשארו בשטח מותקפים באש, והדבר מכביד על הגשת עזרה רפואית ומחייב הפעלת כוח לוחם, חיפוי ארטילרי והפעלת עשן כדי לחלץ את הנפגעים מהאזור המופה באש.

פציעות המחייבות פינוי מיידי לעורף

הפציעות של צוותי הטנקים קשות במיוחד כתוצאה מתכונות כלי הלחימה. על-כן יש לפנות את הנפגעים במהירות לעורף, שם קיימים התנאים הטובים ביותר לטיפול בהם.

לדעת מרבית מומחי הרפואה הצבאית כלי אלה מחייבים — נוסף להימצאות עזרה ראשונה בכל כלי-רכב וידע בסיסי של אנשי הצוות בהגשת עזרה רפואית ראשונית — תנועת רכב-קרב לפינוי רפואי בתחום קרוב אל הכוח המסתער, אשר יוכל לסייע לפינוי מהיר באמצעים מתאימים לבתי-חולים עורפיים.

הפעלת מערך החימוש

הדיביזיה המשורינית תובעת מאמץ אחזקתי עצום בשל אמצעי-הלחימה הרבים אשר ברשותה — המסתכמים במאות טנקים, באלפי כלי-רכב ובמאות מכשירי-קשר. אמצעים אלה צריכים להיות תקינים כל הזמן, מופעלים בצורה אינטנסיבית ובתנאים קשים. התגברות על תקלות המתגלות באמצעי-לחימה אלה חייבת להיעשות בפרקי-זמן קצרים ביותר, תוך כדי תנועה או בחניות קצרות יחסית.

כתוצאה מכך מוטלת על אנשי החימוש אחריות רבה. על-ידי פעילותם המהירה יכולה הדיביזיה, על יחידותיה, לחזור לכוח

שר מבצעי גם לאחר קרבות קשים ולאחר שסבלה אבידות כבדות.

הכלל החשוב והמקובל בעולם הוא להביא את אמצעי התיקון אל הטנקים הטעונים תיקון ולמנוע בזבוז זמן הכרוך בפינוי הטנקים לאחר.

התיקון המהיר של טנקים והחזרתם המהירה ליחידותיהם חיוניים במיוחד בתנאים בהם אין עתודות טנקים הנעות אחרי גופי הטנקים הלוחמים לתגבר את היחידות שנפגעו.

תנאי לתיקון מהיר של הטנקים הוא איכון מהיר של הטנקים הפגועים ותיקונם בקרבת-מקום. האחריות לריכוז הטנקים או לגרירתם לציר מרכזי מוטלת, לדעת המומחים שנפגשתי עמם, על היחידה או העוצבה. כאשר התנאים המבצעיים אינם מאפשרים ליחידה ולעוצבה לבצע משימה זו, יכולה פעולת הריכוז להיעשות על-ידי פלוגת-החימוש הקדמית, באחריות דיביזיונית.

פעולות כאלה מרתקות לכאורה את היחידות לעורף. אולם המומחים בעולם מוכיחים שבסופו של דבר מסייעות הן ליחידה. יש לזכור שאלמנט החימוש הדיביזיוני נע מאחור במרחק אשר בתנאים רגילים יעברו 2—4 שעות עד שיגיע אל הכלי הפגוע. מובן שפעילות זו תבוצע רק בתנאי שלא תפגע בהמשך התנופה של היחידה.

מטוסי קישור לאיכון רכב-קרב שנפגע

לאיכון מהיר של כלי משוריין שנעצר נקבע סימון מוסכם ובוולט שנראה גם מלמעלה ומופעל על-ידי הכלי המבקש סיוע. סיוור אוירי, לאיכון הכלים המשורינים שנפגעו, נעשה על-ידי מטוסי קישור או על-ידי מסוקים, אשר מופעלים על-ידי גוף התחזוקה בגזרות השונות, בהתאם לצורך.

שימוש בטנקי אויב לחילוץ

מומחי החימוש, גם בצבאות עשירים, צופים אפשרות בה יחסרו טנקי חילוץ. ניתן להשתמש בטנקי האויב שנשארו בשדות-הקרב לחילוץ טנקים פגועים, לגרירתם ולפינויים. אנשי החימוש הם אשר יצטרכו לנצל אמצעים אלה; על-כן לומדים אנשי מערך החימוש להכיר את טנקי האויב

— ולוא גם באופן שטחי — לצורך הסתייעות בהם לצרכים האמורים.

ניתן להתרשם מהיקפן של בעיות החימוש על-ידי לימוד קרבות העבר: מהם כאלה שבמסגרת דיביזיונית טיפל מערך החימוש בכ-90—100 טנקים במשך שלושה ימי לחימה (המספר כולל פגיעות בקרב ותקלות טכניות).

בצבאות העולם גורסים כי טנקים שנפגעו בלחימה או שהתקלקלו בתנועה-למגע יש להחזיר לשירות תוך 6—8 שעות. מעל לתחום זמן זה חייבים הטיפול והתיקון לעבור לאחריות רמה גבוהה מרמת הדיביזיה. דעה רווחת היא שתוך כדי לחימה, בזמני חנייה ובהפוגות בין לחימה, בשעת התארגנות ונוהלי-קרב, חייב אלמנט החימוש להיות נכון לדלג קדימה ולתגבר את יחידות החימוש היחידתיות בכל עוצבות הדיביזיה; זאת כדי להשתלב ולסייע בהכשרת רכבי-הקרב ובעריכת ביקורות.

הפעלת מערך ההספקה

עוצמת האש והניידות — אלה התכונות שדיביזיה משורינית מביאה לביטוי בשדה-הקרב. משמעותן היא התרחקות הדיביזיה מבסיסי אספקה קבועים, וצריכת כמויות עצומות של דלק ושל תחמושת. צבאות שונים מעריכים שבקרבות-הבקעה התחזוקה הדיביזיונית.

צבאות שונים מעריכים שבקרבות-הבקעה יורה טנק ביממה כ-30—40 פגזים ומתקדם 5—10 ק"מ.

בקרבות-התקדמות — צורכות עוצבות השריון כ-10—20 פגזים לטנק ביממה והתקדמותן עשויה להגיע ל-30—50 ק"מ. האחריות האספקתית שיש לכל מפקדה ממונה כלפי הדרג הכפוף לה מתבטאת בדחיפת האמצעים לעבר הגייסות. אמצעי-התחזוקה הקדמיים והדלק והתחמושת בכל הדרגים חייבים להידחף קדימה, לעבר הדרג המסתער, כדי לאפשר לו לבצע את משימותיו.

בעת הלחימה יתכנו מצבים שהזונה בתחמושת ובדלק על-ידי דרגי התחזוקה של הדרג הממונה לדרג הכפוף תבוצע בשיטה הידועה בעולם כשיטת „מקום מפגש“. בשיטה זו נפגשים הרכב מוביל האמצעים של הדרג הממונה והרכב הריק של הדרג הכפוף במקום מפגש, שם מועברת התחמושת פוקת מרכב לרכב.

שיטת ההעברה מחייבת ארגון מעולה

יקבל. לא כאן המקום לעמוד על פרטיו או על שלביו. מומחי התחזוקה בעולם גורסים שאם מערך התחזוקה לא התאמן ולא השתלב עם די-ביזיה המפעילה טנקים בשדה, אין לראות את זו כשירה כשירות מבצעית מלאה. אימון ותרגול כאלה כרוכים בעומס פיסי — אולם פשרות בעניין זה צופנות סכנה חמורה. רק בתנאי שמעריך התחזוקה והדיביזיה יתאמנו יחדיו תובטח מערכת תחזוקתית משולבת עם הגורם המסותר. כל צורת-אימון אחרת לא תקנה כשירות מבצעית מלאה.

סיכום

ארגון, אמצעים ותורת-הפעלה נכונים לא יועילו אם לא תינתן תשומת-לב לכוח האדם, במיוחד למפקדים ולקצינים שבמ-ערך התחזוקה. קצין תחזוקה מודרני חייב להצטיין במנהיגות ובכושר פיקודי, שיבוא לביטוי בשליטה יעילה בשדירות של עש-רות כלי-רכב בתנאים מבצעיים. עליו לה-יות מודע לבעיות קשר, בעל חוש להתמצא-אות בשדה ובעל כושר גופני מעולה, שי-בוא לביטוי בפעילות נמרצת, בפיקוח על הציר או המרחב שבתחום אחריותו ובד-רון פקודיו כאשר העייפות והתשישות משתלטות עליהם.

הגישה כיום היא שמיצוי יכולתו של מערך התחזוקה מחייב את שיבוצם של קצינים מבצעיים והם שישאו בעיקר העול של הפעלתו — בלי לפגוע בסמכותם המקצו-עית של מפקדי היחידות המקצועיות.

מפקדי התחזוקה בעולם שחייבים לאפשר ליחידות הטנקים תדלוק וחימוש מ-מנות-ברזל" יחידתיות, אשר ינעו בתוך המבנה השריוני או מייד בעקבותיו. במצבים מיו-חדים או בשטח הררי ניתן להצמיד מאחורי כל פלוגת טנקים רכב נושא דלק ותחמושת ולנצל כל שהות או המתנה קצרות לחימוש ולתדלוק מחדש, כדי לתת לטנקים „אורך נשימה“.

משטרה צבאית

מי ישא באחריות לארגון התנועה העצומה השוטפת בצירים שבמרחב הדיביזיה? זה חייב להיות מוטל על המשטרה הצבאית. מפקדת היחידה חייבת לעבד בעוד מועד תכנית של הצבת נקודות פיקוח בצמתים, במסעפים, ובצוארי-בקבוק ולתגבר אותם באמצעי חילוץ ופינוי. כן חייב להיות שי-טור נייד, בין נקודות-הפיקוח הפנימיות. על המשטרה הצבאית לשחרר בהקדם את הדרג המסותר מהטיפול בשבויים שייתפ-טו באזורי הלחימה ולהעבירם בהקדם למשטרה הצבאית של הדרג הממונה. ביצוע יעיל של תפקידי המשטרה הצבאית — אלה שהוזכרו ואחרים — מחייב פיצול רב בפעולה. על-כן חייבת כל כיתה של משטרה צבאית להימצא בפיקוד קצין ומן הראוי שיעמדו לרשותה אמצעי נידוד וקשר מתאימים.

אימונים

יעילותו של מערך התחזוקה הדיביזיוני תהיה מותנית, כמובן, באימון-המכין שהוא

ועליה להיות מתורגלת על-ידי כל דרגי ההספקה במשותף. מובן כי כאן חייבים להימצא עם הרכב אמצעי הנפה והעברה מכניים להשגת הספק ומהירות.

בצבאות השונים שביקרתם בהם רווחת הדעה שהחלפת כלי-רכב מלאים בריקים אינה רצויה, כי לדרגי-השדה בדרך-כלל רכב עם הנעה קדמית, המצטיין בעבירות טובה. הנהגים והמפקדים הם אורגניים ב-יחידה ומכירים את הנהוג של דרגי-שדה. בעת הלחימה צפויים גם מצבים, ששדירות מטכ"ליות ופיקודיות יתדלקו ויחמשו ישי-רות את הבטנים של הטנקים, דבר המחייב את דרגי הפיקוד והמטכ"ל להכיר את הטכניקה של תדלוק ישיר מעין זה. התח-מושת המגוונת בטנקים ובארטילריה מח-ייבת לתכנן מראש כיצד יאורגנו סוגי-התחמושת השונים ברכב המוביל וכיצד יופעלו אמצעי הקיבול לסוגי הדלק השו-נים, הדרושים לדיביזיית שריון.

לא אחת יקרה — דיוקא בשעת התמודדות קשה עם שריון האויב — שיחידות שלהן טנקים מודרניים חדישים יעמדו בפני בע-יות קשות של תספוקת דלק ותחמושת. יתכן שלאחר תנועת לילה בשטחים קשי עבירות ייתקלו טנקים בגופי שריון של האויב וביעדים קרקעיים בזה אחר זה; ברצותם להשיג מהירות ולהשמיד את שריון האויב חלקים-חלקים ולהשתלט על יעדים קרקעיים חיוניים לפני שהאויב יוכל לצבור כוחותיו ולהילחם בצורה מרוכזת — לא תהיה להם שהות להמתין להספקה. כדי לפתור מצבי-דחק מעין אלו סבורים

החוליה האחרונה
ליזט'קול' גאלבין

**חידת
המעצמות
לאגו
הים
התיכון**
מ.ס. אנדרסון

ספרים חדשים

יחסי כוחות, תוקפנות, וסכויי הנצחון

סא"ל שמחה מעוז

מאמר זה הוא המשך והרחבה ל"יחסי כוחות בקרב — לקחים היסטוריים", שפורסם ב"מערכות" 219. ההמשכיות באה לביטוי בדיון הסטטיסטי, הכמותי לביסוסם ההיסטורי, כביכול, של עקרונות המלחמה, בהסתמכות על המקורות ועל הנתונים שביסוד המאמר הקודם ובקבלת מסקנותיו כנקודת-מוצא לדיון ולסיכום במאמר הנוכחי. אולם מאמר זה גם מרחיב את קודמו בהיותו מוקדש לבחינתו של עקרון-מלחמה נוסף — "התוקפנות" — בהקשרו (ההכרחי) עם עקרון "ריכוז-הכוח", שנדון במאמר הקודם.

"התוקפנות" (Principle of the Offensive) היא אחד מעקרונות-המלחמה הנפוצים ביותר ברשימות העקרונות שמקובלים בצבאות המודרניים (ביחוד המערביים). אשר לתכנון של עיקרון זה, קובעת התורה האמריקנית כי "פעולה תוקפנית חיונית והכרחית להשגת תוצאות מכריעות..."¹, ובאותה רוח מבהירה התורה הבריטית ש"פעולה תוקפנית היא תנאי הכרחי לניצחון... כל עוד אין נוקטים יוזמה ופיתחים במתקפה — הניצחון הוא בלתי-אפשרי"².

במאמר זה נבדוק האם אפשר לקבוע עיקרון זה במסמרות ההיסטוריה הצבאית, והאם — לאור ממצאים וניתוח קודמים — יש תוקף למסקנות ההיסטוריות.

טבלה מס' 1 — התפלגות A ב-434 קרבות היתקלות

מס' סידורי	A	מספר הקרבות	האחוז מכלל הקרבות	אחוז מצטבר
1.	0.0—0.5	76	17.5	17.5
2.	0.5—1.0	153	35.2	52.7
3.	1.0—1.5	82	18.9	71.6
4.	1.5—2.0	55	12.7	84.3
5.	2.0—2.5	23	5.3	89.6
6.	2.5—3.0	17	3.9	93.5
7.	3.0—4.0	12	2.8	96.3
8.	4.0—5.0	6	1.4	97.7
9.	5.0—6.0	3	0.7	98.4
10.	6.0 ויותר	7	1.6	100.0
	סה"כ	434	100.0	

הנתונים

מתוך מלון הקרבות של אנברגר³ וה-אנציקלופדיה להיסטוריה הצבאית של האחים דופוי⁴ נרשמו נתונים של 564 קרבות-יבשה שהתקיימו עד ראשית מאה זו (בעיקר ביבשת אירופה). 434 מהם מוגדרים כקרבות "היתקלות", ו-130 — כקרבות "הבקעה", או "מצור"⁵. מקור נוסף לנתונים הוא מחקרו של ה.ק. וייס על מלחמת האזרחים האמריקנית⁶. אשר לנתוניו של המקור הראשון, קבענו לגבי כל קרב, את יחסי הכוחות בו, את זהות ה"תוקף", או "יוזם" הקרב, ואת זהותו של המנצח בו. על סמך נתונים אלה, נבדקו שני נושאים: א. הקשר בין יחסי הכוחות בקרב ל"תוקפנות". ב. הקשר בין יחסי הכוחות ל"תוקפנות", ולסיכויי הניצחון.

יחסי כוחות ותוקפנות

קרבות היתקלות — בטבלה מס' 1 להלן מוצגת התפלגות היחס עוצמת התוקף מוצגת התפלגות היחס עוצמת הנתקף (שאותו נסמן ב-A) ב-434 קרבות היתקף-לוח. לנתוניה של טבלה מס' 1 הותאמה בהצ-

לחה פונקציית-הסתברות תיאורטית⁷; חציון — 1.00. מהטבלה, ומהאומדנים שנובעים מהתאמת נתוניה, אנו יכולים לאמוד את מאפייני ההתפלגות של A כלהלן: יחס-הכוחות הממוצע בין התוקף לנתקף — 1.275. מדד פיזור (שונות) סביב הממוצע — 1.05.

א. יחס-הכוחות השכיח בין התוקף לנתקף קטן מ-1:1.

ב. ב-50% מהקרבות פעל התוקף בנחיתות מספרית.

1. Dept. of the Army (USA): *Field Manual (FM) 100-5*, 1968, P. 5—1.
 2. The War Office (Great Britain): *The Conduct of War*, 1950, P. 4.
 3. D. Eggenberger: *A Dictionary of Battles*, T. Y. Crowell, N.Y., 1967.
 4. R. E. Dupui & T. N. Dupui: *Encyclopedia of Military History*, Harper & Row, N.Y. & Evanston, 1970.
 5. ראה: "יחסי כוחות בקרב — לקחים היסטוריים", ב"מערכות" מס' 219 (נובמבר 1971), עמ' 5—9.
 6. H. K. Weiss: "Combat Models and Historical Data — The U.S. Civil War". *Operations Research*, Sept.—Oct. 1966, pp. 759—790.
 7. כבפעמים קודמות אף זו היא פונקציית הסתברות לוגנורמלית (וראה מאמרי ב"מערכות" מס' 219).

טבלה מס' 2 — התפלגות ב-24 קרבות במלחמת האזרחים

מספר הקרבות	היחס A	התוקף	מס' סידורי
9	1.15	הצפון	1
15	0.96	הדרום	2
24	1.002	סה"כ	

טבלה מס' 3 — התפלגות ב-130 קרבות מצור/הבקעה

מס' סידורי	A	מספר הקרבות	האחוז מכלל הקרבות	אחוז מצטבר
1	0.0—0.5	11	8.4	8.5
2	0.5—1.0	19	14.6	23.1
3	1.0—1.5	14	10.7	33.8
4	1.5—2.0	21	16.2	50.0
5	2.0—2.5	3	2.3	52.3
6	2.5—3.0	10	7.7	60.0
7	3.0—4.0	12	9.2	69.2
8	4.0—5.0	12	9.2	78.4
9	5.0—6.0	1	0.8	79.2
10	6.0 ויותר	27	20.8	100.0
	סה"כ	130	100.0	

ב. זהותו של התוקף (או היוזם) בקרב ("נחות" — או "עדיף"), כפי שניתן ל- קבעה מן המקורות. זהותו נתפסת כמש- תנה שסימון ב-X, והוא יקבל אחד משני הערכים 0 או 1; כאשר $X=1$ אם ה"עדיף" תוקף ו- $X=0$ אם ה"נחות" תוקף.

ג. זהותו של המנצח בקרב ("נחות" או "עדיף"). זהות זו תתפס כמשתנה שיסרי- מן ב-Y, ואף הוא יקבל את הערך המס- פרי 1 או 0, כאשר: $Y=1$ אם ה"עדיף" ניצח ו- $Y=0$ אם ה"עדיף" ניגף.

תוצאות עבור קרבות היתקלות — מתוך 434 קרבות ההיתקלות המצוינים לעיל, תקף ה"עדיף" ב-50% מן המקרים. ב-49% מן הקרבות, היה הניצחון לצדו. אם נבחון את שכיחות הניצחון ביחס לתוקפנות (או ליוזמה) נמצא, כי מתוך 434 קרבות אלה ניצח התוקף (בין אם עדיף ובין אם נחות) ב-297 קרבות, שהם כ-70% מכלל הקר-

ג. רק בקצת למעלה מ-6% של הקרבות היתה עדיפותו המספרית של התוקף גבוהה מהיחס "המסורתי" של 3:1; ב-75% של הקרבות היתה עדיפותו ביחס של 9:5 לכל היותר.

נתונים מתוך מלחמת האזרחים האמריקני- גית (קרבות היתקלות) — על-פי מחקרו הנ"ל של וייס מאפשרים להציג את הנ- תונים הבאים:

טבלה מס' 2 מראה כי בממוצע (על-פי 9 קרבות) תקף הצפון בעדיפות מספרית קלה, ובממוצע (על-פי 15 קרבות) תקף הדרום בנחיתות מספרית קלה. יחס הכר- חות בין התוקף לנתקף בקרבות הללו היה (בממוצע) 1:1.

קרבות מצור — בטבלה מס' 3 שלהלן מוצגת התפלגות A ב-130 קרבות מצור/ הבקעה.

גם לנתוניה של טבלה מס' 3 הותאמה פונקציית-הסתברות תיאורטית ובהתאם לה נאמדים מאפייני ההתפלגות של A כלהלן:

יחס הכוחות הממוצע בין התוקף לנתקף — 4.015.

מדד פיזור (שונות) סביב הממוצע — 37.1.

חציון — 2.1.

טבלה מס' 3 והמאפיינים שנאמדו על-פי נתוניה מראים כי:

א. ב-50% של הקרבות פעל התוקף בקר- בות מצור/הבקעה ביחס כוחות קטן מ-2:1 לטובתו. כמעט ברבע של הקרבות פעל התוקף בנחיתות מספרית.

ב. עם זאת — 40% מן הקרבות ניטשו כאשר עדיפותו המספרית של התוקף היתה גדולה מהיחס 3:1, וב-20% מן הקרבות היתה עדיפותו וז גדולה אף מן היחס 1:6!

תוקפנות, יחסי כוחות וסיכויי הניצחון

הנתונים שנאספו ממחקריהם של דופוי ושל אגנברגר מאפשרים לנו לנתח בצו- רה מפורטת יותר את הקשר בין סיכויי הניצחון, עדיפות מספרית ותוקפנות. על סמך שני מקורות אלה, נקבעו ל-434 קרבות היתקלות ול-130 קרבות מצור/ הבקעה המשתנים הבאים:

א. יחסי-הכוחות המספרי בין ה"עדיף" ל"נחות". יחס זה יסומן להלן ב-R; מובן, שמטבע הגדרתו R שווה ל-1 או גדול ממנו.

ד. המקדם a_2 מבטא את תרומת „תוק-פנות” של העדיף לסיכויי לנצח (בזכור), שעובדת היות העדיף גם התוקף מבוטאת בכך ש- a_2 מוכפל ב-1; בעוד שאם בקרב מסוים אין הוא התוקף a_2 מוכפל ב-0, וזאת על-פי הגדרתו של משתנה התוקף-נות (X).

תוצאות החישובים מראות, שהמקדם a_1 (המבטא את תרומתם של יחסי הכוחות לסיכויי הניצחון) אינו שונה, למעשה, מ-0; בעוד ששאר המקדמים שונים באורח מובהק מ-0. בהתאם לכך מתקבלת הנוסחה הבאה:

$$Y = 0.3 + 0.4X \quad \text{נוסחה מס' 2}$$

מהחישוב הנ"ל, ומתוצאות נוספות (כגון: מקדמו של המתאם החלקי האפסי בין X ל- R), נוכל להסיק את המסקנות הבאות:

א. בכל יחסי-כוחות שהוא היתה מידת תוקפנותו של העדיף קבועה; שכיחותה היחסית היתה בשיעור של כ-50%.

ב. מנוסחה מס' 2 ניתן לראות כי בשלב „ההיתקלות” המידי יש לכל צד סיכוי לנצח בשיעור של כ-30%; הצד שיתקוף יזכה בתוספת של סיכויי-ניצחון בשיעור של כ-40%. ליחסי הכוחות אין השפעה ממשית על סיכויי הניצחון.

(יזומה). הממצאים שהבאנו מצביעים על כך שהתשובה הפשוטה לשאלה זו היא חיובית.

ניתוח הממצאים מצביע על מתאם מובהק ובעל משמעות בין התוקפנות או היוזמה בקרב לבין סיכויי הניצחון בו; כך — בוודאות בקרבות היתקלות, ובפחות ביטחון — גם בקרבות מצור/הבקעה.

עם זאת, יש לבחון מסקנה זו בהקשרו הכולל של הדיון. יש לזכור, לפחות לגבי קרבות היתקלות, שמבחינה אנליטית ניצב כל צד בטרם קרב בפני שתי בעיות-החלטה:

א. האם לאסור קרב — אם לאו.

ב. האם לתקוף — או להגן.

ברור שהשיקול הוא כולל ומשולב, והחלטה מתקבלת בהכרח בעת ובעונה אחת לגבי שתי השאלות. מכאן נבין, שאת משמעותה של ה„תוקפנות” עלינו לסייג לאותם מצבים, שבהם נשקל מכלול הגורמים המשפיעים — וצורת הקרב ביניהם.

לסיכום: ההיסטוריה מלמדת, שכאשר התחולל קרב היה הניצחון בדרך-כלל לצדו של התוקף, בין שהיה עדיף מבחינה מספרית ובין שהיה נחות; אך עלינו לזכור, שתרומתה של התוקפנות לניצחון, בשיעור של 40%, מכילה גורמים נוספים ש-הכריעו את הכף לאסור קרב, ואשר המורל שלנו אינו מביאם בחשבון.

ניתוח דומה של 130 קרבות מצור מצביע על כך שב-78% מהמקרים היה העדיף זה שתקף, וב-64% מהם — אף זה שניצח. ניתוח מורכב יותר לא הביא לתוצאות מובהקות מבחינה סטטיסטית, אם כי ניתן להבחין במתאם חיובי בין העדיפות ה-מספרית לבין שכיחות התוקפנות (בניגוד לממצא מקביל לגבי קרבות היתקלות).

סיכום

במאמר זה הוכחנו, פעם נוספת, שבכל הנוגע לקרבות היתקלות אין בממצאים ההיסטוריים, כשלעצמם, משום חיזוק ל-השערה שסיכויי הניצחון בקרב תלויים ביחסי הכוחות. במאמרנו הראשון ניסינו אף לתרץ ממצא זה באופיו של קרב ההיתקלות, מבחינת ההחלטות שרשאי כל צד להחליט לגבי פיתוחה של היתקלות לכדי קרב של ממש. תוך הסתמכות על השוני הקוטבי שבין קרב ההיתקלות לקרב המצור, תירצנו את העדרו של קשר בדיעבד בין עדיפות מספרית לבין סיכויי ניצחון בחופש הפעולה של הנחות לאסור קרב או להימנע מכך. זאת לאור שיקולים המבניים בחשבון גורמים שעשויים לקזז את משמעותה של נחיתותו.

במאמר הנוכחי ניסינו לבדוק האם סיכויי-הניצחון קשורים באופן מובהק בתוקפנות

מאשר במבצעי-ההגנה קודמים; הן הבטיחו ריכוז מהיר של כוחות עתודה לעבר גזרות חיוניות כדי ליצור תנאים טובים לביצוע התקפות-נגד. הודות לכך נעשתה ההגנה הרוסית פעילה ויציבה יותר.

הרוסים גם היטיבו להפעיל טנקים בהגנה על-ידי הכנסתם ללחימה מאזורים המוסתים רים לעמדות אש, בשילוב עם הנחתת התקפות-נגד מרוכזות באגפו של השריון הגרמני ובערפו. הכנה מוקדמת של מערכת עמדות אש לטנקים ולתותחים נ"ט מת-נייעים, כולל צירי התקדמות אליהן, איפשרה ליצור, תוך זמן קצר, מחסומים חזקים של טנקים, אשר בלמו את השריון הגרמני. מה גרם לכך שמערכת קורסק היתה ל„שירת הברבור של השריון הגרמני”?

מה גרם לכך שעלית הצבא הנאצי, על ציודה המשוכלל, נחלה תבוסה מידי „נחותים” ממנה? על כך במועד אחר.

וקורפוסיה-הטנקים העצמאיים מסוגלים לא רק לבצע התקפות-נגד חזקות ובעלות עוצמה מעומק מערך ההגנה, אלא יכולים להגן על קרקע חיונית ולהדוף התקפות של עוצבות טנקים.

במערכת קורסק השכילו הרוסים להפעיל את העתודות בהגנה; הן נערכו והתרכזו בקרבת שדות-הקרב זמן רב לפני שהתחילו הפעולות המבצעיות. דבר זה איפשר לפיקוד הרוסי להפעיל אותן במהירות לא רק לבלימת פריצה או הבקעה אלא גם כדי להקנות עומק להגנה. היערכות-מוקדמת זו שללה מן הגרמנים את האפשרות לפרוץ את ההגנה של הגזרה הטקטית. קידום העתודות במועד הנכון איפשר לשנות במהירות יחסי-כוחות לטובת המגינים, להנחית התקפות-נגד ולנצל, ללא שהיות, כל הצלחה.

תבניות הקרב של החי"ר ושל שאר החילות בהגנה היו מעתה גמישות יותר

ההגנה האופרטיבית קיבלה, הודות לריכוז העוצמה והמשאבים, ממדים חדשים מבחינת העומק והיציבות. המערכה ההגנתית לא חרגה מגבולות מערך-ההגנה הטקטי, אשר השתרע לעומק 14—16 ק"מ; עומק גזרת ההגנה של ארמיה הגיע ל-40—50 ק"מ ושל חזית — ל-150—190 ק"מ; העומק האסטרטגי הגיע באותה מערכה ל-300 ק"מ.

במערכת קורסק הרבו הרוסים להפעיל הכנה ארטילרית ואוירית מוקדמת נגד כוחות האויב שהיו מרוכזים בשטחי היערכות וריכוז ואשר עמדו לפתוח במתקפה כללית כדי לשבש את היערכותם ההתקפית ולמנוע מהם כניסה מאורגנת לקרב. נסיון הקרבות הצביע שארמיות הטנקים

מפגש הצמרת בין ניכסון וההנהגה הסובייטית ומשמעותיותו

סא"ל חיים

כך — על-ידי צרפת וסין, חלו תמורות גם במערכת הבין-לאומית עצמה; תמורות אלה חייבו את וושינגטון ואת מוסקבה לגבש יחד תפיסה חדשה, או לפחות הבנה מוסמכת באשר לחשיבותה של היציבות האסטרטגית ביניהן. נזכיר בקצרה את התמורות העיקריות שהתחוללו:

- התגבשה ההכרה כי במלחמה גרעינית לא יהיו מנצח ומנוצח, אלא כליה לאנר-שות כולה. לכן התגבשה הבנה במחנות היריבים, השולטים בנשק הגרעיני, כי יש למנוע התלקחות מלחמה כוללת, ובכל מקרה — להימנע משימוש בנשק הגרעיני.
- עם זאת, המאבק האלים בין שתי מעצמות-העל — ובין המעצמות הגרעיניות האחרות — לא נפסק, אלא הועתק לזירות מוגבלות במערכת העולמית (תת-מערכות), כשהשתתפותן בו היא עקיפה או חד-צדדית.

- ככל שגברה עוצמתן הגרעינית של ברה"מ ושל ארה"ב נוצר מצב של נטרול-הדדי, המאפשר חופש פעולה לכוחות-ביניים ביורה העולמית. גם מסיבה זו החל תהליך של מעבר ממסגרת בין-מעצמתית דו-קוטבית למערכת רב-קוטבית.

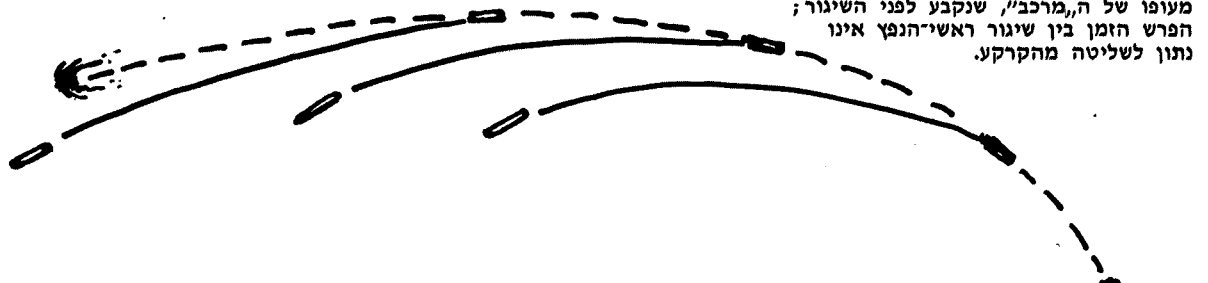
- עלייתן של מעצמות-ביניים באירופה ובאסיה המחישה את הסיכון שבהפצת ה-נשק הגרעיני מחד-גיסא, ואת החשיבות בהבטחת היציבות האסטרטגית העולמית, מאידך גיסא. בהיותן מופקדות על העוצמה הגרעינית המכרעת, מצאו עצמן ברה"מ

מ" ודעות לצורך לעשות כל מאמץ להסיר את איום המלחמה, ליצור תנאים נוחים להפגת המתחיות בעולם ולחזק את הביטחון העולמי ואת שיתוף הפעולה הבין-לאומי, הסכימו ברה"מ וארה"ב להתחייב בשנים-עשר עקרונות בסיסיים, שינחו את מערכת היחסים ביניהן. על המסמך חתמו בטכס ממלכתי ב-מוסקבה שני ראשי מעצמות-העל — נשיא ארה"ב ריצ'רד ניקסון ומזכ"ל המפלגה הקומוניסטית הסובייטית ברוז'נייב — ב-29 במאי 1972.

ביסודו של מסמך מרכזי זה, המגדיר לראשונה בצורה מוסכמת ומוסמכת את כללי-המשחק הבין-מעצמתיים, מונחת הכרתם של שני המנהיגים במגבלות שחלות עליהם מעצם קיומו של מאזן-האימה הגרעיני. דרך ארוכה ורווית יסורים עברה על המערכת העולמית מאז ערכה ברה"מ את הפיצוץ הגרעיני הראשון שלה בספטמבר 1949 — ארבע שנים לאחר שהוטלו הפצצות האטומיות על הירושימה ועל נגאסאקי — ועד להתהוותה של הסכמה בין שתי מעצמות-העל; בהסכמה זו הובטח לראשונה בסיס של שוויון (Parity) ביחסי הכוחות הגרעיניים בין שתי המעצמות וננקטו צעדים ראשוניים להגבלתן של מירוץ החימוש האסטרטגי ביניהן. פרט למירוץ הכמותי והאיכותי בנשק גרעיני בין ברה"מ וארה"ב, ופיתוחו של נשק זה על-ידי בריטניה בתחילה ואחר-

"MRV" ברה"מ

"מרכב" ה-"MRV" של ברה"מ נושא עד 5 ראשי-הנפץ ללא מערכת הנחיה עצמאית: ראשי-הנפץ משוגרים בהתאם למסלול מעופו של ה"מרכב", שנקבע לפני השיגור; הפרש הזמן בין שיגור ראשי-הנפץ אינו נתון לשליטה מהקרקע.

שלבי השיגור של ראשי-הנפץ מה"מרכב" בהתאם לקביעה מראש (לפני שיגור הטיכים).

שלבי הניתוק של ה"מרכב" — הנושא 5-3 ראשי-נפץ-מהטיל.

שלבי הניתוק של הטיל מהמשגר.

טילים ביריבשתיים "MRV" מדגם "SS-9" (ואולי גם "SS-11").

טילים בעלי ראש נפץ אחד המשוגרים מצוללות.

כרה כי הגבלתן של מערכות טילים-נגד-טילים תשמש גורם עיקרי לבלימת מירוץ החימוש, ודווקא בנשק אסטרטגי התקפי; יצוין כי היא תיכנס לתוקף ממשי רק לאחר אשרורה על-ידי המוסדות המוסמ-

וארה"ב מחויבות לפעולה משותפת לצמ-צום הסיכונים לביטחון העולמי; וזאת בראש וראשונה בקידום ההבנה וההסכמה ביניהן בתחומים רגישים אלה.

כים בשתי מעצמות-העל. על-פי האמנה שני הצדדים מתחייבים שלא לפרוס יותר מ-200 משגרים של טי-ליים-נגד-טילים — "ABM" — (נושאי 200 ראשי-נפץ בלבד) ו-26 מערכות מכ"מ ל-"ABM"; 100 טילים 6- מערכות ייפרסו ברדיוס של 150 ק"מ מהבירה; 100 טילים ועוד 20 מערכות מכ"מ ייפרסו ברדיוס של 150 ק"מ מאיזור בסיסי הטי-ליים הבין-יבשתיים. כן חל איסור לפתח מערכות חדשות של טילים-נגד-טילים באויר, ביבשה, בים או בחלל. שלא כבתחום ההגנתי, בסוגיית הנשק ההתקפי נחתם הסכם-ביניים בלבד; תוקף ההסכם 5 שנים, אלא-אם-כן יוחלף במועד מוקדם יותר בהסכם כולל יותר לצמצום מירוץ החימוש ההתקפי. לפי הסכם זה מתחייבים הצדדים להגביל את עצמם כדלקמן:

- א. כדי להבהיר את ההבדל בין משגר לטיל נתאר בקצרה את המרכיבים של מערכות טילים:
 - א. בסיסי שיגור (פירים, מגדלי שיגור, צוללות);
 - ב. משגרי טילים שמתרוממים עם הטיל בשלב הראשון של המעוף;
 - ג. טילים המגיעים למטרה או המתפצלים למספר ראשי-נפץ (טילים קטנים יותר) המגיעים למטרה.

ב עת ביקורו של ניכסון במוסקבה נחתמו בעת ובעונה אחת שני הסכמים בין ברה"מ לארה"ב (26 במאי 1972) בדבר הגבלת הנשק האסטרטגי: אמנה להגבלת מערכות טילים-נגד-טילים ("ABM") והסכם ביניים בדבר הגבלת מערכות של נשק אסטרטגי התקפי. ביסור-דם של שני הסכמים אלה מונחת גם הה-כרה בקשר שבין נשק אסטרטגי הגנתי והתקפי. כצעד מעשי ראשון לצמצום מיר-רוץ החימוש יקימו שני הצדדים ועדת-קבע מיעצת. להבטחת ביצוע חלקו של כל צד בהסכם ישתמש הצד שכנגד באמצעי-אימות טכניים, בדרך התואמת את הכללים המוכרים במשפט הבין-לאומי. קיימת אמנם זכות לפרישה חד-צדדית מההסכמים, אך חובה על הצד הפורש להודיע על כך שישה חודשים מראש, ולנמק את פרישתו. אמנם זכות הפרישה החד-צדדית מותרת רק אם היתה פגיעה חמורה באינטרסים העליונים של הצד הפורש.

האמנה להגבלת מערכות טילים-נגד-טילים איננה מוגבלת בזמן, אולם מדי חמש שנים — החל מכניסתה לתוקף — ייבחנו סעיפיה מחדש, בהתאם לשינויים הצפויים במישור מוגדר זה. אמנה זו נחתמה בה-

ברה"מ "MRV" צוללות נושאות טילים (כולם נושאי ראשי-נפץ אחד).

ארה"ב "MIRV"

"מרכב" ה-"MIRV" של ארה"ב נושא עד 10 ראשי-נפץ, שכל אחד מהם משוגר באופן עצמאי למטרה מוגדרת על-ידי מנגנון הנחיה אלקטרוני מתוחכם המצוי ב"מרכב".

לאחר שיגור ראשי-הנפץ האחרון חוזר ה"מרכב" לאטמוספירה ונשרף.

ארה"ב

- 1,054 משגרים עם טילים בין-יבשתיים, ללא הגבלה במספר ראשי-הנפץ שישאו, ועד 44 צוללות שנושאות 704 טילים, גם כאן ללא הגבלה במספר ראשי-הנפץ. יצוין כי ברשותה של ארה"ב עתה 1,054 משגרים עם טילים (1,000 "מינוטמן" ו-54 "טיטאן") ו-41 צוללות. עם זאת, רק 150 מהמשגרים הבין-יבשתיים ("ICBM") הם מסוג "מינוטמן 3" הנושא אשכול ראשי-נפץ עצמאיים ("MIRV"); בכוננתה להחליף את מרבית הטילים האחרים, "מינוטמן 1" ו-"2" במערכות "MIRV". ארה"ב עומדת גם להחליף את טילי ה"פולריס" המשוגרים מהצוללות, בטילי "פוסידון" בעלי אשכולות ראשי-נפץ ("MIRV") ואף להכניס לשירות צוללות גרעיניות חדישות ("ULMS") הנושאות משגרים רבים יותר; משיופעלו הצוללות החדישות היא מתחייבת להשמיד את 54 משגרי ה"טיטאן" המיושנים. כך (לקראת 1980) יהיו בידי ארה"ב 1,000 משגרים "ICBM" (מהיבשה) ועוד 710 משגרים "SLBM" (מצוללות).

ברה"מ

- 1,618 משגרים עם טילים בין יבשתיים ("ICBM"), ללא הגבלה במספר

ראשי-הנפץ, ועוד 62 צוללות, גם כאן ללא הגבלה במספר ראשי-הנפץ. יצוין, כי בניגוד ל-"MIRV" האמריקניים, מערכות ה-"MIRV" של ברה"מ נושאות ראשי-נפץ מונחים מראש — היינו שאינם ניתנים לשליטה עצמית לאחר הפיזור. לכן היתרון המספרי של הסובייטים במשגרים מתקוזז על-ידי יתרון אמריקני בולט במספר ראשי-הנפץ (כ-7,500 ראשי-נפץ לארה"ב כיום, לעומת 5,600 — לסובייטים). לברה"מ יש כיום 1,510 משגרי "ICBM", מתוך 1,618 שמוותרים לה על-פי ההסכם, ו-61 צוללות — מתוך 62 צוללות המותרות על-פי ההסכם. יותר ממחצית הצוללות הסובייטיות אינן גרעיניות, אלא מונעות בדיזל ונושאות מספר קטן של משגרים (על-פירוב 3 משגרים, לעומת 16 בצוללות האמריקניות). עם זאת, הואיל וניתנה לברה"מ אפשרות לפתח צוללות חדישות במקום המיושנות, היא הגבלה במספר הכולל של משגרים: 2,359 משגרים (לעומת 1,710 לארה"ב), מתוכם 950 "SLBM" (לעומת 710 לארה"ב) ועוד 1,409 "ICBM" (לעומת 1,000 לארה"ב).

יודגש כי זהו הסכם חלקי בלבד, שדן אך ורק בטילים בין-יבשתיים ("ICBM") ובטילים ארוכי-טווח מצוללות ("SLBM"). ההסכם אינו דן בטילים לטווח-ביניים ("IRBM") או לטווחים בינוניים ("MRBM"), מהם יש לברה"מ 700 ול-ארה"ב — מאומה; ההסכם אינו דן במפ-

צוללות (חלקן נושאות טילים בעלי אשכולות ראשי-נפץ "MIRV" — מסוג "פוסידון").

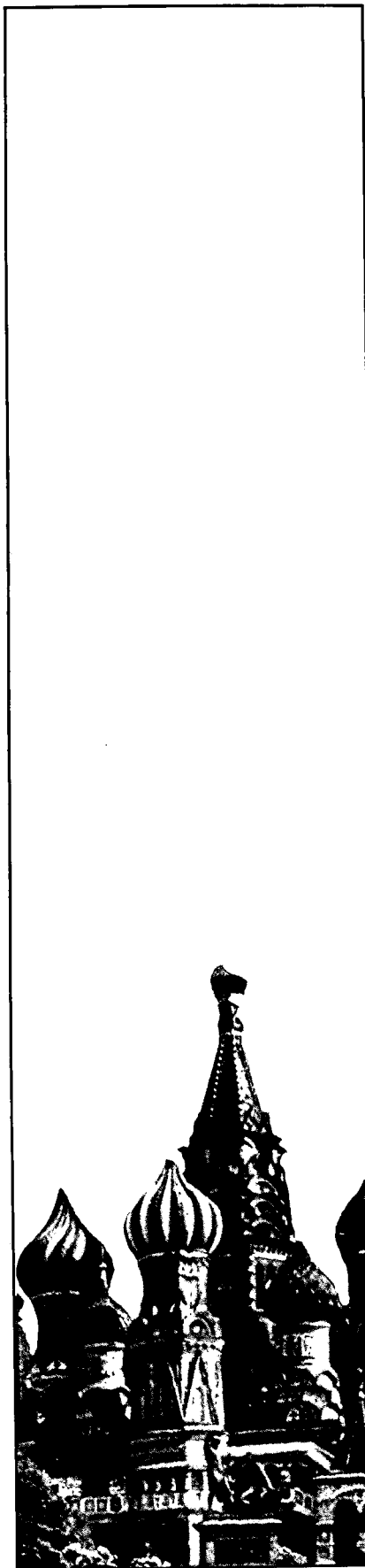
טילים בין-יבשתיים — חלחם "MIRV" מדגם "מנוטמן-3".

מערכה (ברית ורשה, ונאט"ו). ויתור טובי ייטי זה בא כדי לקדם את ההידברות בין מזרח ומערב באירופה, וכדי להיענות, במידה מסוימת, לדרישתה של ארה"ב, שלא ויתרה על שיתופן של בעלות-בריתה באירופה בשיחות אלה. לבסוף יצוין גם כי עובדת שליטתן של בריטניה ושל צרפת על נשק גרעיני עצמאי מחייבת, כשלעצמה, את שיתופן בשיחות, ובהקשר זה יובן גם המכשול הגדול שמציבה צרפת בהתנגדה לשיחות אלה.

קיים, איפוא, קשר בין ההגנה האסטרטגית להידברות בשאלות אירופיות: בעוד שהתמורות שהתחוללו במערכת העולמית — ובכלל זה מירוץ החימוש הגרעיני, הכמותי והאיכותי — הניעו את שתי מעצמות-העל להגיע להסכמים ראשוניים בדבר שוויון אסטרטגי וצמצום המירוץ בין-ניהן, הסכמה אסטרטגית זו חייבה אותן לצעוד צעד חשוב נוסף לקידום ההידברות בין מזרח למערב על עתידה של אירופה; וסוגיה אחרונה זו היתה החזית העיקרית בין שני המחנות מתום מלחמת-העולם השנייה. קשר זה בין שני התחומים אושר סופית בהסכמים בין הנשיא ניקסון לבין הצמרת הסובייטית, בעת ביקורו במוסקבה במאי 1972.

יש, על-כן, לבחון את תוצאותיה של הפסגה במוסקבה על יסוד הנחות אלה, הי-מגדירות את ההידברות בין מזרח למערב כאינטרס אסטרטגי-לאומי, חיוני לשתי מעצמות-העל. אין פירוש הדבר כי הפסגה באירופה וההסכמה בנושאים אסטרטגיים מחייבות מייד הידברות בין שתי המעצמות גם בסוגיות בין-לאומיות אחרות; במיוחד אין מסקנה זו מתבקשת לגבי שני מוקדי-המתחות העולמיים: ויאט-נאם והמזרח-התיכון. כל שמתחייב מפסגת מוסקבה הם אותם שנים-עשר עקרונות בסיסיים, שעליהם הסכימו ברה"מ וארה"ב, ושמשמעותם הברורה היא התחייבות הדדית למנוע עימות ישיר ביניהן.

וזכר גם כי בעת שהסובייטים חתמו על שנים-עשר העקרונות הפעילו האמריקנים הסגר ימי על צפון ויאט-נאם וערכו הפצצות אסטרטגיות בעמקה. הי-סובייטים לא ראו בכך חריגה מכללי-המשחק של מניעת מלחמה, והאמריקנים הניחו כך מראש, בנקטם צעדים אלה ימים מספר לפני ביקורו של ניקסון במוסקבה.

ציצים כבדים לטוח ארוך, מהם יש ל-ארה"ב 445 ("B-52") לעומת 140 מפציצי צים סובייטיים מסוגים נחותים יותר; ההסכם גם אינו חל על מפציצים כבדים לטוחים בינוניים, כגון ה-"FB-111" האמריקני או ה-"Tu-16" וה-"Tu22" הסובייטיים.

בדיון בסוגים אלה של נשק התעוררו בעיות רבות של חישוב; בין היתר משום שטילי ה-"IRBM" וכן ה-"MRBM" של ברה"מ מאיימים על בטחונה של אירופה (ולא של ארה"ב ישירות); הגבלת עוצמתם מחייבת, לפי דרישה סובייטית צודקת, הגבלה מקבילה של נשק גרעיני אירופי (בריטי וצרפתי) ושל נשק אמריקני (אסטרטגי) המוצב באירופה (מפציצים וטיילים). משום כך, יש קשר ישיר בין שיחות "SALT" — השיחות לצמצום החימוש הגרעיני — לבין שיחות "MBFR" — השיחות לקיצוץ הדדי ומאוזן בכוחות (באירופה). לא ייפלא, איפוא, כי בפסגה במוסקבה חייבה ההסכמה מצד ברה"מ וארה"ב צות הברית בנושאי שיחות "SALT" גם הסכמה עקרונית מצדן לקיים בהקדם את שיחות "MBFR". בשיחות אלה יידונו, נוסף לעוצמה האסטרטגית הגרעינית, גם יחסים-כוחות מקובלים; ובכלל זה שאלת פינויים של 300,000 החיילים האמריקנים המוצבים באירופה, או חלקם, והוצאת די-כוחות במדינות מזרח-אירופה (בעיקר גרמניה המזרחית, צ'כוסלובקיה והונגריה).

ההסכמה העקרונית בין ברה"מ וארה"ב צות הברית לקיים בהקדם שיחות לקיצוץ הכוחות באירופה נתאפשרה לאחר אשרור החוזים הסובייטי-גרמני, והפולני-גרמני, לאחר אישור חוזה ברלין — המגדיר את מעמדה של העיר — שנתאפשר לאחר ההסכמים הנוהליים בין שתי הגרמניות, וכמובן לאחר ההסכמה של ארה"ב לכינוסה (ב-1973) של ועידה לביטחון ולשיתוף-פעולה באירופה על בסיס רב-לאומי, כדרישת ברה"מ, אשר לשיחות לקיצוץ הכוחות באירופה ("MBFR"), לשתי מעצמות-העל היה עניין בהפרדתן מהוועידה לביטחון ולשיתוף-פעולה באירופה, בניגוד לעמדתן של מספר מדינות מערב-אירופיות (צרפת מתנגדת בכלל ל-"MBFR"). אך ברה"מ הסכימה לשיחות אלה יתנהלן בפורום מיוחד, שיכלול, נוסף לשתי מעצמות-העל, גם נציגות ממזרח אירופה ומ-

של הד"ר גונאר יארינג, הנובעת מהחלטת מועצת-הבטחון 242, שזכתה בתמיכת שתיהן.

לסיכום, יודגש כי קשה לקבל את הדעה שמושמעת בפי מספר עיתר-נאים בכירים, לפיה תפעלנה שתי מעצ-מות-העל בהתאם ל"רוח הפסגה במוס-קבה". בפסגה במוסקבה נשבו מספר "רוחות":

- "רוח" ההסכמה בשאלות אסטרטגיות;
- "רוח" ההבנה וההפשרה בסוגיות אירופיות;
- "רוח" ההתמודדות בנושא ויאט-נאם;
- "רוח" הניגודים/מאבק בענייני המזרח-התיכון.

עם זאת, ניתן להסיק מתוצאות מפגש הצמרת בין ניכסון למנהיגים הסובייטים, כי קיימת נכונות ממשית לצקת יסודות איתנים יותר למסגרת הדו-קיום בשלום, ולצעוד צעד חשוב נוסף למילוייה של מסגרת זו בתוכן של שיתוף-פעולה בתחור מים טכנו-כלכליים ומדעיים; נכונות כזו לא יכולה להגיב פירות, אלא-אם-כן היא מלווה במחווות ו, בהתנהגות טובה" דווקא במוקדי-מתיחות עולמיים; כזו, למשל, תהא מחוה רוסית בשאלת ויאט-נאם ערב הבחירות לנשיאות בארה"ב. אין פיי-רושו של דבר כי ברית המועצות צרי-כה לסגת מעמדותיה; המדובר בהתנה-גות שתאפשר ליריב מעט רוחה ברגעים גורליים. אם אמנם תנהג מוסקבה כך, לא מן הנמנע שארה"ב תידרש למחווה מצדה בזירות אחרות, ברגעים גורליים לסובייטים — למשל, במזרח-התיכון.

הרחוק. לגבי הסובייטים מהוה המזרח-התיכון את אגפה הדרומי של נאט"ו ומ-צויים בו גם מקורות האנרגיה החיוניים ביותר למערב-אירופה כיום, ובעשור ה-קרום — גם לארה"ב (נפט!). זאת ועוד: המזרח-התיכון משמש מבחינה גיאוגרפית בסיס חשוב לנוכחות הצבאית, המדינית והכלכלית של המערב במזרח-הרחוק מזה, וביבשת אפריקה מזה. שנית, ההתמודדות העיקרית במזרח-התיכון מתקיימת עתה דווקא בין ברה"מ לארה"ב, כשליתר ה-מעצמות השפעה שולית בלבד; ומבין הסכסוכים והניגודים בין הכוחות המקו-מיים, לסכסוך הישראלי-ערבי ולתוצאותיו יש משקל מרכזי ומכריע על מאזן יחסי-הכוחות הכוללים בין מזרח ומערב בזירה זו. שלישית, בניגוד לזירה האסיאתית, שם בעלות-בריתה וידידותיה של ברה"מ הן המדינות החזקות בסכסוכים המקומיים (צפון ויאט-נאם, צפון-קוריאה, הודו), ב-מזרח-התיכון המדינות החזקות והיציבות יותר, הן דווקא ידידותיה ובעלות-בריתה של ארה"ב. במיוחד אמור הדבר לגבי ישראל לעומת מצרים וסוריה.

בתנאים אלה אין לברה"מ אפשרות לתמוך בפעולה צבאית מצרית, כפי שעשתה זאת בפרשות צפון קוריאה, צפון ויאט-נאם והודו כי פעולה כזו תביא לא רק לתבוסה מצרית אלא גם תסכן באורח חמור את עצם הנוכחות הסובייטית בזירה. יתרה מזו, אין לברה"מ יכולת לנהל מבצעים צבאיים ישירים נגד ישראל, כסיוע למצ-רים, בדומה לסיוע שמגישה ארה"ב לדרום ויאט-נאם, וזאת משני טעמים: היא נמ-צאת בנחיתות במאזן הצבאי הכולל (מול ישראל והמערב); הזירה הוגדרה על-ידי הנשיא ניכסון כאינטרס לאומי של ארה"ב (בדו"ח לאומה מפברואר 1972). בתנאים אלה יש לשתי מעצמות-העל עניין להמשיך במאבק ביניהן במזרח-התיכון אך יש להן גם אינטרס חיוני ל-הבטיח כי לא תחול באיזור זה הידרדרות צבאית, שתעמיד את שתיהן בפני אתגרים חמורים ובלתי-רצויים. זו הסיבה העיקרית לכך שבניגוד לעמדה המנוגדת בסוגיית ויאט-נאם — שהובעה בהודעה המשותפת בתום הפסגה — מצאו שתי המעצמות ל-נחוץ להדגיש את הצורך בקידום פעילות מדינית במזרח-התיכון; אך בהעדר הס-כמה ביניהן לגבי אופיים של ההסדרים בין ישראל לערב ולדרכי השגתם, העדיפו מנהיגי ארה"ב וברה"מ לתמוך בשליחותו

המסקנה המתבקשת היא, שלגבי הזירה האסיאתית מודעות שתי מעצמות-העל ל-"נזילות" המצב — לשינויים ולתמורות המתחוללים בהיערכות הכוחות, ולמאבק המעצמות לנוכח עלייתה של סין (ובמידה מסוימת גם יפן), כגורם מעצמתי בזירה. בזירה שהכוחות הפועלים בה עדיין אינם קבועים ויציבים נודעת חשיבות רבה ליח-סי הכוחות הצבאיים; כללי ההתמודדות בין המעצמות בזירה כזו כוללים את "משחקי" הכוחות הצבאיים ואת הפעלתם, בעקיפין או במישרין. לארה"ב יש עדיפות צבאית בולטת על ברה"מ באסיה; לכן היא יכולה להרשות לעצמה להפעיל לח-צים צבאיים ישירים, כדי להכתוב הסדרים מדיניים הנראים לה, כלי להסתכן בעימות ישיר עם כוחותיהן של ברה"מ או של סין. התוצאה היא שבפסגת מוסקבה יכו-לות שתי מעצמות-העל לנהוג בצורה פרגמטית — להגיע להסכמה אסטרטגית ולהפשרה בסוגיות אירופיות, ובו בזמן להציג עמדות מנוגדות לחלוטין בסוגיות אחרות, כגון ויאט-נאם והמזרח-התיכון, תוך נכונות להמשיך במאבק ביניהן עד לאותו קו, שממנו ואילך מתעוררת במ-לוא חריפותה סכנת עימות-ישיר ביניהן (Brinkmanship) עד סף המלחמה.

אם בזירות היס-התיכון, המזרח-התיכון ומזרח לסואץ יש לארה"ב עדיפות בר-לסת במאזן הצבאי הכולל. אם נביא בחש-בון את עוצמתן של בעלות-בריתה ושל ידידותיה, כולל ישראל, יוצא כי לא זו בלבד שלארה"ב יש כושר להרתיע את הסובייטים ואת בעלי-בריתם, אלא יש לה גם יכולת הכרעה בכל קרב שאינו גרעיני. גם לגבי זירת המזרח-התיכון מודעים ה-סובייטים והאמריקנים ל-"נזילות" המצב, לשינויים ולתמורות שיכולים להתחולל עדיין באופי הכוחות המרכיבים את הזירה ובעוצמתם ובוודאי בנטייתם הבין-לאומית. לכן שואפות עדיין שתי המעצמות להפיק רווחים נוספים ממצב זה, לצבור נכסים, ולצמצם במקביל את הישגי היריב. מכאן שיש לברה"מ ולארה"ב עניין להמשיך לראות בזירת המזרח-התיכון זירת מאבק ומבחן ביניהן.

אולם מספר גורמי-יסוד מבדילים באופן מהותי את בעיית המזרח-התיכון מבעיית ויאט-נאם: ראשית, המזרח-התיכון סמוך לגבולותיה של ברה"מ ומהוה איזור קשר חיוני בין מרכיבי המפותחים לבין המזרח-

הדילמה • ציות ופקודה בלתי חוקית

בשנה שעברה הוצג בתיאטרון הקאמרי המחזה „הפקודה“ בעקבות הצגתו התקיימו בבתי-ספר צבאיים שונים בצה"ל דיונים על המחזה. להלן תמצית המחזה :

כתום מלחמת-האזרחים בין הצפון והדרום באמריקה ב-1865, נתגלה באנדרסונוויל מחנה שבויים, שהיה למעשה מחנה-מוות לכל דבר, על כל המשתמע מן המושג הנורא הזה. אלפי שבויים מן הצפון, עירומים וחסרי כל, מתו במחנה בתנאים בלתי-אנושיים, כשהם סובלים מרעב, ממחלות ומשיגעון; הגיעו הדברים עד לאכילת בשר-אדם.

מפקד המחנה, קפיטן וירץ, קצין בצבא הדרום שנפצע במהלך מלחמת-האזרחים, נעצר על-ידי צבא הצפון והועמד לדין צבאי. הועלו נגדו האשמות רבות, ביניהן התאכזרות אלי-אנושית לאלפי אנשים, שהביאה למותם, וכן רצח אדם במוידינו. הקולונל צ'יפמן, הקטיגור מטעם ממשלת ארצות-הברית, השתדל להוכיח באמצעות עדים, מהם מהימנים ומהם כוזבים, כי וירץ אכן אשם בכל שיוחס לו. על רבים מסעיפי האשמה וירץ כמעט לא חלק. טענתו היתה, שלא הוא היה האחראי לסדרים במחנה, לפי שכל ההוראות באו מגבוה והוא רק ביצע פקודות. עם זאת כבר בהאשמה העיקרית של רצח והוכיח, באמצעות רופא, שמבחינה גופנית לא היה מסוגל כלל לבצע את המעשים המיוחסים לו.

הקטיגור השתדל להוכיח שוירץ יכול ורשאי היה להמרות את פי הממונים עליו, ולא לקיים פקודות העומדות בניגוד למצפון. לעומתו טען הסניגור כי מילוי פקודות ללא ערעור הוא יסוד החוק הצבאי ווירץ לא היה רשאי להתקומם נגד פקודות מפקדי. אף-על-פי שדעת בית-הדין בעניין זה היתה כדעת הסניגור, חרץ את דינו של וירץ למיתה. השאלה: „מי אשם?“ נותרה פתוחה.

פינו אל שניים מהמשתתפים באחד הדיונים, שנערכו בעקבות המחזה וביקשנו שירחיבו, למען קוראי „מערכות“, את דבריהם בשיחה. ולהלן דברי שניים מהם: האחד — אל"מ צבי הדר, הפרקליט הצבאי הראשי — דן בנושא המשמעת הצבאית בכלל וציות לפקודות בפרט מן ההיבט המשפטי, והאחר — סא"ל בנימין שליט — מן ההיבט הפסיכולוגי.

קובע: „חייל שבמזיד לא קיים פקודה שניתנה לו מאת מפקד תוך מילוי תפ-קידו, או ססירב לקיימה בין בדיבור ובין בהתנהגות, דינו — מאסר שלוש שנים; עבר את העבירה תוך פעולה קרבית של יחידתו, דינו — מאסר שבע שנים, ואם עבר את העבירה בפעולה קרבית נוכח האויב, דינו — מאסר חמש-עשרה שנה.“

סעיף 123 — „אי קיום פקודה“ — קובע: „חייל שלא קיים פקודה שניתנה לו על-ידי מפקד, דינו — מאסר שתי שנים; עבר את העבירה תוך פעולה קרבית של יחידתו, דינו — מאסר עשר שנים.“

סעיף 124 — „התרשלות“ — קובע: „חייל שקיים ברשלנות פקודה או הוראה שניתנה לו, או שהתרחל במילוי תפקידו בצבא, דינו — מאסר שנה; מפקד יחידה או חייל בדרגת סמל ומעלה, שעבר עבירה כאמור, דינו — מאסר שנתיים.“

הנוק שנגרם מחמת אי-מילוי הפקודה הוא ברור וכפול: א. הנוק שנגרם בשל אי-ביצוע המשימה המוטלת בפקודה; ב. הנוק שנגרם למשמעת הצבאית עקב כל גילוי של הפרת משמעת. בתי-הדין הצבאיים חזרו והדגישו כי הכלל הוא שהיבט חייל לציית, ללא היסוס, לכל פקודה הנראית חוקית; אין זה מתקבל על הדעת שחייל ישקול כל פקודה שניתנה לו מטעם מפקדו ויחליט מדי פעם אם היא חוקית או בלתי-

האם חייב חייל לציית לכל פקודה הניתנת לו, או שמא קיימות פקודות להן הוא רשאי, ואף חייב, שלא לציית?

בעיה זו ננסה לסקור במאמר זה, בעיה שאינה חדשה בהיסטוריה הצבאית וקיימת בכל צבא מעצם היותו צבא.

הבעיה של מתן פקודות שאין מקום לקיימן עשויה להתעורר כל אימת שקיימת מערכת הירארכית של בעלי תפקידים, ובכל עת שמוטלת במסגרת מערכת זו — ובהתאם ליחס הירארכי — חובת ציות להוראות הממונים. הבעיה מתגלית בכל חומרתה דווקא לגבי אנשי צבא, כיוון שבמסגרת הצבאית אי-ציות להוראות הממונים מהווה עבירה פלילית.

כל צבא מושתת על יסוד המשמעת, המחייב כל חייל לציית לפקודותיהם של הממונים עליו ללא היסוס. משום כך הציות לפקודה הוא אחת המטרות העיקריות של ההדרכה והתרגול הניתנים לחייל מיום הכנסו לשירות הצבא. חובת הציות לפקודה מיוסדת על הוראות חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו—1955; החוק קובע כי סירוב לקיים פקודה, אי קיום פקודה ואף התרשלות בקיום פקודה על-ידי חייל הם בבחינת עבירות צבאיות, שדינן מאסר לתקופות שונות.

סעיף 122 — „סירוב לקיים פקודה“ —

פקודה בלתי חוקית

אלוף-משנה צבי הדר, פרקליט צבאי ראשי

חוקית; חייל המרגיש עצמו מקופח בשל הפקודה שניתנה לו, זכאי לקבול על-כך בפני המפקד הממונה או הרשות המתאימה, בלי שהדבר יגרע במשהו מחובתו לציית ללא היסוס לפקודה, כל עוד היא קיימת ולא בוטלה ע"י רשות מוסמכת. אם תוכר צדקת קבילתו יהיה על המפקד לתת את הדין, אם על חריגה מסמכות אם על התעללות בפקוד, ואם כשותף לביצוע עבירה. כדאי לתת את הדעת על דברי השופט-סים לעניין חשיבות הפקודה, כפי שנאמרו בפסק-הדין בפרשת כפר-קאסס: „חובתו הראשונה של חייל היא לציית לפקודות מפקדו, וציות בכל שלבי הפיקוד, מן הטור ראי ועד למפקד העליון הוא יסוד מוסד של הצבא, כל צבא — ותנאי הכרחי לכושר פעולותיו בימי שלום ובימי מלחמה...”

לאחר שראינו כי המשמעת היא יסוד מוסד לקיום הצבא, חייבים לנו לפתור את הבעיה שעלולה להתעורר כאשר חייל מצווה לבצע מעשה בלתי-חוקי. אין לנו דנים בשלב זה במעשה בלתי-חוקי בעליל, אלא במעשה בלתי-חוקי „סתם”. דרישות המשמעת הצבאית, המתבטאות בחובת הציות לפקודות, עשויות להתנגש במקרה זה בדרישות הדין הבאות לידי ביטוי בהוראות המשפט הפלילי. כאשר חייל מקבל פקודה בלתי-חוקית — שמשמעותה ביצוע מעשה המהווה עבירה — תובעת המשמעת הצבאית ציות ללא היסוס לפקודה, ואילו מרות-הדין אוסרת לבצע מעשים פליליים. התנגשות חזיתית זו יוצרת בעיה קשה מבחינה מעשית ועיונית. אם יציית החייל לפקודה בלתי-חוקית, ויעבור בכך עבירה, יהא צפוי לעונשים שמטיל המשפט הפלילי. אם יפר את הפקודה, ויימנע מלבצע את מעשה העבירה, עלול הוא לעבור על הוראות החוק הצבאי, ולהיות צפוי לעונשים הנקובים בו. אם נעמיד את החייל לדין ונרשיעו בכל מקרה, בין אם יבצע את המעשה ובין אם יסרב לבצעו, יהא בכך חוסר צדק והיגיון, שאין הדעת סובלתו. לצבא עניין שחייל לא יחשוש לבצע פקודות של מפקדיו ושימלא את תפקידו ביעילות, ללא בדיקת כל פקודה לגופה על כל דקדוקיה ופרטיה. לכן העניק החוק לחייל הגנה מפני אחריות פלילית כאשר עקב ביצוע פקודה, שאינה בלתי חוקית בעליל, הוא עובר עבירה.

סעיף 19 (ב) לפקודת החוק הפלילי 1936 קובע כדלקמן:

„לא יישא אדם באחריות פלילית בשל מעשה או מחדל אם עשה או לא עשה את המעשה באחת מן המסיבות הבאות, דהיינו: (א).....

(ב) בצייתו לצו של רשות מוסמכת, שהוא חייב על-פי החוק לציית לה, אלא אם הצו הוא בלתי-חוקי בעליל.”

רואים אנו כיצד הערך החיוני של חובת הציות לפקודות מוגן בחוק הפלילי. החייל חייב לציית לפקודה שניתנת לו, והחוק הפלילי מעניק הגנה כאשר הוא עובר עבירה בעקבות פקודה שקיבל. ניתן, איפוא, לסכם: קיבל חייל פקודה שאינה בלתי-חוקית בעליל, וסירב לבצעה, יעמוד לדין על סירוב זה לפי חוק השיפוט הצבאי; ביצע החייל את הפקודה, ובעקבות כך עבר עבירה, לא יישא החייל באחריות פלילית לאור ההגנה המוענקת לו בחוק הפלילי.

האם נובע מהאמור לעיל שחייל חייב לציית לכל פקודה הניתנת לו, ובכל מקרה יגן עליו החוק הפלילי? התשובה לכך שלילית. חייל אינו חייב לציית לפקודה בלתי-חוקית בעליל. אם נאמר שלעולם משמשת הפקודה צידוק לחייל, יהיה מעשהו בלתי-חוקי ככל שיהיה, יתן הדבר גושפנקא חוקית לכל מעשה תועבה ולכל פשע אשר יבוצע על-ידי החייל תוך ציות לפקודת מפקד. יתרה מזו, בכך נאפטר למפקד לנצל את סמכותו לרעה ול-הורות לפקודו לבצע פעולות החורגות מהמסגרת הצבאית ומענייני הצבא.

המחוקק הישראלי בחר בדרך, שניתן לכנותה בשם „עקרון אי-החוקיות בעליל”. חייל העובר עבירה תוך ציות לפקודה מגבוה יהיה פטור מאחריות למעשהו. ברם, אם אי-חוקיותה של הפקודה גלוי וברור בעליל, על פניה, חייב החייל לסרב לבצעה פן יישא בעונש על העבירה שעבר עקב ביצוע הפקודה.

סעיף 125 לחוק השיפוט הצבאי תשט"ו—1955 קובע לאמור: „לא יישא חייל באחריות פלילית לפי הסעיפים 122, 123, ו-124 אם ברור וגלוי שהפקודה שניתנה לו היא לא חוקית.”

הסעיפים 122—124 קובעים כלל בנוגע לחובת הציות לפקודות, וסעיף 125 קובע חריג. הכלל הוא כי חייל חייב לקיים כל פקודה, והחריג הוא כי אין חייל חייב

לקיים פקודה בלתי-חוקית בעליל. אם יסרב לבצע פקודה כזו לא יעמוד החייל לדין על אי-ביצוע הפקודה, בעקבות ההגנה שנותן לו סעיף 125 הנ"ל.

באופן מותאם לסעיף 125 לחוק השיפוט הצבאי קובע סעיף 19 (ב) לפקודת החוק הפלילי 1936, שחייל לא יישא באחריות פלילית בשל עבירה שעבר, „אלא אם הצו הוא בלתי-חוקי בעליל”. סעיף 19 (ב) קובע כלל חריג בנוגע לאחריותו הפלילית של מפקד פוטרת את החייל מאחריות פלילית, אך לא כן פקודה בלתי-חוקית בעליל.

חייל אינו חייב, לפי סעיף 125 לחוק השיפוט הצבאי, לקיים פקודה בלתי-חוקית בעליל, ואם הוא מבצע אותה עליו לשאת באחריות הפלילית למעשיו לפי האמור בסעיף 19 (ב).

בזאת ניתנת התשובה לשאלה שהצבנו בראשית המאמר, אם חייל חייב לציית לכל פקודה הניתנת לו. התשובה היא, אם כן, שחייל חייב לציית לכל פקודה אלא אם הפקודה היא בלתי-חוקית בעליל. השאלה העיקרית הנשאלת כעת היא, מתי פקודה היא בלתי-חוקית בעליל — שאז החייל חייב שלא לציית לה ואם יבצעה עלול הוא לעמוד לדין על ביצוע עבירה — ומתי הפקודה היא בלתי-חוקית „שלא בעליל” — כך שהחייל חייב לבצע עה ואם יסרב יעמוד לדין על סירוב לקיים פקודה.

המושג של „אי חוקיות בעליל” הוסבר בקטע מפורסם מדברי בית-הדין הצבאי המחוזי במשפט כפר-קאסס: „סימן היכרה של פקודה בלתי-חוקית בעליל — מן הדין שיתנוסס מעל לפקודה הנתונה ככתובת אוזרה האומרת: אסור! לא אי-חוקיות פורמלית נסתרת או נסתרת-למחצה, לא אי-חוקיות המתגלה רק לעיני חכמי משפט חשובה כאן, אלא הפרת חוק גלויה ומובר-הקת. אי-חוקיות ודאית והכרחית המופיעה על פני הפקודה עצמה, אופי פלילי ברור של הפקודה או המעשים שהפקודה מצוה לעשותם, אי חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין אינה עיוורת והלב אינו אטום או מושחת — זוהי מידת אי החוקיות בעליל הדרושה כדי לבטל את חובת הציות של חייל ולהטיל עליו את האחריות הפלילית למעשיו.”

אי-החוקיות בעליל נבחנת גם בבדיקת הקשר בין תוכן הפקודה לבין המסגרת

הצבאית ותפקידיו הרגילים של החייל בצה"ל. כאשר תוכן הפקודה הוא לבצע מעשה התורג באופן בולט מתחום פעולתו הרגיל והסביר של החייל בצה"ל, הרי שהפקודה נכנסת לגדר של הוראה בלתי-חוקית בעליל, שאין החייל חייב לציית לה. בין הגורמים שיש להביאם בחשבון לצורך ההחלטה אם פקודה היא בלתי-חוקית בעליל, אפשר למנות:

א. דרגתו הצבאית של נותן הפקודה ושל מקבל הפקודה והבדל הדרגות שביניהם. ככל שהדרגה של שניהם גבוהה יותר, גדלה האחריות האישית של שניהם כאחד.

ב. האם היה למקבל הפקודה יסוד לאמונה סבירה כי למפקדו, נותן הפקודה, ידועות עובדות הנוגעות לשאלת חוקיותה של הפקודה שאינן ידועות לו, למקבל הפקודה.

ג. האם היתה למקבל הפקודה שהות לברר לעצמו אם הפקודה היא חוקית.

ד. האם ניתנה הפקודה בימים כתיקונם או בשעת חירום מיוחדת.

ה. האם היה למקבל הפקודה יסוד לחשש שהוא עצמו יסבול מוות או נזק גופני חמור, אם יסרב למלא את הפקודה, וחשש זה פגם ביכולתו לברר אם הפקודה היא חוקית.

ו. הקשר בין תוכן הפקודה לבין תפקידו של החייל בצבא. היינו אם הפקודה קשורה לפעולה צבאית, לחובה או לתפקיד בצבא וניתנת לפקוד בקשר לענייני הצבא ובמסגרת חובתו ותפקידו.

אחר שיושמו כל הגורמים הללו על כף המאזניים, יש לשאול את השאלה העיקרית, המכרעת: האם בהתחשב בכל הגורמים האלה היתה הפקודה חייבת להיראות בלתי-חוקית בעיני מקבלה? קנה-המידה לברור שאלה מכרעת זו הוא אובייקטיבי, וגם אם הנאשם האמין שהפקודה אינה

בלתי-חוקית בעליל, לא תעמוד לו אמונתו אם לא היתה סבירה מבחינה אובייקטיבית.

ראינו שהדין קובע מבחן כללי לאי-חוקיות בעליל, שלאורו חייב כל חייל לבדוק פקודה הניתנת לו, לא קיימת רשימה סגורה של מקרים אותם קבע החוק כא-סורים בעשייה והכל תלוי בנסיבות העניין ובתוכן הפקודה.

זהו הדין אצלנו בסוגיית הציות לפקודה, שמצא את „שביל הזהב“ בין דרישות ה-משמעת הצבאית לבין „מרות הדין“, בעק-רון „אי החוקיות בעליל“. נראה שפתרון זה הוא הטוב שניתן להשיגו והוא הולם במלואו את עקרונות שלטון החוק.

יש לקבוע ערובה חוקית לכך שהסמכות שמפקדה המדינה בידי הצבא לשם הגנתה תופעל על-ידו ביעילות ולא תנוצל לרעה בניגוד לחוק. סעיף 125 של חוק השיפוט הצבאי וסעיף 19 (ב) של פקודת החוק הפלילי הם הערובה החוקית לכך.

החליט אם לקיים את הפקודה. משהותרה הרצועה וניתן פתח לשיקול סובייקטיבי בדבר החובה לקיים פקודה איננו יכולים לקבוע דפוסים ברורים חד-משמעיים לגבי חופש ההחלטה שניתן למקבל הפקודה.

על-ידי מערכת חינוך וערכים ניתן, אמנם, לנסות ולקבוע את דפוסיו של השיקול הסובייקטיבי, למשל קביעת נורמות של התייחסות על-ידי הדגמות והסברים. פרשת כפר-קאסם משמשת דוגמה למעשה בלתי-חוקי בעליל, אבל סביר בהחלט כי בעיני אנשים שונים תיתפסנה פקודות שונות כבלתי-חוקיות בעליל; כיוון שאין בנמצא מבחן מוחלט ואובייקטיבי קשה יהיה לקבוע אימתי הפקודה בלתי-חוקית בעליל; ניתן רק להשוות את שיקוליו של הפרט לנורמות-ההתנהגות המקובלות על הכלל. לכן, כאשר חפצים לדון ביחסו של הפרט לפקודה יש לבחון היטב את נורמות-ההתנהגות הרווחות בציבור אליו הוא משתייך.

יש לבחון שני היבטים בנורמות אלה: א. מהן הנורמות בדבר עצם החובה לצ-יית לפקודות, ו-ב. מהן הנורמות לגבי ההתנהגות הנדרשת בפקודה.

ברור שיש הבדלים גדולים ביחסן של תר-

ברצף, המתואר בצורה גרפית, לא מיוצג אי-ציות מכוון, המהווה סוג שונה; נדונה בו רק מידת הציות, כלומר באיזו מידה נתפסת ההוראה כמחייבת באופן מוחלט. קצה הרצף הימני, מייצג מצב שאינו מתיר למקבל הפקודה כל חופש החלטה לגבי הביצוע והקצה השמאלי מייצג מצב בו מקבל הפקודה מתיר לעצמו חופש-החלטה רב. במצב זה ההחלטה לבצע תלויה באילוצים נוספים, שמקבל הפקודה מתייחס אליהם.

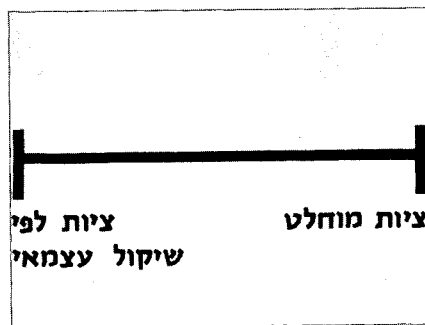
במצב של ציות מוחלט מתעלם מקבל הפקודה מכל שאר האילוצים ופועל לפי האילוץ העליון — הפקודה. נהוג לכנות מצב כזה: „ציות-עיוור“.

צה"ל, כרוב צבאות העולם, דורש ציות לפקודות — סמוך לקצה הימני של הרצף דלעיל. הכלל המפורש הוא שיש לציית לכל פקודה, „אלא אם הפקודה אינה חוקית בעליל“. אי-חוקיות בעליל של פקודה היא מסוג הפקודות שניתנו בכפר-קאסם, או מסוג הפקודות שהודגמו בהצגת התי-אטרון „הפקודה“, בה חויב מפקד של מח-נה שבויים להרוג את שבוייו או לגרום למותם.

צה"ל אינו דורש ציות עיוור בכל תנאי, אלא מתיר, בתנאים מסוימים, לשיקול-ול-

ציות

סא"ל בנימין שליט

לציות לפקודה או לסירוב לה, ניתן להת-ייחס כאל רצף של תהליך-החלטה, אשר מקבל הפקודה חייב לעמוד בו.

כל מקבל פקודה יכול לציית לה בצורה מוחלטת בכל התנאים, יכול לציית לה בהסתניגויות מסוימות או יכול לראות בה הנחיה, אשר יקבלה או ידחה אותה לפי שיקוליו המיוחדים בכל מקרה.

בויות ושל תת-תרבויות שונות למידת הציות לפקודות. לא הרי אדם הטוען להגנתו כי פעל בהתאם לפקודה — והוא בא ממסגרת שבה נורמות הציות מצויות בקצה הימני של רצף הציות (למשל, גר-מניה) — כהרי אדם שגדל בחברה שבה נורמות הציות מצויות בצדו השמאלי של רצף הציות (למשל בני תנועות קיבוציות מסוימות).

כלומר, דרגות החופש של החלטה העומדת לרשות בן תרבות אחת, שונות מאלה העומדות לרשות בן תרבות אחרת — כתוצאה מהחינוך שקיבל בסביבה שגדל בה.

כאשר אדם שמוצאו מתרבות אחת מופעל במסגרת נורמות של תרבות אחרת מתחולל בקרבו מאבק פנימי חמור. למשל, כאשר חייל, שמוצאו בתרבות המתירה דרגות-חופש רבות בהחלטה, מופעל במסגרת צבאית — הכופה דרגות-חופש מעטות יחסית — תהיה הסתגלותו למסגרת החדשה קשה מזו של חייל שגם בסביבתו הקודמת הותרו לו דרגות-חופש מועטות בלבד.

ככל שהפער בין דרגות חופש שמתירות שתי מערכות-ההתייחסות שבהן פועל האדם גדול יותר, ייפגע יותר תפקודו של הפרט. שאיפתה של מערכת החינוך בצבא היא להביא להקטנת פער זה ככל האפשר על-ידי הקנייתן של נורמות-ציות חדשות. ככל שמערכת החינוך והערכים שואפת יותר ימינה ברצף הציות, זכותה המוסרית לדרוש התנהגות והתייחסות מהסוג הדורש חופש החלטה קטנה. אם נביא כלל זה לקיצוניות ינבע ממנו כי אין לשפות אדם על שציית להוראה, בלתי-חוקית בעליל, בהתאם לתפיסתה של המסגרת השופטת, אם כל מסגרת התייחסות שבה חונך דרשה ציות עיוור. ומסקנה נוספת: אדם אשר חונך לציות עיוור משקף בהתנהגותו את ערכיה של המערכת ואינו משקף כלל את ערכיו שלו. במידה מסוימת נובע מכך, כי כל מערכת הדורשת ציות עיוור, התנהגות המבוססת על פקודות, השוללות כל שיקול דעת והאוסרת לפקפק בערכן של הוראותיה, היא מערכת החותרת תחת קיום האדם. בצורה ציורית ניתן להציג משוואה בה קיים יחס הפוך בין צלם האדם לבין כפייתיות המערכת.

לעומת זאת אנו נוהגים לתאר התנהגותו של אדם, שאינו מתחשב כלל בחוקי החבר-

רה — דהיינו, אינו מציינת כלל לנורמות ההתנהגות שלה — כ„פרא אדם“, או אף אומרים עליו: „מתנהג כחיה“.

כל חברה תוחמת לעצמה תחום של ציות ובהתאם לו היא קובעת מהי „ההתנהגות האנושית“ הסבירה הנדרשת מחבריה; חריגה לימין או לשמאל מתחום שנקבע תגרוור בעקבותיה עונש.

עד כה דנו במשמעות הנורמה של חובת-הציות עצמה, אולם בכל מקרה יש לבחון גם את מהות הפקודה. ככל שהפעולה הנדרשת שונה מהנורמה ההתנהגותית של הקבוצה אליה שייך מקבל הפקודה יש צורך בפקודה „חזקה“ יותר.

ההתנגדות הקלושה ביותר לביצוע הפקודה תהיה במצב בו קיימת נכונות לציות עיוור והפקודה הנדרשת היא נורמטיבית; ככל שהאדם פועל לפי שיקולים (היינו יותר דרגות חופש) תהיה התנגדותו עזה יותר לביצוע כל פקודה. נוסף לכך, ככל שהפקודה חורגת יותר מנורמת ההתנהגות המקובלת כן תגדל ההתנגדות לביצועה. ההתנגדות העזה ביותר תהיה אצל אדם בעל מספר רב של דרגות-חופש, המקבל פקודה אנטי-נורמטיבית; סביר להניח כי אדם כזה יסרב לקיים את הפקודה.

מהדוגמאות שהובאו לעיל ברור כי פקודה להרוג שבויים, או אורחים נתפסת אצלנו כאנטי-נורמטיבית (בלתי-חוקית בעליל). אולם מניחוח המילים „להרוג שבויים“ נמצא כי הגורם המרתיע הוא המילה „שבויים“; שהרי במסגרת הצבא ההוראה להרוג, כשלעצמה, היא נורמטיבית בהחלט. כלומר, במסגרת הנורמות שלנו יש היתר להרוג חיילי אויב אך לא בני-אדם, ככלל. האיסור בתרבותנו להרוג חל על כל בני-האדם למעט „חייל אויב“ או „אויב“.

ההגדרה של „חייל אויב“ לצורך פקודה זו אינה ברורה וחד-משמעית ואף אינה חלה על מי שנמנה עם צבא אויב; תחולתה תה מוגבלת רק לאותם חיילים שנמצאים במצב פסי מסוים; למשל: חייל אויב אשר ידיו מורמות למעלה לאות כניעה מוציא עצמו מכלל „חייל האויב“, לצורך הפקודה הנידונה, ועובר לקבוצת „בני-אדם“ שאין להרגם.

ככל שהתחומים של מותר להריגה פחות ברורים כן תיתפס הפקודה להרוג בפחות בהירות כאנטי-נורמטיבית, ולכן יהיו פחות הסתייגויות לביצועה.

כאשר שופטים אדם, כאותו מפקד מחנה במחנה „הפקודה“, יש לבחון באיזו מידה

ראה את גרימת מותם של השבויים כמעשה חורג מהנורמות של קבוצתו; יש לבחון אם בני קבוצתו היו מסווגים את ההרוגים כ„מותרים להריגה“, ואין לבחון את המעשה על-פי נורמות-ההתנהגות של השופטים, שעשויים להשתייך למערכת-ערכים שונה לחלוטין.

הנה דוגמה למצב שבו שתי מערכות של ערכים ישפטו בצורה נוגדת לחלוטין: היפנים ידועים בהתנהגותם הנפשעת לשבויים במלחמת-העולם השנייה; בסרט „הגשר על הנהר קווין“ מוצגת התנהגות זו בצורה דרמטית וכן מוצג השינוי הבר-לט ביחסם לקבוצת השבויים הבריטים שנפלה לידיהם. ההסבר להתנהגותם של היפנים נעוץ בעובדה שבסולם הערכים שלהם מודגש הערך של כבוד האדם וצלמו; כאשר נפגע צלם האדם, לפי הבנתם, הוא פוסק מלהיות אדם ועליו למות. לכן נפוץ מנהג ה-„חארא-קירי“, כתגובה על „בושות“ אשר בעיני אנשי המערב לא נתפסות כחמורות או כפוגמות ביוקרה. לפי ערכי היפנים שבוי הוא אדם שנכשל. לאדם כזה אבד צלמו וחול להיות אדם; ממילא גם אין להתייחס אליו כאל אדם. ממש כשם שאנו רואים בשינוי זוית ידיו של חייל מעבר מסוג של „כשר להרגו“ לסוג של „אסור להרגו“, כך רואה היפני בחייל שנכנע כעובר מסוג של „אדם“ לסוג של „תת-אדם“. בסרט „הגשר על הנהר קווין“ הביאה התנהגותם הגאה של הבריטים לכך שהשבויים — „תת-אדם“ — נתקבלו שוב לחברת „בני-אדם“ והיחס אליהם שונה בהתאם.

מתוך האמור לעיל משתמע כי בניגוד למערכת החוקית — אשר יכלה, לכאורה, להגדיר כיצד יש לשפוט אדם ולקבוע מתי מותר סירוב לפקודה — בניחוח פסיכולוגי המצב מעורפל יותר.

כאשר בודקים התנהגות אדם בתגובה לפקודה יש להביא בחשבון את יכולת ההחלטה הבסיסית (דרגות החופש) אשר הוקנתה לו על-ידי המערכת שחונך בה ויש לבדוק באיזו מידה סתתה ההתנהגות שהתבקשה מהנורמות הנהוגות בקבוצתו. מבחינה מוסרית, לפחות, ניתן לשפוט אדם רק על מעשים שעשה מעבר למסגרת האילוצים שפועלים על קבוצת התייחסותו החברתית. אין להאשימו על פעולה שעשה כאשר היא משתלבת במסגרת הנורמות של קבוצתו ואין לשפטו לפי נורמות וערכים של קבוצה אחרת.

מערכת שריון ב"קשת קורסק"

יום ה-,"ע" — 5 ביולי 1943.
המערך הרוסי מוכן להשיב
מלחמה שיערה. כוחות עצומים
רוכזו למערכה הגדולה. הם
ניצבים בעמדות, במצדים
ובשטחי הריכוז, נכונים למערכה
אשר הגרמנים ודאי יפתחו בה
מיידי.

המתקפה ב-5 ביולי
למרות האבידות אשר סבלו עקב האש
הארטילרית והאווירית המכינה של הר-
סים, פתחו אלפי כלי-רכב משוריינים
גרמניים בבוקרו של 5 ביולי בתנועת
מלקחיים בשתי החזיתות, מצפון ומדרום,
תוך הפעלת מטריה אווירית של מאות
מטוסי-קרב. הארמיה ה-9 הגרמנית תקפה
את חזית המרכז מצפון, כשבמרכז האר-
מיה קורפוס השריון 41; קורפוס זה היו
לו הטנקים הרבים ביותר והוא היה את
המאמץ העיקרי של הארמיה. הקורפוס
תקף לעבר אולחובסקה. מאמצים משניים
הונחתו על-ידי קורפוס השריון 36 ו-47
באגפי המאמץ העיקרי לעבר גניל ומאלו-
ארכנגלסק. קורפוס השריון 23 התקדם
מאחור כעתודה. רחב גזרת ההתקפה של
הארמיה היה כ-55 ק"מ.

ארמיית השריון ה-4 תקפה באותה עת
מדרום את מערך ההגנה של חזית וורונז',
כאשר קורפוס משוריין ס"ס ה-2 מהוה את
המאמץ העיקרי לעבר אובוואן וקבוצת
„קמפ" — מאמץ משני לעבר קורוצה.

בחזית המרכז פרצו שני צוותי-קרב
ב-0530 לעבר עמדות הארמיה ה-13 הר-
סית. צוותי-הקרב כללו, כל אחד, 30 ו-50
טנקים, מלווים בחי"ר ממונע. כאשר הגיעו
לטווח קצר ביותר מהחפירות הרוסיות
הונחתה עליהם אש ארטילרית, אש מקל-
עים מעמדות שהיו פזורות בשטח ואש
נשק-קל יעילה ביותר. החי"ר הגרמני,
אשר הופרד מהטנקים, נאלץ לתפוס מח-
סה. ההתקפה דעכה והגרמנים נסוגו לקו
ההתחלה שלהם.

ב-0830 חידשו את התקפתם לאחר הכנה
ארטילרית, אשר נמשכה כשעה. בראש
הכוח המסתער התקדם חי"ר מלווה בטנקי
„טיגר" ו„פרדיננד", ואחריהם — בגל שני
— מאות טנקי „פנצר סימן 4" ויחידות
חרמ"ש. הרוסים הפעילו לשם סיוע לכו-
חות המגינים עוצמה אווירית אשר טרם
נראתה כמותה בחזית, וגם ההתקפה הגר-
מנית השנייה נכשלה.

במשך היום הניחו יחידות-הנדסה רוסיות
6,000 מוקשים חדשים בגזרת הארמיה
ה-13. יותר מ-100 טנקים ותותח-יסער
מתנייעים של הגרמנים נפגעו מהם ביום
הראשון ללחימה. שדות-המוקשים הונחו
בשיטה אשר הגבילה את תמרון הטנקים
הגרמניים, כי השדות הללו אילצו אותם
לשנות צירי הסתערות ולחשוף אנפים;
עקב כך תועלו לשדות-השומדה, שנשלטו
על-ידי טנקים, תותחים נ"ט ועוצמה אר-
טילרית אשר גרמו לגרמנים אבידות
קשות מאלה שנגרמו להם בשדות-המוק-
שים.

רק בהתקפה החמישית הצליחה הארמיה
ה-9 — בפיקודו של גנרל מודל — להב-
קיע חלק ממערך-ההגנה העיקרי בגזרת
הארמיה ה-13, בחזית המרכז. במשך היום
הראשון תקעו הגרמנים במאמץ העיקרי
שלהם טרזי בעומק של 6-8 ק"מ.

בגזרת הארמיה ה-70 הצליחו הגרמנים
בהתקפתם השנייה לעבר גנילץ להדוף את
הרוסים כ-5 ק"מ במשך היום; ב„תפר"
שבין הארמיה ה-13 והארמיה ה-48 הצ-
ליחו הגרמנים בהבקעתם לעבר מאלו-
ארכנגלסק, אולם נהדפו לעמדותיהם הרא-
שוניות בהמשך היום, כתוצאה מהתקפות-
נגד רוסיות.

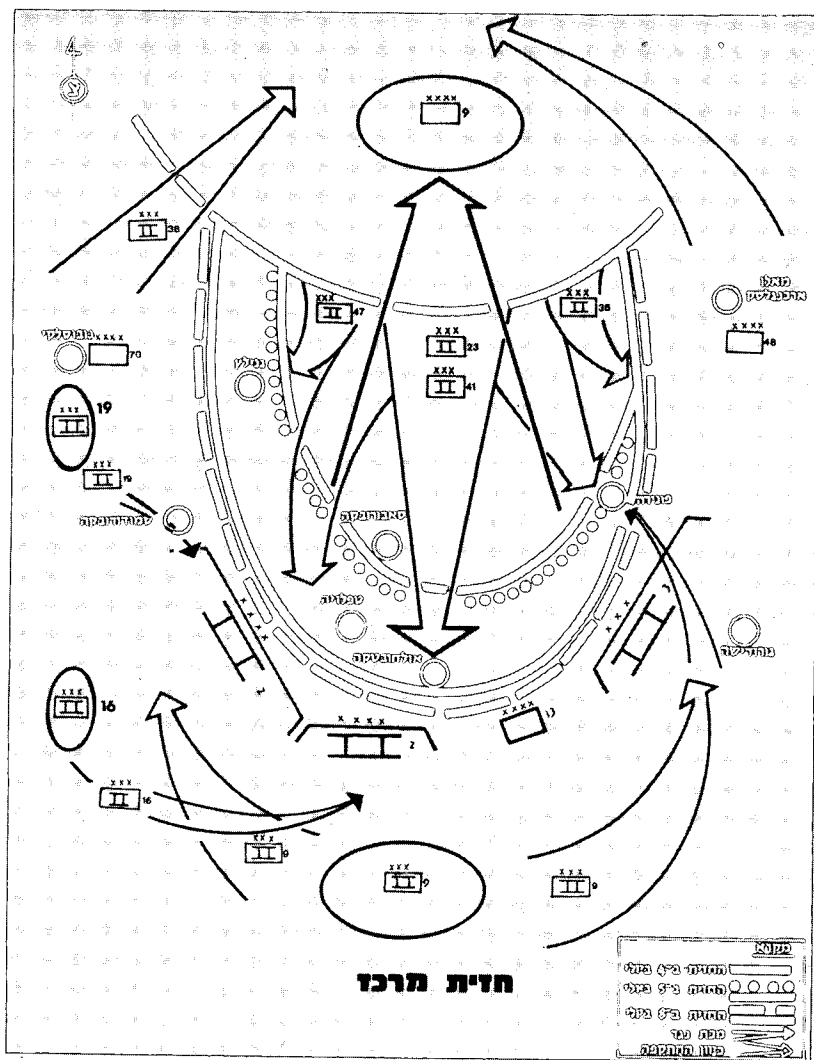
הלחימה של היום הראשון בחזית וורונז'
התנהלה על-ידי הארמיה המשוריינת ה-4
בפיקודו של גנרל הוט ועל-ידי הקבוצה
האופרטיבית „קמפ". היא התחילה כש-
סיכוייה להצלחה טובים. המטרה-הכללית
הרוסי סבר, שהמאמץ העיקרי של הגרמ-
נים יופעל בחזית המרכז ולכן קיבלה חזית

וורונז' קדימה משנית בכוח-אדם ובאמצעי
לחימה.

בחזית זו הביאו הגרמנים לביטוי יעיל את
העקרונות של הפעלת הטנקים; שני כו-
חות משוריינים רבי-עוצמה (גרמניים)
נמצאו משני צדי העיר בלגורוד ואף-על-
פי-כן הצליחו הגרמנים להעלים מעיני
נטוטיין, מפקד החזית, היכן פועל המאמץ
העיקרי בגזרה זו.

הוט חשש, שבמהלך הלחימה עם ארמיית
הטנקים ה-1, בפיקודו של גנרל קטקוב,
יותקף מהאגף המזרחי על-ידי ארמיית
הטנקים ה-5, בפיקודו של גנרל רוטמיס-
טרוב, בעוד מערך-ההגנה הרוסי יציב
בחלקו. כדי למנוע מהרוסים לרכז כוחות
החליט לכבוש מהר, ככל שאפשר, את
פרחורובקה. השולטת על צירי התגבורת
מהמזרח.

הארמיה המשוריינת ה-4 הצליחה ביום
הראשון להבקיע את מערך-ההגנה העיקרי
של הרוסים בכיוון המאמץ העיקרי, או-
בוואן. הרוסים קיבלו את פני הגרמנים
בעוצמת-אש עזה ביותר, אשר הופעלה
מכל כלי-הנשק ואשר הפתיעה את שדרות
הטנקים התוקפים בעוצמתה ובדיוקה.
קורפוס השריון ס"ס ה-2 — אשר פעל
במאמץ-העיקרי של הארמיה ה-4 — הת-
פזר ותפס מחסה. רק בצהרי היום, אחרי
שמטוסי ה„שטוקה" הצליחו לשתק את
הארטילריה הרוסית, חידש הקורפוס את
התקדמותו. למרות האש החזקה, גשמי
זעף אשר הפכו את שדות-הקרב לכו-
ציים, היתקלויות-פתע בשדות-מוקשים
מוסוים ועל-אף האבידות הכבדות — המ-
שיכו הגרמנים בהתקפתם והצליחו להתקדם
לעומק של כ-10 ק"מ. הם פיצלו את
ארמיית החי"ר ה-6 לשניים וסיכנו אותה.
קבוצת „קמפ" הצליחה לצלוח את הנהר
דונץ, להקים ראש-גשר ולהתקדם לעבר
רז'אבץ. הגייסות הרוסיים הצליחו כאן
בקרב-ההגנה שלהם יותר מאשר עמיתיהם
בארמיה ה-6. ההתקדמות של קבוצת
„קמפ" היתה אטית והיא לא יכלה על-כן

לבצע את משימתה העיקרית: לאבטח את האגף המזרחי של קורפוס ה-2 המשוריין.

הגרמנים הצליחו לשמור על שליטה באויר למשך זמן קצר, וזאת רק באזורי המאמ-צים העיקריים שלהם, אם כי ביצעו כ-3,000 גיחות ביום. בתום היום הראשון, לאחר קרבות-אויר אכזריים, עברה העל-יונות האוירית בשמי שדות-הקרב לחיל-האויר הרוסי, וארמיית האויר ה-2 וה-16 יכלו לעבור לסיוע מוחשי למערך ההגנה. הרוסים זכו לשליטה באויר כתוצאה מלחצם של הגייסות הגרמניים על מפקדתם לקבל סיוע אוירי. ההיענות לדרישה זו היא שגרמה לפיזור המאמץ האוירי ומנעה מן הגרמנים את היכולת לרכז משאבים נגד חיל-האויר הרוסי.

למרות שהגרמנים לא התקדמו בתום יום-הלחימה הראשון בחזית המרכז ובחזית וורונז' אלא בפאתו של מערך-ההגנה הר-סי העיקרי, קיבלו מפקדי-החזיתות הר-סיים אישור להפעיל את העתודות שלהם מוקדם מהמתוכנן ולהכניס אותן לחימה למחרת עם בוקר, כדי להשיב את המצב על כנו.

הלחימה בחזית המרכז

ב-6 ביולי חידשה הארמיה ה-9 של מודל את התקפתה בגזרת הארמיה ה-13. עד הערב הצליחה — במחיר של כ-25,000 הרוגים ופצועים ושל כ-200 טנקים ותו-תחייסער — להעמיק את ההבקעה במספר קילומטרים. עד לשלב זה נמנע מודל מלהפעיל את עיקר כוחות הטנקים שלו. אולם בשעות הצהריים דוּחן לו שהחזית באיזור הובקעה, והוא הפעיל שלוש דיי-ביויות טנקים, במגמה לנצל את הפרצה. בתנאים אחרים היתה חדירה זו מביאה דיביויות טנקים אלה לעורף מערך-ההגנה של החי"ר. אולם המצב בחזית זו היה מיוחד: מפקד-החזית הרוסי, גנרל רוקר-סובסקי, החליט ב-5 באוגוסט אחר-הצה-ריים להפעיל באותה גזרה את ארמיית הטנקים ה-2 כדי להקדים את הגרמנים ולשבש את תכניותיהם.

בהתאם לתכנית אשר עובדה מראש הופ-עלה, אחר הרעשה ארטיילרית, ארמיית הטנקים ה-2 — מתוגברת בקורפוס הטנ-קים ה-9 ובסיוען של ארמיה 13 ושל אר-מיית-האויר ה-16 — להתקפת-נגד לעבר גזרת אולחובטקה. בשעות אחר הצהריים נערכה הארמיה לקראת ההתקפה. לזמן

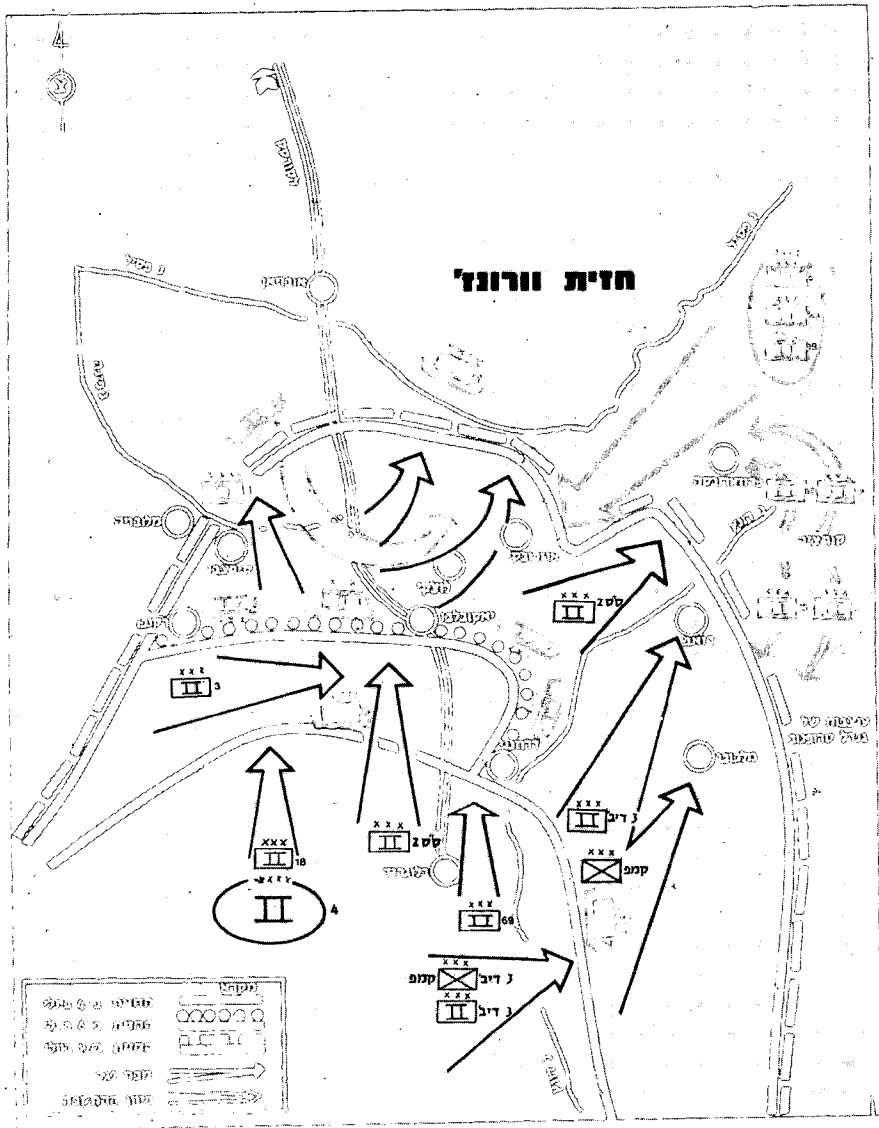
הטנקים הכבדים והבינוניים של הגרמנים בלחימה ניידת. הוא התיר לתמרן עם טנ-קים בשטח פתוח רק נגד כוחות חי"ר ושריון קל.

לאחר כשלון התקפות-הנגד הקימו אר-מיית הטנקים ה-2 וקורפוס הטנקים ה-19 בליל ה-7 ביולי מערך הגנתי, במרחב פוגירה — סמודורובקה.

ההיערכות האופרטיבית של הארמיה היתה בדרג אחד, תוך החזקת חטיבת טנקים כעתודה. רחב החזית של הארמיה השתרע על 30 ק"מ והקורפוסים שלה קיבלו גזרות אחריות ברחב של 12 ק"מ כל-אחד. כל הקורפוסים נערכו להגנה בשני דרגים. כל חטיבה בדרג הראשון הגנה על גזרה של 3-4 ק"מ. קורפוס הטנקים לא קיבלו גזרות עצמאיות להגנה אלא השתלבו בדיביויות החי"ר של הארמיה ה-13, דבר

נודעה עכשיו חשיבות מכרעת בהפעלתה היעילה. אם כי הטנקים הספיקו להיערך בעוד מועד, הרי מחמת תקלות בפריצת נתיבים בשדות-המוקשים, אשר דרכם היתה אמורה הארמיה לעבור בהתקפתה, ומחמת שיבושים בכניסה מתואמת לחי-מה — נכשלה התקפת-הנגד. הארמיה לא הצליחה להדוף את הטנקים הגרמניים ולהשיג הישגים טריטוריאליים, והיא עצ-מה נאלצה לסגת ולהיערך להגנה במערך השני.

ב-7 ביולי עם שחר, לאחר הכנה ארטי-לרית ואוירית, עבר קורפוס הטנקים ה-19 להתקפת-נגד מזרחית לנובוסלקי. התקפה זו הצליחה יותר, אולם לא השיגה תוצאות מכריעות. אז החליט רוקוסובסקי לחפור עמדות-תובה לטנקים. להשתמש בהם להגנה ניחת, ולהימנע מהתמודדות עם

שהביא להגדלת העוצמה נ"ט מול הת-
קדמות השריון הגרמני. כמרכן הביא הר-
בר להגברת כושר ההתנגדות וחיזק את
כושר ההגנה של כל חזית המרכז. שימוש
זה בקורפוסים טנקים במערכה הגנתית היה
חדש בתורת הקרב והעיד על כושר אלתור
ועל מגמה להרחיב את משימותיהן של
עוצבות טנקים ושל עוצבות ממוכנות
במבצעים הגנתיים.

על הגבעות בין פונירה לאולחובסקה
נערכו הקרבות העזים ביותר. כאן, בין
שדות-חיטה בוערים, עמדה ההתקפה הגר-
מנית בפני הכרעה. בשמש לוחטת ניטשו
קרבות עזים ואכזריים ביותר, שמעטים
היו כמותם בהיסטוריה. קרבות הטנקים-
בטנקים נערכו בהיקף ובעוצמה אשר נפלו
בממדיהם רק מקרבות הטנקים-בטנקים
שניטשו כעבור מספר ימים בגזרת וורונז'.
הגרמנים תקפו גל-אחר-גל. חטיבות הצ-
טמקו לגדודים; גדודים — לפלוגות;
ופלוגות — למחלקות. חרף אבידות כבדות
אלה המשיכו הגרמנים בהתקפתם, אולם
לא הצליחו לפרוץ את המערך הרוסי.
ב-8 ביולי הפעיל מודל את עתודתו האח-
רונה נגד הכפר ספלויה. עוצמת-טנקים של
שלוש דיביזיות, מלווה בחי"ר ממונע, פרי-
צה לכפר ונתקלה בהתנגדות רוסית עזה,
שכללה: שתי דיביזיות חי"ר, דיביזיה
ארטילרית, חטיבות טנקים וחטיבת תות-
חים מתנייעים. למרות העוצמה ההגנתית
הזו כבשו הגרמנים את הכפר והרוסים
נאלצו לסגת, אך התקפת-הנגד שביצעו
מייד עם נפילת הכפר החזירה אותו
לשליטתם. שלוש פעמים עבר הכפר מיד
ליד, ובסופו של דבר נשאר בשליטת
הרוסים. גם איזור זה עמד, איפוא, במת-
קפה הגרמנית.

בחלקה המזרחי של החזית שוכן הכפר
פונירה, שהפך לסטלינגרד-זוטא. תחנת-
הרכבת בצפון הכפר נפלה לידי הגרמנים
ביום הראשון להתקפה, אולם מכאן ואילך
הפך כל בניין למבצר, והגרמנים התקדמו
לאט-לאט, צעד-אחר-צעד. כדי לשבור את
הקיפאון הפעיל מודל, בליל 10-11 ביולי,
את עתודות החרמ"ש האחרונות שלו. די-
ביזיית החרמ"ש הצליחה לכבוש את מרכז
הכפר, אולם שעות מספר לאחר מכן הגיעו
לכפר קורפוס הטנקים ה-9 ודיביזיית הג-
וורדיה ה-4 הרוסיים. תקפו תוך תנועה,
השתלטו שוב על הכפר וייצבו את החזית.
לאחר ימי-לחימה אחדים היו הגייסות
הגרמניים אשר תקפו מצפון לעבר קורסק

מותשים ומדולדלים, ונאלצו לעבור להגנה.
למרות אבידותיהם העצומות בכוח-אדם
ובמשאבי לחימה הסתכם עומק ההתקד-
מות של הגרמנים ב-10-12 ק"מ. שום
הישגים אופרטיביים לא השיגו. יתר-על-
כן, הגרמנים לא יכלו להחזיק אפילו בש-
טחים שכבשו. ב-15 ביולי — ימים אחדים
לאחר תחילת המתקפה הגרמנית — עברו
כוחות חזית המרכז להתקפת-נגד ועד 17
ביולי כבשו שוב את כל השטחים שהפי-
סידו והשיבו את המצב בחזית לקדמותו
כפי שהיה עד לתחילת מבצע "צטן-ל".

הלחימה בחזית וורונז'

מפקד החזית, גנרל רוקוסובסקי, חשב
בתחילה להטיל את כוחותיו למתקפת-נגד
על הכוחות החדודים של הגרמנים —
ארמיית הטנקים ה-4 והקבוצה האופרטי-

הארמיה בכוחות מיוחדים, להפעלה במערכים נגד חדירה, כללה שני גדודי הנדסה. הקורפוסים והחטיבות גם הם נערכו בשני דרגים. רוחב גזרה של חטיבה היה 4-5 ק"מ והעומק — 5-6 ק"מ. במקביל לארמיית הטנקים ה-1 נערכו בדרג השני קורפוס פוסי-הטנקים העצמאיים ה-2 וה-5. קורפוס הטנקים ה-5 נערך באיזור יאקובלבו, וקורפוס הטנקים ה-2 — באיזור דרוז'ני. רוחב גזרת האחורית של הקורפוסים היה 16-19 ק"מ. אם כי משימות מעין אלה לארמיית הטנקים ולקורפוסים לא נצפו מראש, הספיקו העוצבות במשך הלילה לחפר את הטנקים בעמדות ולהכין תכנית אש ותכנית מבצעית. למרות הזמן הקצר נחסמה בבוקר 6 ביולי גזרת ההתקדמות לעבר אובויאן במחסום עצום של טנקים — ארבעה קורפוסים טנקים וקורפוס ממוכן אחד; לעובדה זו נודעה השפעה מכרעת על כל ניהול המערכה בעתיד בחזית וורונ'.

בבוקר 6 ביולי חידשו הגרמנים את התקפתם וניסו להבקיע את מערך-ההגנה הרוסי על-ידי „אגרוף“ חזק של טנקים, להתחבר לדרך בלגורוד — אובויאן ול-המשיך לעבר קורסק. התקדמות הגרמנים נבלמה על-ידי הקורפוס הממוכן ה-3 ודי-ביזיית החי"ר ה-51. הגרמנים אירגנו מחדש את כוחותיהם ותקפו שוב ב„תפר“ שבין הקורפוס הממוכן ה-3 וקורפוס הטנקים ה-5. התקפתם התמקדה בכיוון כללי לוצ'ק-יאן-רובסקי; הם הבקיעו את הדרג השני של מערך-ההגנה הרוסי והתקדמו במשך 7 ביולי לעומק 18 ק"מ.

הניסיון לבטל את הישגי הגרמנים בהתקפת-נגד באמצעות קורפוס הטנקים ה-31 מארמיית הטנקים ה-1 — נכשל; הסיבה לכך היתה היעצרותו של הקורפוס ליד מעברי הנהר סולוטיניקה, אשר פוצצו בט-רם עת על-ידי יחידות הנדסה מהארמיה ה-6. כתוצאה מכך נכנס הקורפוס ה-31 ללחימה משובש ובצורה לא מאורגנת ומרוכזת.

מול הפעילות המבצעית המוצלחת של הגרמנים בגזרת אובויאן תיגבר הפיקוד העליון את חזית וורונ' בליל 7 ביולי בשני קורפוסים-טנקים עצמאיים, ה-2 וה-10. כמו-כן הורה לעתודות אסטרטגיות להתקרב לאיזור המערכה: מחזית הערבה קודמו לעבר פרוחורובקה ארמיית הטנקים ה-5 וארמיית החי"ר ה-5 ומחזית דרום-מערב הועברה ארמיית האויר ה-17 לפי-

עולות במסגרת חזית וורונ'.

9- ביולי הבקיעו הגרמנים לעומק של 30-35 ק"מ והגיעו בגזרות אחדות למע-רך-ההגנה השלישי של הארמיה ה-6. אולם ב-10 ביולי, לפנות ערב, הם נבלמו סופית על שפת המכשול הטבעי האחרון המגן על אובויאן, הנהר פֵינָה.

למרות שהפיקוד הגרמני הקצה מראש את מירב אמצעיו לגזרת אובויאן, כדי להבקיע בדרך הקצרה והישירה ביותר לעבר קורסק, לא עלה בידי הגרמנים להתגבר על מערך-ההגנה הרוסי, שנערכו בו ארמיית הטנקים ה-1, ארמיית החי"ר ה-6, אמצעים נ"ט רבים ויחידות מארמיית החי"ר ה-5.

כוונות הגרמנים להגיע לקורסק בדרך הישירה והקצרה ביותר לא התממשו גם מחמת הצורך להחזיר את הקורפוס המ-שוריין ה-18 לאחור, לסייע לקורפוס הש-ריון של ס"ס בלחימה באיזור פרוחורובקה נגד עתודות הטנקים הרוסיים שם. הגרמנים אירגנו את כוחותיהם מחדש ותקפו לעבר פרוחורובקה, כדי להגיע לקורסק בתנועת איגוף.

למרות החדירה העמוקה של הגרמנים התהווה אצלם מצב מסוכן: קבוצת „קמפ“, אשר היה עליה למלא תפקיד חשוב במבצע — לפרוץ צפונה תוך מתן אבטחה אגפית נגד ארמיית הטנקים ה-5 הרוסית ועל-ידי כך לאפשר להוט להכריע את הטנקים של חזית וורונ' בלי שהארמיה ה-5 תוכל להתערב — לא ביצעה את יעודה. ארמיית החי"ר ה-7 נלחמה נגד קבוצת „קמפ“ וביצעה את תפקידה ביעי-לות: מנוסת-קרב, מונהגת היטב, מחור-פרת ומבוצרת מאחורי שדות-המוקשים — הצליחה להאיט את התקדמות הכוח הגרמני עד כדי זחילה. דהירת הטנקים של הארמיה ה-5 מערבה לא נבלמה, אפוא, והיא הגיעה לקרב המכריע בעוד מועד. לאחר שעברה כ-360 ק"מ הגיעה ארמיית הטנקים ה-5 לשטחי הריכוז שלה, צפונית מזרחית לפרחורובקה, ב-9 ביולי בערב. אולם מצבה לא איפשר לה לעבור מייד להתקפת-נגד. למרות שארמיית הטנקים ה-1 וארמיית החי"ר ה-6 היו זקוקות לסייעה וסבלו אבידות קשות.

שני הצדדים התכוונו לפתוח ב-12 ביולי בפעולות התקפיות: כתוצאה מכך התפתחו קרבות טנקים עצומים בהיקפם, חריפים ועזים ביותר ממערב לפרחורובקה ומדרום לה.

הפיקוד הרוסי קידם מראש את עתודותיו לאיזור זה: ארמיית החי"ר ה-5 נערכה בבוקר 11 ביולי להגנה בגזרת אובויאן — פרוחורובקה; שם תוגברה על-ידי קורפוס הטנקים ה-2. לקראת 12 ביולי החליט מפקד החזית להפעיל את כוחותיו להתקפת-נגד במטרה לכתר את הגייסות הגרמניים באיזור פרוחורובקה ולהשמידם. המאמץ העיקרי נועד להתבצע על-ידי ארמיית הטנקים ה-5 ועל-ידי ארמיית החי"ר ה-5 מכיוון פרוחורובקה לעבר יאקובלבו; ארמיית הטנקים ה-1 וארמיית החי"ר ה-6 נועדו לפעול באותו מרחב מכיוון מערב. ההכנות להתקפת-הנגד שובשו כיוון שב-11 ביולי נאלצו ארמיית הטנקים ה-1 וארמיית החי"ר ה-6, אשר הגנו על מרחב פרוחורובקה, לסגת, והאיזור, אשר היה צריך לשמש שטח היערכות לכוחות התוקפים, נפל בידי הגרמנים. כן לא היו ידיעות מדויקות על פעילות הגרמנים ועל כוונותיהם; למרות זאת הוחלט לבצע את התקפת-הנגד על-פי התכנית הבסיסית.

רוטמיסטוב, מפקדה של ארמיית הטנקים ה-5, הוכיח כבר בעבר את כשרונותיו במגעו עם הוט, מפקד ארמיית השריון הגרמנית, כאשר הגרמנים ניסו שוב ושוב לפרוץ ל„כיס“ סטלינגרד בדצמבר 1942. כרבים ממפקדי הטנקים הגרמניים העדיף רוטמיסטוב הרוסי לפקד על התקפת-הנגד מעמדת-פיקוד בשטח השולט על שדה-הקרב. על-יכן התמקם עם חבורת הפיקוד שלו על אחת הגבעות ששולטות על פרוחורובקה. ב-12 ביולי עם שחר, תחת עינו הצופיה של מפקדם, פרצו הטנקים להתקפת-הנגד ממערב לפרחורובקה. היה זה גוף אדיר, אשר כלל כ-850 טנקים, רובם מדגם „T-34“, ותותח-סער מתנייעים.

כוח גרמני בעוצמה דומה התקדם מכיוון נגדי. התקפת-הנגד של רוטמיסטוב החלה. באותה עת חידשו הטנקים הגרמניים את התקפתם על פרוחורובקה. עיקר הכוח היה הקורפוס המשוריין של ס"ס בפיקודו של גנרל האוסר, אשר כלל כ-700 טנקים (מהם 100 מדגם „טיגר“). נוסף לכוח זה נערך מדרום לפרחורובקה כוח גרמני אשר כלל כ-300 טנקים. בסך-הכל פעלו בגזרת פרוחורובקה ב-12 ביולי כ-1,000 טנקים גרמניים; פירושו של דבר, שבגזרת המאמץ העיקרי היתה צפיפות של 100 טנקים לקילומטר.

טנקי הארמיה ה-5 „חתכו“ את התבנית

הגרמנית במלוא המהירות. התקפת הר-סיס היתה כה מהירה, שלגרמנים לא היה סיפק להיערך לקראתה. הפיקוד הגרמני איבד את השליטה על יחידותיו הקדמיות. כתוצאה מהלחימה מטוחים קצרים נשללו מטנקי ה"טיגר" יתרונותיהם החשובים — עוצמת התותח (88 מ"מ) ועובי השריון — והם נפגעו ביעילות על-ידי טנקי "T-34". במהלך הלחימה התערבבו הטנקים הר-סיים בגרמניים. תבניות-היסוד שובשו, יחידות אורגניות כמעט חדלו להתקיים. הקרב געש בכל עוצמתו. לא היה זמן להתלכד ולהתארגן ביחידות-האם הבסיסיות.

פגזי תותח אשר נורו מטוח קצר חדרו את שני הצדדים של שריון הטנקים. מכל עבר נשמעו התפוצצויות של תחמושת הטנקים הפגועים, כאשר מהדהף מועפים הצריחים למרחק עשרות מטרים מהתובות הבורעות.

בשמים מעל ניטשו קרבות-אוויר עזים ביותר. הטייסים הגרמנים והרוסים עשו כל מאמץ לסייע לכוחות היבשה שלהם לזכות בניצחון. מטוסי הפצצה, סער, וקרבי כיסו את איזור פרחורובקה; קרב אוויר רדף את משנהו, כאשר בכל אחד מהם משתתפים עשרות מטוסים; אולם לבסוף, זכו הטייסים הרוסים, הודות לאומץ-לבם ואמינותם, בניצחון באוויר.

השמים התכסו בעשן שחור, הטנקים הפגועים בערו כלפידיים. קשה היה להבחין מי התוקף ומי המגן; הקרב התנהל בשיטות-קרב מגוונות ומשתנות בגזרות השונות. בחלק מהגזרות התקדמו הטנקים הרוסיים תוך הדיפת התקפות-נגד גרמניות ובגזרות אחרות הסתייע המערך-ההגנתי הרוסי בטנקים להדיפת התקפות המוניות של טנקים גרמניים.

עוצמת הלחימה בשדה באה לביטוי בקרבות גודד הטנקים ה-2 מחטיבה 181: — קורפוס הטנקים ה-18 (שחטיבה 181 השייכה אליו) התנגש בקבוצת טנקים מדגם "טיגר", שפתחו עליו באש תותחים מעמדות שולטות. תותחי ה"טיגר" היוו איום חמור ביותר על צוותי הטנקים הרוסיים. כדי לחמוק מפגיעות קטלניות היה על הטנקים הרוסיים לעבור לחימה מטוח קרוב — במהירות הרבה ביותר; זאת כדי לבטל את יתרונות ה"טיגר".

בפקדו על אנשיו: "קדימה" והתקדמו אחריי, דהר מפקד הגדוד בטנק שלו לעבר מרכז הטנקים הגרמניים. בפגז הראשון

פגע באחד מהם. לאחר מכן שילח שלושה פגזים ב"טיגר" נוסף. מספר "טיגרים" פתחו באש על טנק המג"ד. פגז אחד חדר באגף הטנק, והאחר — פצע את המג"ד. הצוות חילץ את המג"ד מהטנק והניח אותו באחד ממכתשי הפצצות. אחד ה"טיגרים" הסתער באותה עת ישר עלי-הם. הנהג חזר לטנק הבורע, התניע אותו ונע ישר אל ה"טיגר"; זה ניסה לחמוק אולם — מאחור מדי. במלוא מהירותו התנגש הטנק הרוסי הבורע ב"טיגר" הגרמני. בשעות אחר-צהריים הגיע גם הוט לזירת הלחימה. הוא סבר שהקרב יוכרע לטובתו רק אם תגיע לשדה-המערכה דיביזיית הטנקים ה-6 מקבוצת "קמפ". דיביזיה זו פרצה בלילה בצורה נועזת דרך מערכי-ההגנה הרוסיים באיזור רז'אבץ אך עדיין היתה רחוקה; והרוסים, שהבחינו במגמתו של הוט, מנעו את בואה.

עד רדת הערב איבד כל צד כ-300 טנקים. התקפת-הנגד הרוסית, שנועדה להשמיד את הקורפוס המשוריין הגרמני, לא השיגה את מטרתה. רוטמיסטרוב נסוג כדי להתארגן מחדש. כשהוא משאיר את שדה-הקרב בשליטת הגרמנים. אבידות שני הצדדים היו שוות. הצוותים הרוסיים הוכיחו, שהם יכולים לעמוד בהתמודדות עם הטנקים הגרמניים החדשים, אשר הפיקוד הגרמני תלה בהם תקוות רבות מאוד. הרוסים תימרנו בצורה מושכלת את כוחותיהם מהעומק, תוך תקיפת אנפיו של השריון הגרמני; דבר זה הביא להתשת העוצמה הפיסית והמורלית של הגרמנים.

לארמיה ה-5 היו עדיין כ-500 טנקים כשירים לפעולה בעוד שלהאוסר נותרו כ-350 טנקים בלבד. ביום-לחימה אחד איבד הקורפוס המשוריין של ס"ס מחצית מהטנקים שלו, אולם הגאווה הנאצית המורלית שלו הוכיחה יחסית עוד יותר; שהרי בקרב הטנקים הגדול ביותר בהיסטוריה יצאו הרוסים מנצחים. שם, במרחב מוגבל באיזור פרחורובקה — בשדה-הקרב המרחיק על-ידי הנהר פסל מזה, ועל-ידי מסילת-ברזל מזה — התרחש האירוע שגנרל קונייב הגדירו מאוחר יותר, בהיותו מרשל, כ"שירת הברבור של השריון הגרמני".

למרות שלא ניתן היה לפתח את ההישגים שהשיגו קורפוס הטנקים של הרוסים להשמדה מחולטת של השריון הגרמני, גרמה הלחימה העזה באיזור פרחורובקה — אשר נמשכה יום אחד בלבד — למשבר

בהתקדמות הגרמנים לעבר קורסק. הגרמנים נאלצו לוותר על מטרתם לכבוש את העיר ועברו למגננה. נסיונות הגרמנים במשך שלושת הימים הבאים לכתר את קורפוס החי"ר ה-48 מהארמיה ה-5 ול-השמידו — נכשלו. ב-16 ביולי החלו הגרמנים לסגת וב-23 בו נערכו שוב להגנה באותו קו ממנו יצאו למבצע "צטדל".

סיכום ולקחים

הניצחון הרוסי ב"קשת" קורסק לא זו בלבד שגרם לביטול מבצע "צטדל", אלא אף לביטול הסיכוי להעביר את היוזמה האסטרטגית לידי הגרמנים, ושם קץ לתכנונים ולתקוות של הגרמנים לפעולות התקפיות ולהתקדמות. הוא הרחיק באורח סופי כל סיכוי גרמני לנצח את ברית-המועצות. הניצחון הרוסי פתח פתח ליצירת תנאים נוחים לעבור בעתיד להתקפת-נגד כללית, במגמה להשמיד את ריכוזי הגרמנים באזורים אורל-חרקוב; הוא הגדיל את העוצמה המדינית, הכלכלית והצבאית של רוסיה.

בקרבות נוראים אלה נשבר חוטה-השדרה של הצבא הגרמני. גרמניה איבדה סופית כל תקווה להצלחה ולניצחון וראתה את ראשיתם של הכישלון ושל המפלה.

כתוצאה מההגנה העיקשת של כוחות חזיתות מרכז וורונז' ניתן היה להתייש את מאמצי-התקיפה הגרמניים במרחב-ההגנה הטקטי בלי לוותר על שטחים. הישג זה איפיון את מערכת קורסק, להבדיל ממערכי-קרב הגנתיים קודמים אשר ניהלו הרוסים במערכות מוסקבה וסטליני-גרד.

דומה כי מבחינת אכזריות, קשיחות ועקשנות אין לקרבות קורסק אח ורע בתולדות מלחמת-העולם השנייה; במערכת קורסק ניטשו קרבות טנקים מזועזעים שאין דומה להם במספר הטנקים שלקחו בהם חלק ובאבידות ששני הצדדים סבלו. הלחימה ב"קשת" קורסק בוצעה תוך שיפור וקידום יכולת השליטה והארגון של הפיקוד הרוסי, אשר הגיע לרמה שעלתה על כל שהיה מוכר במבצעים קודמים של הרוסים.

במערכת קורסק נתבלטה הרמה הגבוהה והמקצועיות שהיו סמונים בתורת-הלחימה הרוסית. בניגוד לקרבות-ההגנה קודמים נשאה מערכת קורסק אופי של מערכה יוזמה ומחושבת מראש ולא של מערכה כפויה.

מלחמת דבורה וברק (ב)

עיונים ברקע למלחמה

סא"ל (מיל') אלחנן אורן

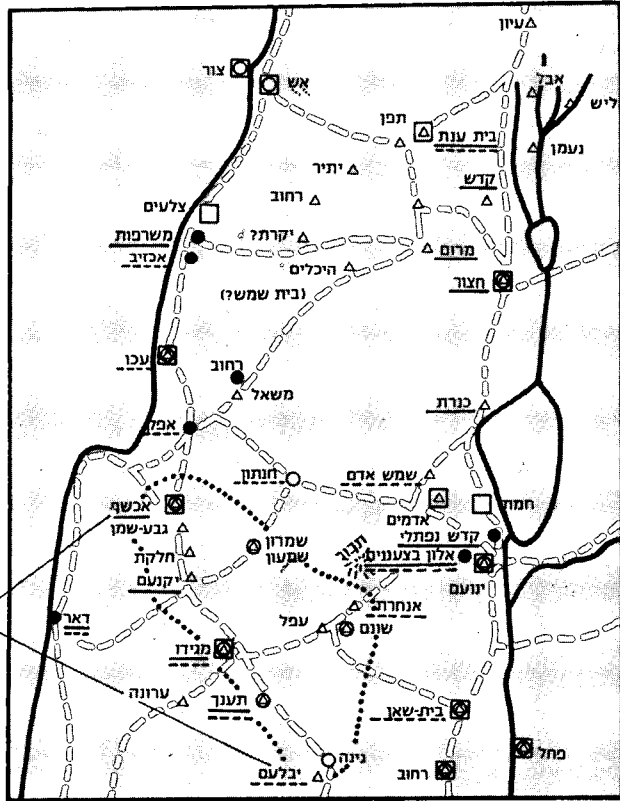
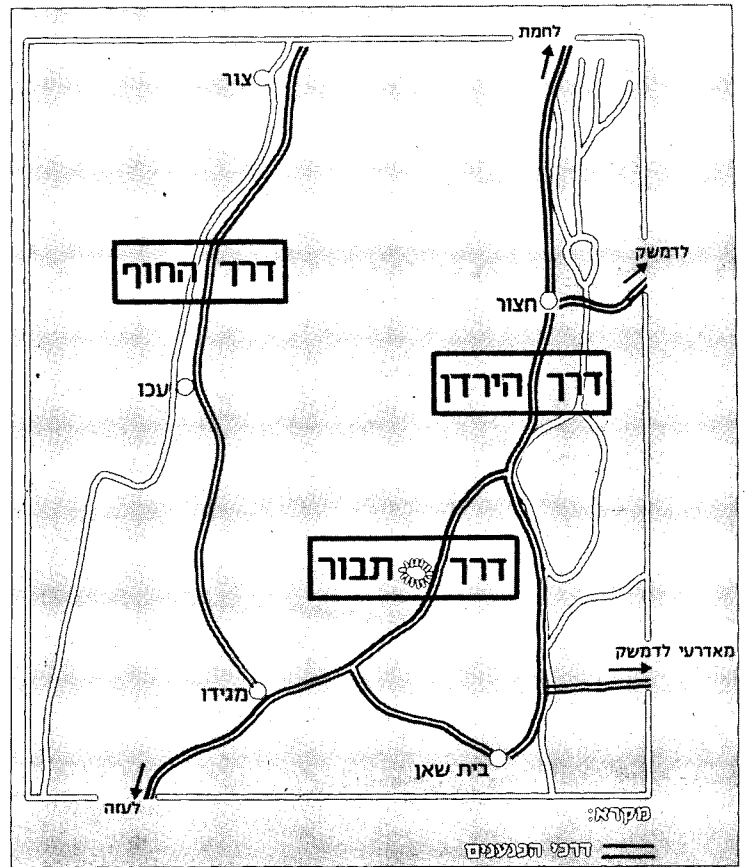
מראה מתל קשיון על מעבר הנחל ועל „מרומי שדה“ ממזל.

הזמן והמרחב

כיצד מאירה חקירת המערכה בתבור את הרקע הכלכלי והמלחמתי למאבקם של שבטי ישראל בכנענים? האם נוכל לקבוע את זמן המלחמה ואת תוצאותיה בהתנחלות? המחקר האופרטיבי והטקטי בחוברת „מערכות“ 224 העלה כמה סיכומים: הישראלים יזמו את המלחמה; שבטי המרכז והצפון נתלכדו להשתתף בה; בהתכנסם בתבור הציגו הצפוניים אתגר לכנענים והללו נמשכו לתקוף את הריכוז ב„מרומי שדה“; ברק טמן להם מלכודת-פיתיון והביס את חיל-השדה הכנעני; שבטי המרכז „ירדו לשערים“ לזנב בנסים מהמערכה. כהנחת-מוצא לבדיקת נסיבותיה של המלחמה ועתייה, ניטול את ה„מסגר“ של המאחרים ושל המקדימים: התקופה למן המחצית השנייה של המאה ה-13 ועד סוף המאה ה-12 לפנה"ס. בתקופה זו עמדו הכנענים תחת לחץ ההתנחלות הישראלית בהר מזה, ובלחצם של גוייהים מזה. המצרים הצליחו להדוף את גוייהים, ומדי פעם ניסו לחדש את מאחזם בכנען ולחזקו. בהדרגה נחלשה השליטה המצרית בארץ, עד שחלפה כליל המחצית השנייה של המאה ה-12.¹ המאבקים בין שבטי ישראל והכנענים בצפון הארץ התחוללו במרחב בו מסתעפת „דרך הים“ הקדומה, העולה ממצרים, לכמה

דרכים הגמשכות צפונה: דרך אחת עולה לאורך החוף. דרך אחרת פונה לעמק הירדן, ומסתעפת שוב: זרוע אחת גמשכת לאורך בקעת הלבנון ועמק הארנת אל ארץ חת, והזרוע האחרת מתחברת אל „דרך המלך“, הגמשכת ברמת עבר-הירדן לדמשק, וממשיכה משם לארץ-הנהריים.

בתחילת תקופת השופטים היה צפון ארץ-ישראל תחום-ביניים בין המצרים והחתים. לאחר השלום המצרי-חתי בימי רעמסס ה-2 (בשנת 1270 לפנה"ס) שלטו הערים הכנעניות בעמקים ובדרכים של ארץ-ישראל המערבית, בעוד שבטים אמוריים מקימים ממלכות בעבר הירדן, ושבטי ישראל נאחזים באזורים דלילי-הישוב שבין הריכוזים הכנעניים והאמוריים. ברבע האחרון של המאה ה-13 מוטטו גוייהים את ממלכת החתים, ונהרו דרומה לאורך החוף. הפרעונים מרנפתח ורעמסס ה-3 הצליחו לבלמם, זמכאן ואילך משרתים שכירים פלשתים בחילות-מצב מצריים בארץ. הפלשתים מתנחלים בשפלה הדרומית, והת'כר (או — הסקל) נאחזים צפונה משם, בדאר. הישראלים מרחיבים את שטחי התנחלותם, בנסותם לרדת לבקעות, תוך מאבק במערב ובמזרח; במאה ה-12 הם חשופים גם לפשיטותיהם של מדיינים רוכבי-גמלים מהמדבר. באותה תקופה מתפשטים שבטי ארמים במרחב שמדרום-מערב לפרת, ומתנחלים בארם-סוריה.

מקורות: אהרוני, אטלס כרטא, מפות 34, 36, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 59.
72, 69, 68, 67, 62, 61

מקרא:

א. מקורות חוץ:	ב. מקרא:
△ עיר בשושלת ה-18	— עיר בפרקים על מלחמות
○ עיר במכתבי אל-עמארנה	— מרום ותבור (יהו' יא:15; יב:19; שופ' ד-ה)
□ עיר בשושלת ה-19	--- עיר בנחלות השבטים או ב"ארץ הנשארת"
— דרך	● עיר הנזכרת רק במקרא

ערכה של דרך-התבור — הנוחה פחות אך בטוחה יותר. בתקופת מלחמות ותמורות ביבשה השתבשה לעתים התנועה ממצרים צפונה. בנסיבות כאלה גבר הסחר הימי ועלה ערכן של דרכי-הרוחב מנמלי כנען לעבר פנים-הארץ, כגון הדרכים היוצאות מדאר, מעכו, ומצור לעבר חצור ודמשק. מאידך גיסא, שחדדים ופושטים מהים דחקו את שיירות-הסחר לנתיבות פנים-יבשתיות.

ניתן לעמוד על התמורות בחשיבותן היחסית של הדרכים בתקופות שונות מתוך שמות הערים הכלולות בתעודות חיצוניות, והשוואתן עם שמות ערים מהמקרא. נתונים אלה סוכמו והוצגו במפה מורכבת (מפה מס' 2).

מן העיון במפה נמצאנו למדים:

- פרעוני השושלת ה-18 נעו בדרך-התבור ובדרך-הירדן במסעותיהם לביסוס שלטונם בכנען.
- לאחר תקופת אל-עמארנה (מחצית המאה ה-14 לפנה"ס), בתקופת השושלת ה-19, שואפים סתי ה-1, רעמסס ה-2 ומר-נפתח לחדש את השליטה בדרך-הירדן, ומתבססים בבית-שאן. דרך-התבור מנוצלת עתה פחות.

דרכי הכנענים

הכלכלה הכנענית התבססה על שליטה בדרכי הסחר ובמרי-חבייה-השדה הפוריים בחוף ובעמקים, וחייבה את הכנענים לקיים שליטתם במעברי דרכיהם בהר. הדרכים העיקריות מוצגות במרשם מס' 1.

הפרעונים השתבחו בהשלטת ביטחון בדרכי-הסחר הבין-לאומיות, ורעמסס ה-2 התגאה באסטלת-השלום המצרי-חתי: „כשיוצא אדם לצ'אהי (כנען), הוא מגיע בשלום לארץ הח-תיים" ². בימי שלום ורגיעה העדיפו שיירות-הסחר את דרך-החוף ואת דרך-הירדן הנוחות יותר לתנועה, ובעיקר נעו בדרך-הירדן. הפרעונים השליטו מדי-פעם מחדש את מרותם לאורך דרך זו. אולם כל-אימת שמתרופף השלטון האימפריאלי, עלולות דרך-הים ודרך-הירדן כאחת להיחשף לפגיעה: דרך-החוף רגי-שה לפגיעתם של שודדיים, ודרך-הירדן סמוכה לתחום התנח-לותם של שבטי ישראל בעבר-הירדן ובגליל, וחשופה לשוסים מהמדבר. בית-שאן, המבצר המצרי שעל דרך הירדן, תהפוך אז למעוז הנועד לבלום שוסים מהגחך לתוך ארץ-ישראל המ-ערבית. כאשר מתרופף הביטחון בדרכים הנוחות יותר, עולה

● כאשר רעמסס ה-3, מהשושלת ה-20, מחדש את השליטה בכנען, שם אף הוא פעמיו למגידו ולבית-שאן. המקורות המקראיים מלמדים על נתיבי התנועה בעת שנער-כה מלחמת התבור: הקינים נודדים לאורך דרך-התבור עד אלון בצעננים, הסמוכה לקדש שבקרבת דרך-התבור (שופ' ד: 11).³ רמז אחר למקום חניה של הקינים מצוי בשמו של נחל קינא ממזרח למגידו.⁴ מנדידת הקינים בין איזור נחל קינא ובין קדש-נפתלי ניתן להסיק שדרך-התבור משמשת את הולכי-הארחות הכנענים בתקופה זו.⁵ משמע, דרך-הירדן אינה בטוחה ופתוחה עוד לסחרם.

לחצם של הכנענים על נפתלי, על יששכר ועל זבולון נובע, איפוא, מהכרח לקיים בידיהם את נתיב-הסחר העיקרי שבדרך-התבור. כן נלחץ יששכר במזרח העמק, מתוך העניין הכנעני בקיום הדרך לבית-שאן.⁶ עניינם החיוני של הכנענים בדרך-התבור מלמד על השתבשות הדרכים האחרות, ועל פגיעה בסחר הכנעני. בנסיבות אלה חייב לגבור לחץ-התפשטותן של הערים הכנעניות על פני הבקעות הפוריות, כדי להרחיב שטחי עיבוד ולהגדיל יכולים. מכאן יסתבר שבימי סיסרא גובר גם הלחץ על שבטי המרכז: יקנעם עשויה היתה ללחוץ על בני מנשה, כדי לקיים בידיה דרך אל עיר הנמל דאר, ולשלוט בשטחי העיבוד לאורך נחלי יקנעם ודליה; תענך ויבלעם עשויות היו לבקש אדמות בעמק דותן, ולהתנגש באפרים ובמנשה. מכאן מובן שגם שבטי המרכז שאפו להפיג את הלחץ הכנעני.

חרושת-הגויים

כאמור, ישב סיסרא בחרושת-הגויים (שופ' ד: 2, 13, 16). במחקר רוחה הנטיה לראות בחרושת-הגויים עיר, בערוץ התחתון של הקישון.⁷ אולם ב' מזר הציע לראשונה לפרש את המילה „חרושת“ מלשון חורש, לפי אחת הגרסאות של תרגום השבעים, והציע להבין בשם חרושת-הגויים את כל איזור הערים הכנעניות בגליל המיוער. קיבלו ממנו אהרוני וייבין, אלא שהאחרון מצמצם את האיזור לגליל המערבי.⁸

העניין חשוב להבנת מלחמת דבורה: קשה לאכן עיר אחת בשם זה, אשר בה ישב מצביא החולש על מלכי-כנען, ואשר לא נותר לה כל זכר. כן קשה לקבל שאחרי הקרב נסו כל הכנענים לעבר עיר אחת, וכי שבטים ישראלים רבים נתאספו לרדפם לעבר עיר אחת, בעוד שדבורה שרה על „מלכים“. אבל אם גורסים כי חרושת-הגויים היא איזור הגליל, קשה להבין מדוע ירצו הכנענים להתכנס בעמק הדרומי, ולפנות משם לתבור? הן מוטב היה להם לפרוץ לתוך נחלות יששכר, וזבולון ונפתלי מתוך הגליל עצמו, מעורפם של המתכנסים בתבור!⁹

נציע הארה צבאית לבעיה, מתוך עיון בטיבו ובצרכיו של חיל-הרכב — עיקר כוחם של הכנענים. הללו לא יכלו לקיים ריכוזי רכב וסוסים רבים בהר. הסוסים היו זקוקים לשפע מים, ולשדות מרעה ומספוא. המרכבות יכלו להתפרס לקרב רק בבקעות נוחות לתמרון, אך בימי רגיעה נשלחו בוודאי פלגות-רכב לוודא שליטה בדרכים. במעבריה נתקשו הרכבים, ול-עתים נהגו לטלטל מרכבות על בהמות-משא במעברים תלולים. כבר מגיתוח זה משתמעת מסקנה, שמא יש לבקש את חרושת-הגויים באיזור עמק-יזרעאל ובגבעות החורש העוטרות את מערב.

עתה נשים לב לכך שהשבעים, לפי מרבית הגרסאות, נתקשו במילה „חרשׁת“ המקראית, והביאו אותה כלשונה, בתעתיק ליוונית: „אַריסוֹת“, ואילו את המילה „גויים“ תירגמו „תון אַתְנוֹן“ (הגויים). לפי הכתיב המקראי החסר נשער שהשבעים קראוה „תַרְשׁוֹת“ או „תַרְשׁוֹת“, ואולי היה ניקודה המקורי „תַרְשֵׁת“ או „תַרְשֵׁת“.¹⁰

נוסיף לכך את הידיעות הרבות על כך שאדמות העמק המרכזי והמערבי הופקעו בתקופות ארוכות לנחלות-מלך. מכ-תבי בירידיא, מלך מגידו, מעידים על חובתו לחרשן עבור פרעה ולשמרון ברכב ובחיל.¹¹ יששכר היה למס-עובד לכנענים בשדות העמק (בר' מט: 15). הגלגל נתהפך בימי דוד, ונראה שבימי הושמו הכנענים בעמק למס.¹² ברשימת מסע שישק נזכרת „יד-המלך“, וייתכן שמקומה באיזור בית-שערים.¹³ אחוזות-מלך נרחבות מצויות באיזור זה גם בימי בית-שני ובתקופת המשנה.¹⁴ מכאן עולה המסקנה ששדות החרשי הנרחבים בעמק יזרעאל ובעמק זבולון, בהם הושמו בני ישראל למס עובד, עשויים היו להיקרא בישראל בתקופת השופטים, ודווקא אז ולא בתקופת המלוכה, בשם „תַרְשֵׁת הגויים“ או „תַרְשׁוֹת הגויים“. * ויש לתת את הדעת על כך שגויים שונים, ולא רק כנענים, ישבו בעמק. חנו בו גוודים, קינים ושבטי כושים-מדיינים.¹⁵ לסיכום, נראה כי חרשת/חרושת-הגויים היה שמו של מרחב העמקים. סיסרא עצמו ישב באחת הערים המרכזיות שבעמק, ונראית מכולן מגידו, שעל אם-הדרכים, או תענך, הסמוכה לה. לכאן כינס את חילות המלכים, ומכאן יצא לעבר התבור.**

רקע כרונולוגי

הכרונולוגיה של תקופת הכיבוש וההתנחלות שנויה, כידוע, במחלוקת (וכרוכה בפלוגתא על מועד יציאת מצרים). כל שיטה שואפת לערוך לפחות את המאורעות העיקריים של תקופת השופטים בסדר כרונולוגי רצוף, תוך תיאום עם אירועים חיצוניים, ואין לדון באירוע כלשהו בפני עצמו. אולם גם אין לגרוס, שחוקר הקובע מועד מאוחר ליציאת מצרים, ייגרר ממילא לאחר את מלחמת דבורה, ולהפך. לפיכך נצטמצם במידת האפשר בבדיקת הרקע הכרונולוגי של מלחמת התבור, אך בהכרח נייחס אותה לאירועים שלפני הדעות סמוכים היו לזמן המלחמה.

הכל מסכימים שהמלחמה יכלה לפרוץ רק בתקופת רפיון

* אין קושי דקדוקי בהצעות הניקוד הנ"ל: השה מַחְרַשְׁתו/מַחְרַשְׁתו (ש"מ א יג: 20), מַחְרַשׁוֹת (ש"מ: ש"מ: 21).

** מלכי ישראל ויהודה קיימו בידיהם נחלות-מלך נרחבות. משפט המלוכה מכיר בזכות המלך לקחת מן העם לעיבוד שדותיו „תַרְשׁוֹת חַרְשֵׁוֹ וְלִקְצֵר קְצִירוֹ“ (ש"מ א ח: 12). נזכר גם פקידו של דוד, המופקד על „עֵשִׂי מִלְאֲכַת הַשָּׂדֶה לְעֵבֶדֶת הָאֲדָמָה“ (דה"א כו: 26). עזויהו מלך יהודה הרחיב את שטחי המרעה והעיבוד ובנה ביצורים לאבטחתם: „ויבן מגדלים במדבר ויחצב בורות רבים... ובשפלה ובמישור אכרים... כי אוהב אדמה היה“ (דה"ב כו: 10). יותם בנו, שמשל כעוצר בימי אביו, נהג כמותו: „וערים בנה בהר יהודה ובתַרְשֵׁים בנה פִּירְנִיּוֹת ומגדלים“ (ש"מ כו: 4). אילו מגדלים בנה יותם? נהגו לפרש שבנה מגדליו באזורים מיוערים ומסולעים.¹⁶ אמל לשם מה נדרשו מגדלים בשטחי חורש? לעומת זאת, דווקא מן ההקבלה למעשי עזויהו אפשר ללמוד שיותם בנה בירניות ומגדלים באזורי מרעה ושדות חריש. „תַרְשֵׁים“ בפסוק זה עשויים להתבאר כשטחי חריש.¹⁷ ומוצע להבין במשמעות זאת גם את שמה של קיר חרש/חרושת במואב. הארץ ידועה כארץ המרעה והמקנה, אבל דווקא סביבת קיר-מואב ידועה כאיזור שדות וגנים (מל"ב ג: 25).

בקבלנו את הנתונים הארכיאולוגיים והחיצוניים, נעיין גם במסורות המשוקעות במקרא — בספר יהושע ובספר שופטים — ובמקורות אחרים. ראוי להדגיש: החוקרים נטו לקבל את סדר המאורעות העיקריים לפי המסורת, אף כי היו חלוקים בדבר מועדי המאורעות.²⁸

מועד המלחמה – מוקדם או מאוחר?

נציג את הקשיים הכרונולוגיים הניצבים בפני כל אסכולה. כולן מתלבטות בדבר הזיקה בין יבין וסיסרא. בטרם נברר קושיה זו, נסקור את הקשיים המיוחדים לכל אסכולה — המקדימה והמאחרת — ונכריע בינן.

האסכולה המאחרת מתקשה להסביר:

● מדוע לא השתתף שבט דן במלחמה, לאחר שכבר נדד צפונה והתנחל מצפון לנפתלי?

● מדוע אין זכר לפלשתים במלחמה, והרי מימי רעמסס ה-3 הם מוצבים במרכזים שבעמק?

● האם ניתן לראות סמיכות-זמנים בין ימי דבורה וימי גדעון ואבימלך?

האסכולה המקדימה מתקשה להסביר:

● מדוע לא השתתף דן במערכה, בעודו בנחלתו הדרומית? והרי שבט בנימין נחלץ לעזרה?

● אם התנהלה המלחמה לפני התנחלות הפלשתים, מה לשמגר בן ענת ולשירה?

● מדוע לא נזכרה מגידו, בעוד שנזכרה תענך, והרי שתי הערים עמדו על תלן במאה ה-13 לפנה"ס, לפי הממצא האר-כיאולוגי?

נפתח בקושיה הארכיאולוגית. אין הממצא במגידו ובתענך יכול ללמד על סיבות חורבנו. במקרא אין רמז לכך שהישראלים המיטו חורבן על אחת מהן. אדרבה, לפי ספר שופטים: „ולא הוריש מנשה... את תענך ואת בנותיה... ואת יושבי מגדו ואת בנותיה ויִזְאֵל הכנעני לשבת בארץ הזאת. ויהי כי חזק ישראל וַיִּשָׁם את הכנעני למס והוֹרִישׁ לא הוֹרִישׁוּ” (שופ' א: 28-29). משמע, אין בממצא הארכיאולוגי במגידו ובתענך להצביע על מועד המערכה.

עתה נברר את הזיקה בין ימי דבורה וגדעון. השירה מזכירה את שבט „מכיר” ולא את מנשה, אולם מאז ואילך אין יחידה שבטית זאת נזכרת עוד בארץ-ישראל המערבית; לעומת זאת ידוע מכיר כיחידה שבטית המתנחלת בגלעד. גדעון עצמו הוא מבית אביעזר, הדל באלפי „מנשה” (שופ' ו: 15). מנשה ירש חלק מנחלת יששכר: „ויהי למנשה ביששכר” (יהו' יז: 11), ואף עין-דור כלולה עתה בנחלת מנשה. מסתבר שהתפתחויות אלה נובעות ממלחמת דבורה: שבט יששכר נחלש, שבט מנשה נדחק לתוך נחלתו. ובאילו נסיבות עקר מכיר לעבר-הירדן? בתי-אב המתייחסים על השבט כבר הקדימו והתנחלו בעבר-הירדן ככל הנראה לפני המלחמה. אולם הללו נזכרים בשירה בשם „גלעד” אשר „בעבר הירדן שכן” (פס' 17). ואילו חלק מבני מכיר ממערב הארץ עקרו מזרחה אחרי המלחמה, בעוד הנותרים ממכיר במערב מתַנְנִים מעתה מנשה. קשה להניח שהכנענים, אחרי מפלתם בתבור, הצליחו בכוחות עצמם לעקור את בני מכיר. לעומת זאת ניתן לשער שהשלטון המצרי המת-

של השלטון המצרי בארץ. להלן יפורטו תאריכים מוסכמים ותקופות הרפיון המצרי:²⁸

● רעמסס ה-2 מלך זמן רב מאוד, משנת 1290 לפנה"ס. לאחר מערכת קדש על-נהר ארנת (1286 לפנה"ס) עשה שלום עם החתים בשנת 1270 לפנה"ס. רפיון השלטון המצרי החל בימי זקנותו, מהרבע השלישי של המאה עד מותו בשנת 1223 לפנה"ס.

● תורבן חצור אירע, לפי הממצא הארכיאולוגי, בשנת 1225 לפנה"ס, לערך.

● מרנפתח יצא בשנה השלישית לשלטונו לדכא תסיסה כל-לית בכנען, שנבעה, כנראה, מהתקוממות כנענית וכן ממפלת חצור בפני בני ישראל.¹⁹

● בשנה החמישית לשלטונו נלחם מרנפתח בגל ראשון של גויי-ים שפגע במצרים ממערב.

● אחרי מות מרנפתח חלה במצרים תקופת-ביניים של שלטון מעורער, הידועה כ„אינְטֶרְרֶגְנֶום הסורי” (לערך 1200-1190)²⁰.

● רעמסס ה-3 הצליח להדוף גלים חזקים של גויי-ים: הוא היכה כוח ימי שפלש ליאורי הדלתא, והדף כוחות יבשתיים אי-שם בחוף כנען (לערך בשנת 1186 לפנה"ס). לאחר-מכן חיזק את שלטונו בארץ-ישראל, והציב חיל-מצב פלשתי בבית-שאן. מעתה התנחלו פלשתים בשפלה הדרומית.

● השלטון המצרי בארץ החזיק מעמד עד ימי רעמסס ה-6 במחצית המאה ה-12²¹, ודעך מאז.

לתאריכים אלה נצרף ממצאים ארכיאולוגיים, אשר להם נגיעה אפשרית לענייננו:

● מוקנותו של רעמסס ה-2 ועד ימי רעמסס ה-3 פקדו חורב-נות את ערי החוף הכנעני, אבל אין ודאות בשאלה מי גרם לחורבנות: גויי-ים במסעותיהם, הפרעונים בעת שחידשו של-טונם תוך דיכוי הכנענים, או גורמים אחרים.²² ביפו נערכות לאחרונה שוב חפירות, בניהול ד"ר קפלן. בסיכום ראשוני של התוצאות מציג החופר שני חורבנות רצופים, ומייחסם לגויי-ים:

א. יפו חרבה בסוף ימי רעמסס ה-2, לערך 1230 לפנה"ס.

ב. העיר נבנתה מחדש בימי מרנפתח, לאחר מסעו לכנען, לערך 1215 לפנה"ס.

ג. העיר חרבה בראשית ימי רעמסס ה-3, לערך 1190 לפנה"ס.²³

מועדים אלה כרוכים בהופעת הפלשתים בארץ; כזכור, שרה דבורה על שמגר בן ענת, שנלחם בהם.

● העיר תענך חרבה לערך בשנת 1125 לפנה"ס, ומגידו היתה חרבה בתקופה 1150-1100 לפנה"ס. אולברייט סבר שה-מערכה התנהלה בעת שמגידו היתה חרבה: החופר לאפ, וכן מלמט, סברו שתענך חרבה אולי עקב מפלת סיסרא.²⁴

● זמן רב שררה מחלוקת בדבר מועד התנחלותו של שבט דן בצפון הארץ. חוקרים נטו להקדים את נדידת השבט צפונה לפני מלחמת דבורה.²⁵ החפירות בתל אחרי מלחמת ששת-הימים מאפשרות לקבוע עתה שהעיר נכבשה „ככל הנראה, בשלהי המאה ה-יב”²⁶.

● לפי סדר המאורעות בספר שופטים, מסכימים כל החוקרים שגדעון פעל אחרי דבורה. רמיזה כרונולוגית לתקופת גדעון נמצאה בשכם: העיר חרבה בימי אבימלך, כמתואר בפרק ט: 49-43, והחופרים קובעים את החורבן בשלהי המאה ה-יב.²⁷

חדש, תוך הצבת כוחות בבית-שאן, יכל לדחוק את מכיר מזרח ודרחוף בתי-אב מן השבט, ובהם בית אביעזר, אל עפרה שמצפון לעמק (אטלס כרטא, מפה 72).*

ניתוח זה מצביע על כך שאחרי מלחמת דבורה עוד ארעה התאוששות מצרית, ואילו מלחמת גרעון באה בעת שהעמק היה פרוץ למדיינים, אחרי התרופפות האחיזה המצרית. השינוי בכינויים השבטיים ממכיר למנשה מרמז אף הוא שרווח-זמן ממשי מבדיל בין מלחמת דבורה ופשיטות המדיינים.²⁹

נותרו הקושיות הכרוכות בגויי-הים בכלל, ובפולשתים בפרט. שבט דן נזכר בשירה בביטוי הסתום: „ודן למה יגור אניות” (פס' 17). נהגו לפרש את „יגור” מלשון מגורים, אבל כל הפירושים דחוקים, כשהם מנסים לישב את הביטוי עם התנחלות הדנים בצפון, הרחק מן הים. כאן מוצע לבאר את המלה מלשון מגור-פחד מפני אניות. כלומר, בעת המלחמה עדיין שאף דן להתיישב בנחלתו שבשפלת החוף.³⁰ השבט לא הצטרף למלחמה בצפון, כי פחד מגויי הים, הפושטים מן החוף, ואולי חודרים גם במעלה הירקון באניותיהם. פירוש כזה מסתבר לגבי תקופה, בה גברו נודדיהם ופשיטותיהם של גויי-הים.

על שמגר בן ענת נאמר רק שהיה אחרי אהוד בן גרא, „וידן את פלשתים שש מאות איש במלמד הבקר ויושע גם הוא את ישראל” (שופ' ג: 31). דמותו לוטה בערפל, ואין לדעת אם ישראלי או כנעני היה.³¹ יש להסביר את הזכרת הפלשתים בהקשר לגיבור הנזכר בשירת דבורה, כי לכל הדעות התנחלו הללו בארץ בימי רעמסס ה-3 ואילך, ולא לפני כן. נציין תחילה שבמקורות המקראיים על תקופת ההתנחלות נזכרו רק הפלשתיים, ולא נזכרו גויי-ים אחרים, אף כי במקורות-חוץ נזכרים גם התיכר (שנאחזו בדאר) והשרדנים.³² מכאן מותר לשער כי הכינוי „פלשתים” בספר שופטים מוסב על גויי-הים בכלל, ולא דווקא על הפלשתים בלבד.

כן נביא בחשבון שהתעבורה הימית ביס-התיכון בעולם העתיק היא בעיקרה תעבורת-חופין: הניווט נוח יותר לשייטי-חופין, הנוהגים להעלות את הספינות הקטנות והקלות לחוף בלילות. הספינות זקוקות למעגנים קרובים יחסית, המעניקים מחסה כלשהו בעת סערות, והספנים זקוקים לצידה ולמי-שתייה. זהו הרקע — עוד דורות רבים לאחר ימי השופטים — לשילוב בין מסעות ימיים ויבשתיים, וגם לפעולת שודדי-הים, שהגיעו ממארכיהם בחוף אל גתיבי שיט-החופין, והתנכלו גם לאוכלוסי החוף.³³

עוד ניתן דעתנו על כך שהתפשטותם של גויי-הים לאורך חופי כנען לא היתה חד-פעמית: בני עממים אלה הגיעו למצרים ולחת כבר מאמצע המאה ה-14, ובמכתבי אל-עמארנה נזכרו שרדנים בין השכירים שבצבא המצרי בסוריה. שוב נחתו שרדנים בחוף המצרי כבר בראשית שלטונו של רעמסס ה-2 ולחמו בצבאו בקדש. אותה שעה לחמו גויי-ים גם בצבא החתי.³⁴ נסמך לכך את השערתו של קפלן, שגויי-ים החריבו את יפו בסוף ימי רעמסס ה-2. אם כן, מצאנו רקע סביר למעשה שמגר בן ענת בתקופה זאת: השתמר כאן זכר להתנגשות מוקדמת בין פושטים מן הים ובין תושבי הארץ, כנענים וישראלים.

* בית-שאן לא נזכרה בין עריהן של מלכי-כנען שאותן ניצח יהושע (יהו' יב). וכן לא נכללה כלל בספר שופטים. פרט לכך שזכרה ברשימת הערים אשר שבט מנשה לא הוריש אותן (שופ' א: 27, השהו יהו' יז: 11), אף כי עמדה על תלה במרבית זמנן של השושלות ה-19 וה-20 (אנצ'ר' א, עמ' 67, 65, 73).

התנגשויות כאלה יכלו לחול בימי רעמסס ה-2 ובימי מרנפתח, עוד לפני מלחמת דבורה, ואפילו לפי הצעת המקדימים.* הערכה כזאת עשויה להסביר גם את לחצם של גויי-הים על שיט-החופין ועל תנועת השיירות בדרך החוף של כנען: „בימי שמגר...חדלו ארחות”. לחץ זה עשוי היה לדחוק את הכנענים להפנות את סחרם לדרכים פנימיות. ניתן לסכם, שסביר ליחס את מלחמת דבורה לאחת מתקופות הרפיון הזמני של השלטון המצרי, כאשר כבר פגע לחצם של גויי-הים בכנענים, בשליש האחרון של המאה ה-13 לפנה"ס.

מלחמת חצור ומלחמת דבורה

אם מלחמת דבורה התנהלה במאה ה-13 לפנה"ס, שמה מתוך כך הקדמנו מעבר למידה האפשרית את כל פרשת הכיבוש ואת ראשית ההתנחלות? השאלה עולה מתוך כך שדין מכאן, לעומת אהרוני ויבין מכאן, חלוקים בדבר הזיקה בין חורבן חצור וראשית ההתנחלות בגליל:

● ידן גורס שכיבוש חצור קדם לעיקרה של ההתנחלות בגליל.

● אהרוני סבור שכמה דורות של התנחלות קדמו למלחמת מרום, ודומה דעתו של יבין.³⁵

אולם כל בני הפלוגתא מקדימים את מלחמת דבורה, ולפיכך אפשר להימנע מנקיטת עמדה, כי זמן הכיבוש וראשית ההתנחלות אינו מכריע כשלעצמו לגבי זיקת-הזמנים בין מלחמות מרום והתבור.

לביורר זיקה זאת, יש להכיר בכך שהמקורות המקראיים כורכים את סיסרא ביבין, אף כי פרק יא ביהושע אינו מזכיר את סיסרא, ויבין אינו נזכר בשירת דבורה. עורך ספר שופטים אמנם עירבב מוקדם ומאוחר בפרק ד', אבל הוא בודאי הסתמך על מקורות קדומים הקושרים את סיסרא ויבין יחד. אחד המזמורים הקדומים בספר תהלים הוא מזמור פג, מסוף תקופת השופטים או מראשית ימי שאול המלך.³⁶ המזמור קורא לאלהים לפגוע בגויים הנועצים יחדיו על ישראל:

עשה להם כמדון כסיסרא כיבין בנחל קישון

בשמדו בעין דאר היו דמן לאדמה

שיתמו נדיבמו כערב וכזאב וכזבח וכצלמנע כל נסיכמו (פס' 10-12).

* זהו הרקע המשותף לשבט דן בנחלתו הדרומית, עד שנדחק ממנה, ולפעולתו של שמגר בן ענת. יש מהמשתתף במסורות על שמגר ועל שמשון הדני, ועל לוחמים אחרים נגד הפלשתים: בכל המסורות האלה מתוארים גיבורים בודדים ולא שופטים-מפקדים, והללו הציגו טיינו בידם החזקה ובנשקם הפרימיטיבי: שמגר לחם במלמד הבקר; שמשון היכה אלף איש בלחי החמור (שופ' טו: 16); שמה בן אנא הררי התייצב יחידי להציל חלקה מידיהם; ואלעזר בן דדי (קרי — דוד) — דבקה ידו אל החרב (דה"ב כג: 10-12). אולם במסורת ספר שופטים ננקטת דווקא הבחנה ברורה בין שמגר, הנזכר בראשית הספר — אחרי אהוד ולפני דבורה — ובין זמנו של שמשון, הלוחם בפלשתים לאחר שהעמיקו להתפשט בשפלה עד מרגלות ההר.

הפסוקים עומדים ברישומה של מלחמת גדעון במדיינים *
 אך קטע קצר כורך יחד את סיסרא, יבין ונחל קישון.
 פסוקים סתומים בשמואל א' יב מדברים על צוררי ישראל
 ועל מושיעיו: „וימכר אתם ביד סיסרא שר צבא חצור וביד
 פלשתים וביד מלך מואב... וישלח ה' את ירבעל ואת פְּדָן ואת
 יפתח ואת שמואל ויצל אתכם...” (פס' 11). שוב — זיקת
 סיסרא לחצור.
 ניתן להבין את הקשרים בין חצור וערי הגליל ובין ערי
 העמק והחוף, לאור קשרי הסחר בין הגליל והעמקים ונטייתן
 של ערי כנען לגבש בריתות-ערים. הדרכים מהחוף ומהדרום
 נפגשו בחצור, ובתקופת אל-עמארנה זכתה חצור לשגשוג
 מובהק, המצדיק את התיאור המקראי: „כי חצור לפנים היא
 ראש כל הממלכות האלה” (יהו' יא: 10)³⁸. כן מסתברת חלוקת
 מרחבה של „ממלכת חצור” לשני חלקים, תוך הפקדת הממשל
 והפיקוד בדרום בידי סיסרא כשר-צבא מטעם יבין³⁹.
 לפי ספר יהושע באו רק שלוש ערים לעזרת מלך חצור
 במרום: מדון (היא מרון או מרום?), שמרון ואכשף (יהו' יא:

1).⁴⁰ אמנם לפי גרסת הספר רדפו בני ישראל את הכנענים המו-
 בים למרחקים והנחילו מפלה מלאה לכל מלכי צפון כנען.
 אולם גם גרסה זאת מסייגת ואומרת: „את חצור לבדה שרף
 יהושע” (פס' 13), ועדות זו דווקא זכתה לאישור ארכיאולוגי.
 לעומת זאת מגלה פרק א' בספר שופטים שנפתלי לא יכול
 להוריש את בית-ענת ואת בית-שמש, שאינן רחוקות מחצור
 (פס' 33). מכאן שבני ישראל לחמו במי-מרום בעיקר נגד
 כוחות מקומיים שהספיק מלך חצור לקבץ מסביבתו הוא⁴¹.
 והיכן היה סיסרא בעת המלחמה? פרשנים מסורתיים, וחוקי-
 רים המקדימים את חורבן חצור למלחמת התבור, גורסים
 שסיסרא השתתף במערכה, ונמלט עם שרידי חיל-הרכב לחרושת
 הגויים⁴². אולם ניתן לשער שמלחמת מרום נתרגשה על הכנ-
 ענים בעוד סיסרא מרותק למשמרתו בדרום, כי בתקופה זו רבה
 סכנתם של גויי-הים, והכנענים חייבים היו להיכון גם לתגובה
 מצרית, לאחר התקוממותם.
 נציג בהקבלה את מלחמת מרום ואת מלחמת התבור, לפי
 המקרא:

מלחמת מרום	מלחמת התבור
מלחמה מיוחסת ליהושע. יבין נזכר, אך לא סיסרא	סיסרא נזכר כשר-צבא יבין. נזכר שמגר, שנלחם בפלשתים
חצור, ושלוש ערים	סיסרא ומלכים שנקבצו אליו, עם חיל-רכב ומח-נה גדול
צבא יהושע עולה מן הגלגל	דבורה יוזמת מערכה משותפת של שבטי הצפון והמרכז
התנפלות-פתע על הכנענים בחנייתם	מערכת-שדה נגד חיל-השדה הכנעני, ו„ירידה לשערים”
הישג מקומי: חורבן חצור, והקלת ההתנחלות בגליל	הישג ארצי: לא הוחרבו ערים כנעניות, אך הופג הלחץ הכנעני על שבטי הצפון והמרכז

הקבלה זאת מוליכה למסקנה שקשה לקבל גרסה, לפיה
 קדמה מלחמת התבור לחורבן חצור:
 ● קשה להניח שהישראלים העזו להקדים ולצאת למערכה-
 רבתי נגד רכבי-הברזל בעמק, לפני שזכו בהתנפלות-פתע על
 כוח כנעני מצומצם ומבודד בהרי הגליל.
 ● כיצד הסתכנו בני נפתלי, נטשו את ישוביהם ללא מגן
 ויעלו לתבור, בעוד חצור מאיימת עליהם מעורפם?
 ● מה פשר המסורת האפריימית על סיועו של יהושע לשבטי
 הצפון בהכרעת חצור, אילו נותרו ערי הגליל לפליטה אחרי
 שכבר הצליחו בני נפתלי ואחיהם להכריע את עיקר הצבא

הכנעני בעמק? מדוע הוצרכו עוד לעזרה?
 לעומת זאת, אם נגרוס שחורבן חצור קדם, מסתברים
 הדברים כלהלן: בהשראת משה ויהושע נחלצים שבטי
 בית-יוסף לסייע לאחיהם בצפון להכריע את חצור, שאימה
 ממזרח על התנחלותם במרכז הגליל. מסורת אפרים מתפ-
 ארת בעזרת השבט לשבטים שבקצות הארץ: „קרני ראם
 קרניו בהם עמים ינגח יתְּדוּ אפסי ארץ” (דב' לג: 17)*. ברית
 זאת בין השבטים שמדרום לעמק יזרעאל ומצפון לו, חיוקה את
 אחוות-הדם וחישה את תודעת כלל-ישראל, המשתקפת לעיני
 הסופר המצרי, שניסח את אסטלת מרנפתח⁴³. דבריו קובעים
 עובדה רבת-משמעות: אין המצרי מדבר עוד על שבטים בפני
 עצמם, לעומת מקורות מצריים קודמים שהזכירו שבטים ובתי-
 אב מישראל⁴⁴. השבטים התלכדו מאז; בתודעתם העל-שבטית
 ובאמונתם המשותפת בה' הפכו ל„ישראל”⁴⁵.

סיוע קודם של אפרים לצפוניים עשוי להסביר גם את זכותה
 של דבורה לתבוע מברק הצפוני למלא את התפקיד הקרבי
 העיקרי במלחמה, הנועדת להקל גם את הלחץ מעל שבטי

* קוטשר, ובעקבותיו מזר ומלמט, ראו ב„דמן לאדמה” ציון גיאוגרפי
 על לכידת מעברות הירדן על-ידי המדיינים באזור אדס-העיר (גשר
 דאמיה בימינו)³⁷.

** בערך באותה תקופה מצויות עוד ממלכות, אשר בשל בעיות-
 ביטחון בנבולותיהן, חולקו לשני מרכזי-כוח, האחד — בשליטתו
 האישית של המלך, והאחר — בפיקוד שרי-הצבא:

● לאחר מות שאול ישב אישבת בנו במחניים. בעוד אבנר, שר-
 צבאו, מנהל את המלחמה נגד דוד בנחלת בנימין (שמ"ב ב: 9, 12).

● הדדעור מארם-צובא, החולש על כל ממלכות ארם בימי דוד, יוצא
 בעצמו צפונה אל מעבר לנהר פרת, ומשגר את שובך, שר-הצבא,
 דרומה לחילם. לקראת דוד (שמ"ב: 16-18; וזה עיקר, לעומת דה"א
 יט: 16-18).

* עדות אחרת לנכונותם של בני אפרים להיחלץ לעזרה, בתקופה
 הקדומה של ההתנחלות, באה מפרשת אהוד בן גרא מבנימין. שתקע
 בהר אפרים „וירדו עמו בני ישראל מן ההר” (שופ' ג: 27).

המרכז*. ההישג הישראלי הקודם בקרב־ההפתעה עשוי לחזק את טבחון הישראלים בכוחם לגבור על הכנענים במערכת שדה**.

לסיכום, נראה שסיסרא שימש שר־צבא יבין בתקופה שקד־מה לחורבן חצור. אחרי החורבן פגע מרנפתח בערי־כנען, וביסס מחדש, לזמן־מה, את שלטון המצרים. הכנענים התאוששו, וסיסרא קיים את שלטונו. הוא הגביר את לחצו על ישראל, מתוך ששקד לקיים את הקשר בדרך־התבור עם הערים הכנע־ניות בבקעת כינרת. באותן שנים באו הכנענים עצמם בלחץ גויי־הים. אולי שאבו בני־ישראל אומץ להתקומם נגד הכנענים אחרי חורבנה של אחת מערי החוף. האם היתה זאת ליבנת, או דאר? ⁴⁷ נראה שעשרים שנות לחצו של סיסרא החלו סמוך למות רעמסס ה־2, ונמשכו בימי מרנפתח. אם כן, אולי התחו־לה מלחמת התבור כ־10-15 שנים אחרי חורבן חצור, בשלהי המאה ה־13 לפנה"ס.

האם בין „השופטים הקטנים” היו מצביאי שבטיהם במלחמת דבורה?

בספר שופטים נזכרו „שופטים קטנים” בשתי קבוצות: א. אחרי תולדות אבימלך בן גדעון — נזכרים תולע בן פואה ויאיר הגלעדי (שופ' י: 5-1).

ב. אחרי תולדות יפתח — נזכרים אבצן מבית־לחם, אילון הזבולוני ועבדון בן הלל הפרעתוני (שם יב: 8-15).

הוצע לראותם כשופטים של ימי השלום, שבאו על ישראל לאחר שהדף גדעון את המדיינים, ומכוח ההכרה בשלטונו הוא ⁴⁸. אולם עצם חלוקתם לשתי קבוצות, המשובצות בזמנים שונים במסורת הספר, עשויה להעיד שאינם בהכרח בני תקופת רגיעה אחת. כמו כן הם מתייחסים לאזורים שונים, ודומה שהעורך קיבצם יחד בגלל מיעוט הידיעות עליהם ⁴⁹.

לרוב קנה שופט את סמכותו שלטונו מכוח גבורתו ונצחונו במלחמה*. נוכל לשער שבין השופטים מימי פרוון ושלום יש שעלו למעמד שופטים מכוח הנהגתם במלחמת דבורה, כשם שאחרים אולי הנהיגו את בני שבטם בימי גדעון.

והנה, אחד השופטים הקטנים, עבדון בן הלל, מכונה על שם מקומו „פרעתון בארץ אפרים בהר העמלקי” (שופ' יב: 15), וסופר על עבדון שהיה מבורך בבנים ובכני בנים „רוכבים על שבעים עִירִים” (שם יב: 14). אך גם דבורה שרה על הלוחמים „מני אפרים שרשם בעמלק” (שם ה: 14), ופונה אל „רוכבי אתונות צהורות” (שם ה: 10). האין הכתובים המקבילים מדב־רים באיש אחד? אם כן, אך טבעי לשבט אפרים — שמקורו נבעה יוזמת המלחמה — שיפאר במסורותיו מנהיג שלחם בכנענים בעמק, בעת שדבורה הלכה לתבור.

רמז נוסף עשוי להצביע על עבדון כעל מפקדם של בני אפרים במלחמת דבורה. ניטול משמואל ב' פרק יב את הפסוקים על משעבדים ומושיעים, וננסה להקבילים:

הערות	מורשיעים (פס' 11)	משעבדים (פס' 9)
המדיינים לא נזכרו בין המשעבדים	יִרְבֵּעַל	א. ?
הקבלה זאת נובעת מהקבלות ג־ד	בְּדָן	ב. סיסרא שר צבא חצור
נתחלף מואב בעמון (וכך גם בשופ' יא: 15, 24-25)	יַפְתָּח	ג. מלך מואב (?)
	שְׂמוּאֵל	ד. פלשתים

מאיזור קדש לאורך דרך־התבור ודרך־חגתון. אך אין לדעת מתי עלה בכוחו להשתלט על הערים הכנעניות לחוף הכינרת — חמת, רקת וכנרת ⁵¹.

יששכר הותש במאבקי ההתנחלות נגד הכנענים והמדיינים, והפך למס־עובד עד ימי דוד ⁵². אך לא כל השבט בא בעול. דומה ששוחרי החופש מקרב השבט תרו להם נחלה בהר: מדרום לעמק מצוי שופט „קטן” מיששכר, תולע בן פואה, היושב בשמיר שבהר אפרים (שופ' י: 1). מצפון לעמק חלה הסתעפות שבטית והתפשטות מרחבית: נראה שבתי־אב מזבולון קנו להם עתה מעמד של שבט בפני עצמו, והתנחלו מהתבור מערבה לעבר החוף. נחלתם כללה את חגתון, את שמרון ואת יפיע — ערי כנען לפנים ⁵³. בידי יששכר נותרה הרמה מהתבור מזרחה והאיזור בו נערך הקרב על הערים אנחרת וקשיון (יהו' יט: 23-17). בתבור גבלו מעתה נחלות שני פלגי יששכר בנחלת נפתלי ⁵⁴. ברכת משה כורכת את זבולון ויששכר יחדיו „שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. עִמִּים הָרָ יִקְרָאוּ שֵׁם יִנְבְּחוּ וּבְחֵי

כאן נסמך בן לסיסרא, והדמיון בין בן לעבדון אומר דרשני השבעים קראו „ברק”; נמצאת למד שביקשו להקביל מושיעים לאויבים, ולכן המירו את בן הבלתי־ידוע בברק הידוע ⁵⁰. כמובן אין כאן כל דאות, אלא השערה, שיש בה כדי לקשור את הופעתו של שופט בהר־אפרים עם חלקו של השבט במלחמה, שהפיגה את הלחץ הכנעני באיזור זה.

התנחלות לאחר המלחמה

הניצחון בתבור ובעמק פתח מרחבים להתנחלות. בתאיור נחלתו של נפתלי נזכרה אֶלּוֹן כְּצַעֲנָנִים בקצה גבולו, אולם נכללו בנחלתו גם ישובים בקרבת התבור (יהו' יט: 32-38). דומה שבעקבות נצחונו הרחיב נפתלי תחומו לדרום־מערב

* האם יצא שמו של ברק בן אבינועם לפניו בשבט אפרים, כי נלחם עם בני נפתלי על מי־מרום. במלחמה המיוחסת ליהושע? ** השתתפותו של שבט בנימין במלחמת דבורה מחזקת את הטענה לאיחור המלחמה עד לאחר חורבן חצור. אין השתתפותם של הבני־מינים במערכה הצפונית סבירה בתקופת לחץ מואבי על נחלת בנימין. לעומת זאת היא מסתברת יפה אחרי מלחמת אהוד בן גרא. בה טיעו בני אפרים לבנימין ⁴⁶.

* דבורה חורגת מכלל זה, שכן זכתה להנהגה מכוח אמונתה ואישיותה. לכן, אף כי גם היא שופטת — „שִׁפְטָה אֶת הָעָם בְּיַמֵּי הָהוּא” (שופ' ד: 4) — כונתה בספר „נביאה”!

צדק... (דב' לג: 18-19)⁵⁵. הכל גורסים שמדובר כאן בתבור, ומותר לשער שראשית קדושתו של ההר בישראל נעוצה בניצ-חון שהושג למרגלותיו.

סיכום

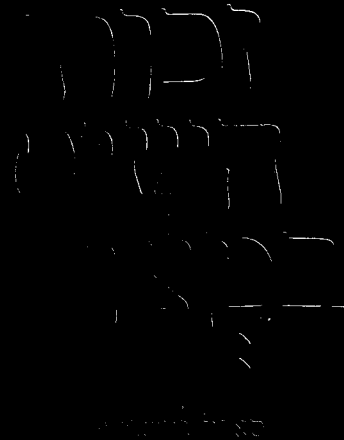
נסינו ליטול את המידע על המערכה, ולהסיק ממנו על נסיבות המלחמה ועל מקומה בהתנחלות. ככל שרחקנו מזירת המערכה עצמה, הפלגנו מהידוע אל המשוער. אך השערות אלה מעוגנות בחקר המערכה, לפי המקרא והמצא הארכיאולוגי מהשנים האחרונות — כמו הממצא בדרך, שקבע את מועד נדידת הדנים אל מקורות הירדן — ולכן אולי יש להשערות אלה אחיזה במציאות המקראית. יבוא המחקר בעתיד ויוכיח. ואף כי רבו הסתומות והנסתרות בפרטים, גלוי וברור הוא העיקר: מלחמת דבורה הכריעה בדורה, וקבעה „ברכה לדורות“ של התנחלות העם בארצו.

מקורות

- קיצורי הספרים הנזכרים בביבליוגרפיה — ראה בהערות לחלק א' של המאמר, „מערכות“²²⁴.
- ¹ סקירת רקע לתקופה — קדם, עמ' 23-33, 83-87. לא נעסוק כאן בסוגיות הכרוכות בגלי הכיבוש.
- ² ANET, p. 258.
- ³ החוקרים נטו לאכן את אלון-בצעונים בקרבת קדשנפתלי, עירו של ברק בן אבינועם (ור' הע' 26 בחלק א). ז' קלאי מבקש אותה סמוך לתבור ממזרחו, אך מתקשה לאכן את קדש באיזור זה. הנ"ל, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 198-199.
- ⁴ יהוא, המורד בבית האבא, מצא באיזור זה את יונדב אבי בית רכב, שמוצאו מן הקינים. דה"א ב: 55. נאור, ע' שופ', עמ' 82-83. ייבין, מחקרים בתולדות ישראל בארצו, ת"א-י"ם תשכ"ב, עמ' 31. יש שאיכנו את אלון-בצעונים בין מגידו ותענך. אנמ"ק א, ט' J. Simons, The geographical & Topographical Texts of the Old Testament, Leiden 1959, p. 289, 328.
- ⁵ ואין להסיק בהכרח שבעת המערכה חנה בית חבר דווקא באלון-בצעונים. אהרוני — הצא"י, עמ' 99; הנ"ל, א"י, עמ' 190-192. אפשר לגרוס כקויפמן, שהביטוי „ויט אהלו עד אלון בצענים (קרי — בצענים) אשר את קדש מצייני, כפשוטו, את הקצה הצפוני של תחום הנודדים. אין לדעת היכן חנה בית-חבר בעת המערכה, ואולי חנה ליד מקור מים ליד דרך-התבור, סמוך לוירת הקרב.
- ⁶ הצא"י, עמ' 73.
- ⁷ לדוגמה — Simons, p. 288-289; קויפמן, שופטים, עמ' 177; נאור, ע' שופ', עמ' 84.
- ⁸ מזר — אנמ"ק ג, ט' 309-310; ע' שופ', עמ' 96; אהרוני — הצא"י, עמ' 99-100; ייבין — שם, עמ' 74.
- ⁹ נאור — ע' שופ', עמ' 84.
- ¹⁰ קיר-מאב נקראה בכתובים גם קיר חרשת וקיר חרש, אמנם בש' שמאלית בכל המקראות האלה; (מל"ב ג: יש' טז: 7, 11; ירמ' מח: 31, 36).
- ¹¹ הצא"י, עמ' 485.
- ¹² כך מסיק אלט מארגון הנציבויות של שלמה. Alt, Zeitschrift für die Alt-testamentliche Wissenrehalt, Vol. 60, p. 84.
- ¹³ ייבין — ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה כה (תשכ"א), עמ' 196-195.
- ¹⁴ מ. אבי יונה וש. ספראי, אטלס כרטא לתק' בית שני, י"ם 1966, מפות 84, 132, 136.
- ¹⁵ על בתי-אב כושיים בא"י — ייבין, בית מקרא ב (יד) תשכ"ב, עמ' 32-28. לדעתו, שמו של בית-אב אחד הוא כושי-סירא, והוא משער שסירא היה מצביא-רכב מהשבט. ראה אנמ"ק ה, ט' 1033.
- ¹⁶ לאהרונה מ' הראל, בספר שמואל ייבין, ירושלים תשל"ג, עמ' 158, 160.
- ¹⁷ ראה דוגמה דומה מימי יאשיהו — מצד חשביהו, אנצ' לחפירות ארכיאולוגיות בא"י (להלן — אנצא"ר) ב, עמ' 373-374.

- ¹⁸ בדרך-כלל ננקוט את התאריכים לפי אהרוני, אטלס כרטא, עמ' 112-113, לפי הכרונולוגיה ה„נמוכה“ (שם, עמ' 9).
- ¹⁹ קדם, עמ' 30-31; אנמ"ק ה, ט' 909.
- ²⁰ קדם, עמ' 31-32. הארה אחרת לאינטרנגום הסורי — ייבין, ע' שופ' עמ' 496-497.
- ²¹ תקופת רעמסס ה': שנות 1141-1134 לפנה"ס, לפי צ'רני, Fischer Weltgeschichte, Vol. 2 (1966), p. 293.
- ²² הצא"י, עמ' 52 (הע' 78); 125-126; קדם, עמ' 84.
- ²³ אנצא"ר א, עמ' 201-202. א' חיימי ב„הארץ“, 15 דצמ' 70, עמ' 15. התאריכים תוקנו כאן לפי הכרונולוגיה הנמוכה. ור' הע' 18 לעיל.
- ²⁴ אנצא"ר א, עמ' 300, 310. [39-40] Albright, p. אנצא"ר ב, עמ' 624. קדם, עמ' 74.
- ²⁵ אנמ"ק ב, ט' 680-682. הצא"י, עמ' 76. ע' יהו', עמ' 267-268, 272. ע' שופ', עמ' 439-440. קדם, עמ' 73.
- ²⁶ א' בירן, קדמוניות 13, עמ' 6.
- ²⁷ א' פ', קמפבל וא' ג' רייט, קדמוניות 4, עמ' 130-131.
- ²⁸ ע' שופ', עמ' 57-78 — הרצאת פרופ' ייבין, דיון ותשובת המרצה.
- ²⁹ הצא"י, עמ' 110-111.
- ³⁰ אנמ"ק ב, ט' 678-680; הצא"י, עמ' 500. אנצא"ר ב, עמ' 610-611 (השוה עמ' 587).
- ³¹ ע' שופ', עמ' 497-498, 512, 519. יש שראו את שמגר כאיש הגליל — אהרוני, אטלס כרטא, מפה 82. Albright, BASOR 62, p. 26.
- ³² הצא"י, עמ' 124-125. גם מלמט מכליל למעשה ב„פולחנים“ את שאר גויי הים בסקירתו. קדם, עמ' 83-86. במקורות מתקופת המלוכה ניכרת הבחנה: מדובר ב„הכרת“ (שמ"א ל: 14), „הכרתי והפלתי“ (שמ"ב טו: 18), „הכרתי“ (מל"ב יא: 4) ו„כתיים“ (ירמ' ב: 10, וכן בהרטי ער).
- ³³ F. E. Adcock, Greek & Macedonian Art of War, Berkeley 1962, p. 37-38.
- ³⁴ J. H. Fischer Weltgeschichte Vol. 2, p. 269. הצא"י, עמ' 125. Breasted, A History of Egypt 1909 Bantam M. G. 1964, p. 355.
- ³⁵ ידיו, מלמ"ק, עמ' 207; ע' יהו', עמ' 237. אהרוני — א"י, עמ' 96; הצא"י, עמ' 105-106; ייבין — הצא"י, עמ' 73-74; אנמ"ק ה, ט' 908-909.
- ³⁶ מזר — ידיעות ד (תרצ"ג), חוב ג, עמ' 47-51. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית ד"ה, עמ' 149. לאהרונה — ב"שם בספר שמואל ייבין, עמ' 135.
- ³⁷ קוטשר — ידיעות ב (תרצ"א), חוב ג"ד, עמ' 42; מזר — ר' הע' 36. מלמט-הצא"י, עמ' 112-119.
- ³⁸ אנצא"ר א, עמ' 169.
- ³⁹ אהרוני — הצא"י, עמ' 99-100, השהה מפה שם, עמ' 63.
- ⁴⁰ והשוה יהו' יב: 19-20.
- ⁴¹ אהרוני התקשה בסוגיה זאת. הצא"י, עמ' 93, 96.
- ⁴² הרד"ק בפירושו לשופ' ד: 2. קויפמן, תולדות האמונה ד"ה, עמ' 100. ייבין, ע' שופ', עמ' 94; אנמ"ק ה, ט' 910.
- ⁴³ ע' שופ' עמ' 63, 77. קדם, עמ' 30-31.
- ⁴⁴ הצא"י, עמ' 62-64.
- ⁴⁵ על משמעות זאת עמדה לאהרונה ק' קניון, K. Kenyon, Archaeology in the Holy Land 3, London 1970, p. 220.
- ⁴⁶ מלמט קובע את מלחמת אהוד במאה ה-12, כלומר — לפני מלחמת דבורה, לשיטתו. קדם, עמ' 79. ייבין קובע מלחמה זאת בתקופת מלחמת התבור, סמוך ל-1200 לפנה"ס. הצא"י, עמ' 75, 77.
- ⁴⁷ אנצא"ר ב, עמ' 560-561; שם א, עמ' 131.
- ⁴⁸ הצא"י, עמ' 76; ע' שופ' עמ' 499.
- ⁴⁹ לא כאן המקום לדון בקשיים שמעלות מסורות אלה, כגון משמעות הסיפור על יאיר הגלעדי ובניו, וזיקת-הזמן בין יאיר ויפתח.
- ⁵⁰ השם בדרך מופיע ברשימות היחס כאחד מבני מכיר, ואולי משמעותו אינה אלא כדרך. אנמ"ק ב, ט' 36.
- ⁵¹ אהרוני, א"י, עמ' 223-226; אטלס כרטא, מ' 72.
- ⁵² בר' מט: 14-15. ע' שופ', עמ' 518.
- ⁵³ יהו' יט: 10-16. ע' שופ', עמ' 94. אנמ"ק ב, ט' 898. אטלס כרטא, מפה 72.
- ⁵⁴ בהתפשטותו מערבה, דחק וזולזן את רגלי אשר, שלא יכל להשתתף במלחמה מחמת לחץ הכנענים. אנמ"ק א, ט' 784. ע' שופ', עמ' 177.
- ⁵⁵ הביטוי „זבחי צדק“ מזכיר את דברי דבורה על „צדקות ה' צדקת פרוזנו בישראל“ (שופ' ה: 11). צדקו של ה' הוא הנצחון, שהחזיר לעם את פרוזנו.

תשומת-הלב למיצר זה, המקשר
בין ים-סוף לאוקיינוס ההודי;
התקרית עצמה הדגישה את
חשיבותה של הבטחת חופש-
המעבר לאניות-סוחר המשייטות
בין נמל אילת לנמלי האוקיינוס
ההודי; יש, איפוא, עניין
לבדוק את כללי המשפט
הבין-לאומי באשר לחופש השיט
במצריים בין-לאומיים בכלל —
ובמיצר באב-אל-מנדב בפרט.

נתיבי הים המקשרים את
ישראל עם אפריקה ועם המזרח-
הרחוק עוברים בשני
מצרים: מצרי טיראן ומצרי
באב-אל-מנדב. שליטתה של
ישראל במצרי טיראן מקנה
לכלי-השיט שלה מעבר חופשי
ממפרץ אילת לים-סוף (הים-
האדום). ההתנכלות למכלית
"קוראל-סי" במיצר
באב-אל-מנדב, הפנתה את

תקרית „קוראל-סי“

היה זה בצהרי יום ו', 11 ביוני 1971. רב החובל היווני מרקומוסקוס ניצב ב-עמדת-הפיקוד על גשר המכלית „קוראל-סי“ („ים-האלמוגים“), בעלת גפח של 68,000 טונות. המכלית עמוסת-הדלק הייתה בדרכה לנמל אילת, כשהיא מניפה דגל ליברי. הצוות מנה שלושים ושמונה ימאים, בהם עשרים ושלושה ישראלים.

רבה-חובל, כיאה למפקד טוב, נמצא בעצמו בגשר-הפיקוד עת החלה המכלית עוברת במיצר. אמנם אין סכנת-ניווט מיוחדת במיצר הגדול של באב-אל-מנדב, אך לעולם אין לדעת.

השעה היתה 1235, כשהבחין במשקפתו בחמש ספינות-דיג המתפרסות בכניסה ל-מיצר הגדול בשורה אחת, ממש במבנה קרבי מסודר — חרטומן מכוון הישר ל-עברו. מבין הספינות הגיחה לפתע סירת-מירוץ ובתוכה שלושה אנשים. הסירה אצה במהירות לעבר „קוראל-סי“, ובטרם היה סיפק בידי רבה-חובל להזעיק את אנשיו נורו לעברו מתוך הסירה מספר פצצות בזוקה.

דליקות פרצו על הסיפון. אנשי-הצוות גילו קור-רוח והשתלטו על האש. המכלית לא נעצרה והמשיכה בדרכה במלוא המ-הירות. אחד הימאים ירה רקיטה באויר, ויתכן שהיא שהבריחה את הסירה התר-קפת לכיוון האי פרים. „קוראל-סי“ הצ-ליחה להיחלץ והגיעה מאוחר יותר לנמל אילת.

תקרית זו הסבה את תשומת-לב העולם, וכמובן את תשומת-לבה של מדינת-ישראל, למיצר באב-אל-מנדב ולחשיבו-תו הרבה כמעבריים בין-לאומי. מגיעת השיט החופשי אל ישראל וממנה והת-נכלות לו פירושו, למעשה, ביטול ההישג של ישראל לאחר מלחמת ששת-הימים — שליטה על חופש-השיט במצרי-טיראן.

שווד ימי והפרת חופש-השיט

אם נעזרו תוקפי המכלית ברפובליקת דרום-תימן, כפי שסברו בשעתו, הרי שזו, כמדינה חופית, נתנה יד לשווד ימי תוך הפרת אמנת ז'נבה בדבר הים הפתוח. לפי סעיף 15 של האמנה, כל מעשה של אלימות, שנעשה למטרות פיראטיות על-ידי הצוות או הנוסעים של אניה פרטית והמכוון כלפי אניה אחרת או כלפי בני-

המאמר פורסם ב„מערכותיים“ 109, יולי 1972.

אדם או כלפי רכוש שבאניה — מהוה שווד ימי.

תקרית „קוראל-סי“ מהוה הפרתם של כללי חופש-שיט בים הפתוח ובמעבריים בין-לאומיים — כללים המוכרים ב-משפט הבין-לאומי ובאמנות הבין-לאו-מיות. התקרית אירעה במיצר באב-אל-מנדב, שהוא בעל חשיבות רבה כמעבר בין-לאומי מארצות המערב לארצות המז-רח * וחשיבותו רבה למדינות החופיות (וישראל בתוכן) הגובלות בים-סוף וב-מפרץ אילת.

כדי להבין את הסוגיה הנדונה, מן הראוי לסקור את מקומו הגיאוגרפי-פוליטי של המיצר ואת מבנהו, לבדוק את רוחב מימיה-החופין של המדינות השוכנות לחו-פיו ולבחון כיצד מסדיר המשפט הבין-לאומי את סוגיית המעבר החופשי במ-צרים המהיים מימיה-חופין של המדינות החופיות.

המיצר

מיצר באב-אל-מנדב, שאורכו כ-50 מילין, כולל בתוכו מימיה-חופין של ארבע מדי-נות: בצפון מזרח — תימן ודרום-תימן; בדרום-מערב — אתיופיה וסומאלי הצרפ-תית. המיצר — הנמצא בין ראס באב-אל-מנדב, בחצי-האי ערב, לבין ראס סיאן, בחוף האפריקני — מחבר את הים הפתוח של מפרץ עדן עם ים-סוף.

מבחינים במיצר הגדול, המשתרע בין האי פרים לחוף האפריקני, ובמיצר הקטן — בין האי פרים לראס באב-אל-מנדב בח-צי-האי ערב. רוחבו של המיצר הגדול כ-10 מילין, ושל המיצר הקטן כ-3 מילין. במיצר הגדול אין כל סכנת ניווט, ועומק המים בו מגיע ל-5.5–11 מטרים בקרבת החוף האפריקני, ול-180 מטרים במרכזו. במיצר הקטן נע עומק המים בין 10 ל-22 מטרים. גם במיצר הקטן אין סכנות ניווט מיוחדות, בעיקר באמצעו; אך כיוון שיש בו לעתים זרמים חזקים, ואף נגרמו שם בעבר נזקים לכלי-שיט, מומלץ להפליג דווקא במיצר הגדול.

האי פרים

את שני המצרים האלה יוצר האי פרים,

* הכוונה, כמובן, לימים כתיקונם בהם תעלת-סואץ פתוחה לשיט, או למצב השורר כיום בו מקיימת ישראל גשר יבשתי בין הים התיכון לים-סוף.

השוכן בתוך מיצר באב-אל-מנדב. שטח האי, המשופע בסלעים וולקאניים, אינו עולה על 10 קמ"ר. נראה כי הוא נתון תחת ריבונותה של רפובליקת דרום-תימן. בתקופת שלטונה של בריטניה בעדן הח-זיקה היא באי, כדי להבטיח את „הדרך הקיסרית“ להודו. לפי מידע משנת 1967 נמצאים באי כ-300 תושבים, הסובלים ממחסור במים מתוקים, ושעיקר פרנסתם על הדיג.

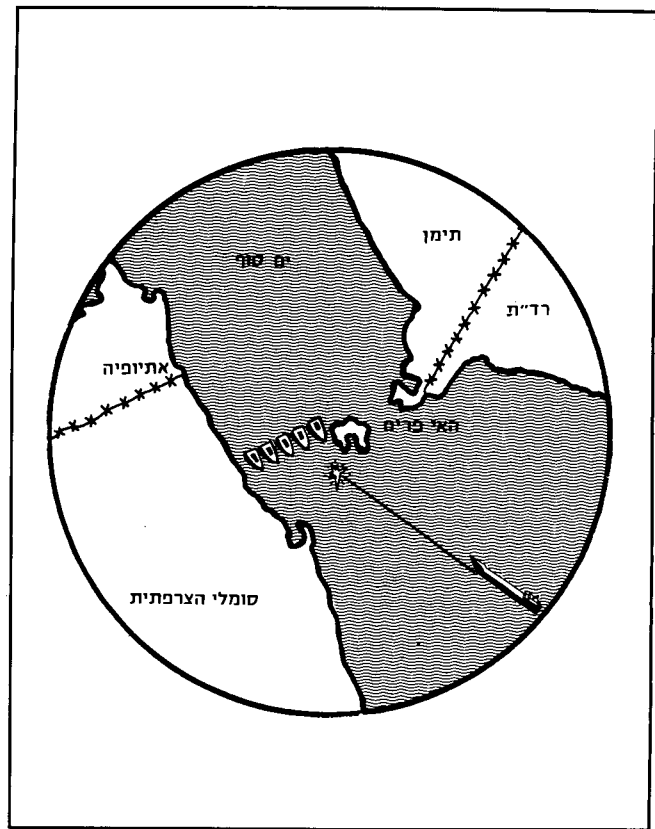
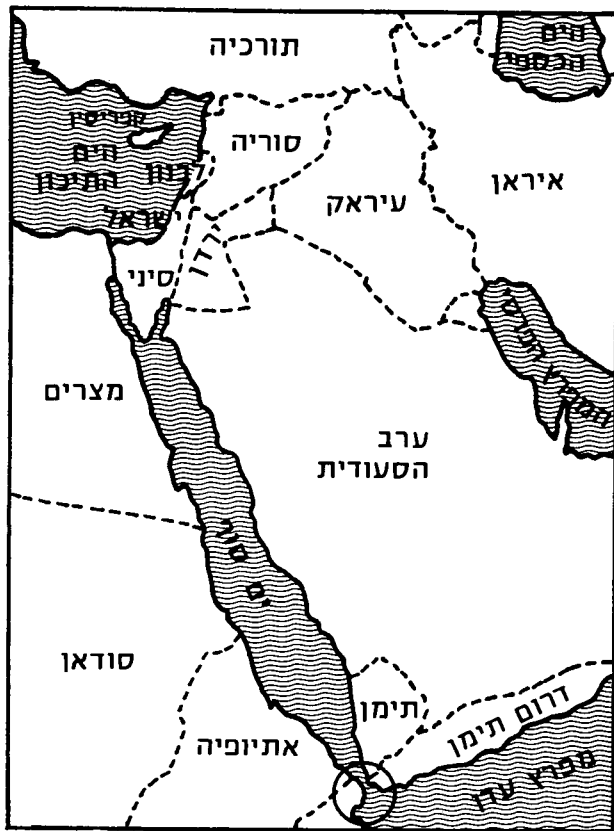
אנשי התנועה לשחרור דרום-תימן השתל-טו על האי פרים עוד בטרם קיבלה הר-פובליקה את עצמאותה מבריטניה, בנו-במבר 1967. ריבונות האי לא הוגדרה מעולם: לפי הצעה בריטית משנת 1967 — שלא נתקבלה — צריך היה לבנות את האי ולמסרו לפיקוח האו"ם. ההנחה היא שרפובליקת דרום-תימן, מאז זכתה בעצמ-אות, מקיימת באי את ריבונותה.

איומי הלאומנים

עם השתלטותם על האי פרים בנובמבר 1967 הכריזו אנשי תנועת השחרור כי ממשלת הרפובליקה תמנע (לאחר יציאת הבריטים מעדן) מעברן של אניות ישרא-ליות דרך מיצר באב-אל-מנדב, על-ידי הצבת תותחים באי פרים. העיתונות במי-ערב, ובראשה ה„טיימס“ הלונדוני, ראו בהצהרה רברבנית זו איום שאינו בר-ביצוע. בדברו על סיכוייה של פעולה כזו ציין ה„טיימס“: „אם אמנם יותקפו אניות ישראליות, יתפרש הדבר כהכרזת מלחמה על ישראל“. מתברר המאמר ב„טיימס“, שהוא כתב העיתון לענייני צי, סבור כי קשה יהיה להציב תותחים באי וכי שמי-רת האי והחזקתו למשימות תוקפניות יהיו בחזקת משימה בלתי-אפשרית ללאומנים מדרום-תימן.

מימיה-חופין וים פתוח במיצר

רוחב מימיה-חופין של דרום-תימן, במי-דידה מן האי פרים, הוא 12 מילין; רוחב מימיה-חופין של סומאלי הצרפתית הוא 3 מילין. נתונים אלה מחייבים לישם את הכלל בדבר רוחב מימיה-חופין במקרה של חופים סמוכים של שתי מדינות. הכלל מצוי בסעיף 12 (סעיף קטן 1) של האמ-נה בדבר הים הטריטוריאלי והאיזור הס-מוך לו. שמן הראוי לצטטו כאן: „מקום, שחופיהן של שתי מדינות נמצאים זה

העובר בתוס-לב במיצר, גם אם המיצר מצוי במימי החופין שלה. איסור זה של התליית המעבר בתוס-לב נראה לכאורה מוחלט גם בהתחשב בנוסח סעיף 16 (3); וזה קובע: „בכפוף להוראות סעיף קטן 4 (הנזכר), רשאית מדינה חופית, מבלי להפלות בין אניות זרות, להתלות זמנית בשטחים מפורטים של ימה הטריטוריאלי (ולא במיצר — ג. א.) את מעברן בתוס-לב של אניות זרות, אם התליה כזאת הכי רחית להגנת בטחונה”. לכאורה משתמע מכך, כי במימי-חופין מותרת התליית מעבר; במצרים — לא. אך אין קביעה פסקנית בנושא זה, שכן האמנה אינה קובעת במפורש מה יהיה דין מיצר המצוי כולו במימי-החופין של מדינה חופית.

דין מיצר המצוי בתוך מימי-חופין

מן הראוי לזכור, כי תיודע חשיבות רבה לכוונתה של מדינה שעל חוף מיצר לסגור אותו למעבר כלי-שיט — בהתחשב באיני-טרסים הפוליטיים שלה, או בעקבות לח-צים פוליטיים המופעלים עליה. חמורה ביותר תהא סגירתו של מיצר, שרק דרכו ניתן לעבור מנמל מסוים בים אחד לנמל

התלייתה* של זכות המעבר אף שכיום מצוי ים פתוח במיצר באב-אל-מנדב, המקנה מעבר חופשי במיצר, מן הראוי להבהיר כבר עתה מה תהיינה זכרות המעבר במיצר, כאשר תרחיב סומאלי הצרפתית את מימי-החופין שלה ל-6 מילין או יותר. במקרה כזה יהיה המיצר הגדול כולו במימי-החופין של דרום-תימן ושל סומאלי הצרפתית (המיצר הקטן, שרחבו כ-3 מילין, בין האי פרים לראס באב-אל-מנדב, מצוי ממילא כולו במימי החופין של דרום-תימן). לכאורה, לא יתעורר כל קושי. אפילו יהיו מימי המיצר כולו בת-חום מימי-החופין של אחת המדינות, קובע סעיף 16 (4) של האמנה בדבר הים הטריטוריאלי כי: „אסור להתלות מעבר בתוס-לב של אניות זרות דרך מצרים המשמשים לשיט בין-לאומי בין חלקו האחד של הים הפתוח לחלקו האחר, או בין הים הפתוח לימה הטריטוריאלי של מדינה זרה”. ובהיות מיצר באב-אל-מנדב נתיב-מים המוביל מהים הפתוח של מפרץ עדן לים הפתוח של ים-סוף, הרי אין מדינה חופית רשאית לעכב כלי-שיט

* התליה (במינוח המשפטי) — השחיית היתר.

מול זה או זה סמוך לזה, לא תהיה אף אחת משתי המדינות זכאית — באין ביניהן הסכם הקובע אחרת — להרחיב את ימה הטריטוריאלי אל מעבר לקו האמצעי, שכל נקודה שבו היא שוות-מרחק מן הנקודות הסמוכות ביותר שעל קויה-בסיס, שהחל מהן נמדד רוחב הים הטריטוריאלי של כל אחת משתי המדינות.”

מכאן נוכל להבין, שכלי-שיט ישראלי, או כלי-שיט המפליג לישראל או ממנה, מן הראוי שישוט במיצר הגדול, מערבה מהקו האמצעי של המיצר, קרוב יותר לחופה של סומאלי הצרפתית. כיוון שהי-אמנה אוסרת להרחיב מימי-חופין מעבר לקו האמצעי, הרי כלי-שיט המפליג מערבה מקו האמצע של המיצר הגדול, מפליג למעשה בים הפתוח.

הזכרנו קודם לכן שרוחב המיצר הגדול הוא 10 מילין, ועל-כן עובר הקו האמצעי שלו במרחק 5 מילין מכל חוף; כמו-כן ציינו כי רוחב מימי-החופין של סומאלי הצרפתית הוא 3 מילין בלבד. כך נותרים 2 מילין של ים פתוח ממערב לקו האמצעי של המיצר.

מיצר באב-אל-מנדב באופן מיוחד. שכן לחופי ים-סוף ומפרץ אילת שוכנות תשע מדינות: ירדן, ישראל, מצרים, ערב-הסעודית, סודאן, אתיופיה, תימן, דרום-תימן וסומאלי הצרפתית. זאת ועוד: המיצר מאפשר מוצא יחיד לים לחלק מן המדינות השוכנות בים-סוף ובמפרץ אילת.

רוחב מימי-החופין של 12 מילין
במדינות המערב קיימת נטייה — ויתכן כי הגוש הסובייטי יאמץ אותה — לכנס ועידה בין-לאומית, שתקבע באמנה כי רוחב מימי-החופין יהיה 12 מילין. קביעה כזו תביא למצב בו 116 מצריים בין-לאומיים, כגון מצרי גיברלטר, מיצר מסי-נה ומיצר באב-אל-מנדב, יהיו בתוך מימי-החופין של המדינות החופיות. אין ספק, שהסוגיה בדבר הסמכות או חוסר-הסמכות לחסום מעבר חופשי במימי-החופין ה-מצויים במיצר בין-לאומי תועלה שוב ושוב; שכן המדינה החופית תוכל תמיד לטעון, כי היא חוסמת את המעבר במיצר — קרי: במימי-החופין שלה — בעילה של חוסר „תום-לב“, ובעיקר בעילתה של „הגנת בטחונה“. לעומת זאת, אם ייקבע באמנה בין-לאומית רוחב מימי-חופין של 3 מילין, תישאר במצרים הבין-לאומיים רצועה של ים פתוח, ולא תהיה עוד עילה לחסום מעבר חופשי באותם 116 מצרים בין-לאומיים.

מסדרונות ים פתוח במצרים בין-לאומיים

עם-זאת, אין פסול בקביעה באמנה בין-לאומית, שרוחב מימי-החופין יהיה 12 מילין, ובלבד שמנסחי האמנה יבטיחו את המעבר החופשי במצרים בין-לאומיים בצורה מוחלטת וללא תנאים. דבר זה ניתן להשיגו על-ידי הכרזה כי בכל מיצר בין-לאומי יהיה מסדרון ים פתוח ברצף-עתיים שתיקבע.

בינתיים ניתן לקבוע, כי פתרון שאלת חופשי-המעבר במצרים לא נתגבש כראוי במשפט הים הבין-לאומי. השמירה על חופש המעבר במיצר מסורה בידי המדינות החופיות, אשר שומה עליהן לקיים את הכלל המקובל במשפט הים הבין-לאומי, לפיו מימי האוקיינוס אינם ניי-תנים לתפיסה ואינם בני-קניין, ועל-כן הם חופשיים.

תקרית תעלת קורפו — 1946
תעלת קורפו היא אחד משני מעברי-הים המחברים את הים-האדריאטי עם הים-התיכון. מרבית להשתמש בתעלה זו, אף כי קיים מעבר-מים נוסף (מיצר אוט-רונט). ב-22 באוקטובר 1946 טבעה ב-תעלת קורפו אניית-המלחמה הבריטית „H.M.S. Saumare“, נגרמו נזקים לאניה „H.M.S. Salage“ ו-86 קצינים ומלחים בריטים נהרגו כתוצאה מהתפוצצות מוק-שים-ימיים-מעוגנים אוטומטיים. מקום ה-תקרית היה מדרום-מערב למפרץ סארנדה, בתוך מימי-החופין של אלבניה. בתגובה על כך שלחו הבריטים לאיזור שולות-מוקשים בליווי אניית-מלחמה של הצי, אשר שייטו בתוך התעלה ובפתחה בימים 12 ו-13 בנובמבר 1946. האלבנים התנגדו (אמנם לא בכוח) לפעולה זו של הבריטים, אך האחרונים לא שעו אליהם וסיימו את שליית המוקשים מן התעלה.

האלבנים טענו בפני בית-הדין הבין-לאומי בהאג כי פעילותן של אניות הצי הבריטי פגעה בריבונותם. בית-הדין קבע כי הפעילות הבריטית היתה בתום לב, וכן כי: „בעת שלום עומדת למדינות הזכות לשי-לוח את אניות-המלחמה שלהן דרך מצרים המשמשים לשיט בין-לאומי בין שני חלקים של הים הפתוח ללא אישור מוקדם של המדינה-החופית, כל עוד המעבר הוא בתום-לב...“

כלל זה, שנקבע על-ידי בית-הדין הבין-לאומי בהאג, הוא החלטי יותר מהכלל שהיה ידוע עד למתן ההחלטה, ושהתיר חופשי-שיט מוחלט בעיקר בנתיבי-מים שרק דרכם ניתן לעבור מים לים, כגון מצרי באב-אל-מנדב או מצרי טיראן. במקרה זה, כאמור, אין תעלת קורפו משת מעבר יחיד.

ניתן ללמוד ממקרה קורפו הן לעניין חופשי-המעבר בתום-לב לאניות-מלחמה בזמן שלום (ולאניות צי-הסחר לא כל שכן) — וזאת מקל-חומר — והן ביחס לחופשי-השיט בנתיב מים בין-לאומי, אפילו אותו נתיב אינו יחיד. מכאן, שחופשי-המעבר במיצר באב-אל-מנדב, כנתיב בין ים לים, צריך להישמר על אחת כמה וכמה.

חשיבות המעבר החופשי בבאב-אל-מנדב

היתה זו תקרית „קוראל-סי“ החמורה, שהדגישה את החשיבות הרבה של מתן חופשי-שיט במיצר בין-לאומי כלשהו. וב-

בים אחר. כדוגמאות ניתן להביא את המצרים התורכיים (בוספורוס ודרדנלים), שדרכם בלבד ניתן להגיע לנמלים בים השחור; המצרים הדניים (סונד, בלט הק-טן ובלט הגדול) לגבי הנמלים בים הבלטי; וכמובן את מצרי באב-אל-מנדב — לגבי הנמלים בים-סוף.

מדינה חופית עלולה לסגור מיצר בטענה כי בטחונה במימי-החופין שלה חשוב יותר מזכות המעבר החופשי של כל כלי-שיט במיצר; או — במילים אחרות — כי ההתליה המוזכרת בסעיף 16 (3) בגין „הגנת בטחונה“ היא „הכרחית“. עמדה זו נקטו המצרים כאשר חסמו את מצרי-טיראן לשיט ישראלי; ומספר דוברים צרפתיים תמכו בה.

זכות המעבר במצריים בין-לאומי כפופה לתנאי של „מעבר בתום-לב“, כנוכח בסעיף 16 (4). אי-קיום תנאי זה מהווה מכשול למעבר חופשי במיצר, עם זאת, קיום התנאי של „מעבר בתום-לב“ במיצר המ-צוי כולו במימי-החופין של המדינה החופית עלול שלא להועיל לכלי-שיט, כאשר המדינה החופית מחליטה להתלות המעבר בטענה שההתליה „הכרחית להגנת בטחונה“.

מעבר בתום-לב

מעבר נחשב כמעבר בתום-לב, אם „אינו פוגע לרעה בשלומה, בסדרה התקין או בבטחונה של המדינה החופית“. השאלה היא מי מוסמך לקבוע טיבו של המעבר, ומה תהיה אבן-הבוחן לקביעת „תום-לב“. האם תהיה זו התנהגות כלי-שיט — היינו, מבחן אובייקטיבי — או שמה ניתן יהיה להביא בחשבון גם שיקולים סובייקטיביים של המדינה החופית, כגון לא-מיותו של כלי-השיט, יעודו ומטענו? הדעות בסוגיה זו חלוקות. זכות המעבר החופשי בתום-לב במימי-החופין הפכה למקובלת במשפט הים הבין-לאומי; וזאת עוד בטרם קיבלה תוקף באמנה.

נראה, מכלל-מקום, שטענה נגד מעבר של כלי-שיט בעל לאומיות עוינת או נגד מעבר של כלי-שיט, שיעודו מדינה עוינת או טענות נגד סוג המטען — עלולות לשמש עילה למדינה חופית לעכב כלי-שיט במימי-החופין שלה בגין העדר „תום-לב“. ואכן, שאלת זכות המעבר „בתום-לב“ במימי-החופין בכלל, ובמצרים בפ-רט, התעוררה בעבר; יש לבדוק מקרים בהם נדונה זכות זו בקשר להתפתחות משפט הים הבין-לאומי.

פרס למנויי „מערכות“

שלושת הכרכים החדשים של „תולדות ההגנה“ שנוספו על חמשת הקודמים, יסופקו למנויי „מערכות“ במחיר הנחה של 25 ל"י (במקום 40 ל"י).

שלח הזמנתך ל„מערכות“ הקרייה, ת"א רח' ג' מס' 1 ת.ד. 7026